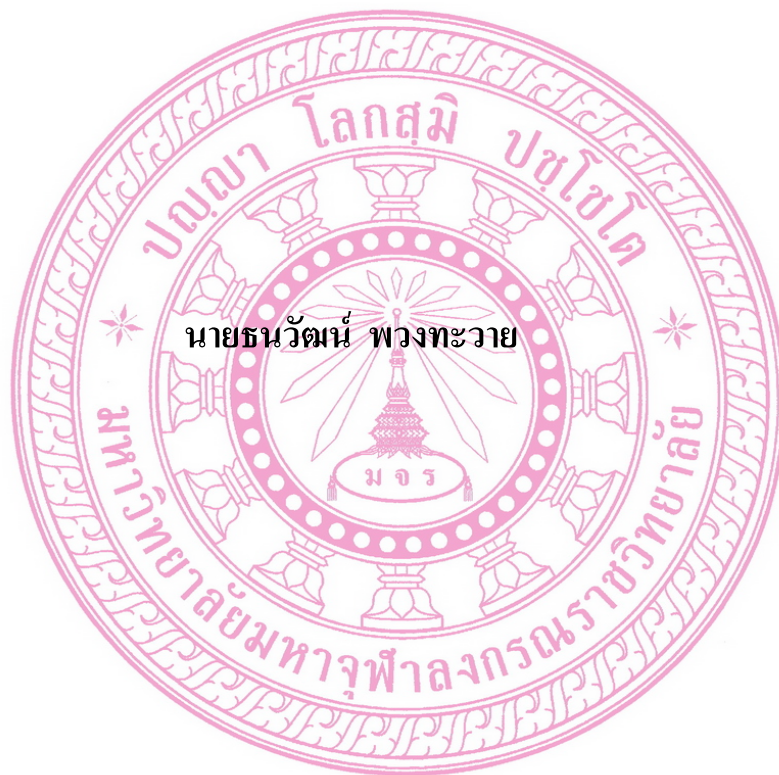

ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอาสันนกรรมกับชีวิตหลังความตาย
THE STUDY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE
ĀSANNAKAMMA (THE ACTION NEAR TO DEATH) AND
THE LIFE AFTER DEATH

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทาลัยมหาราชาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๕

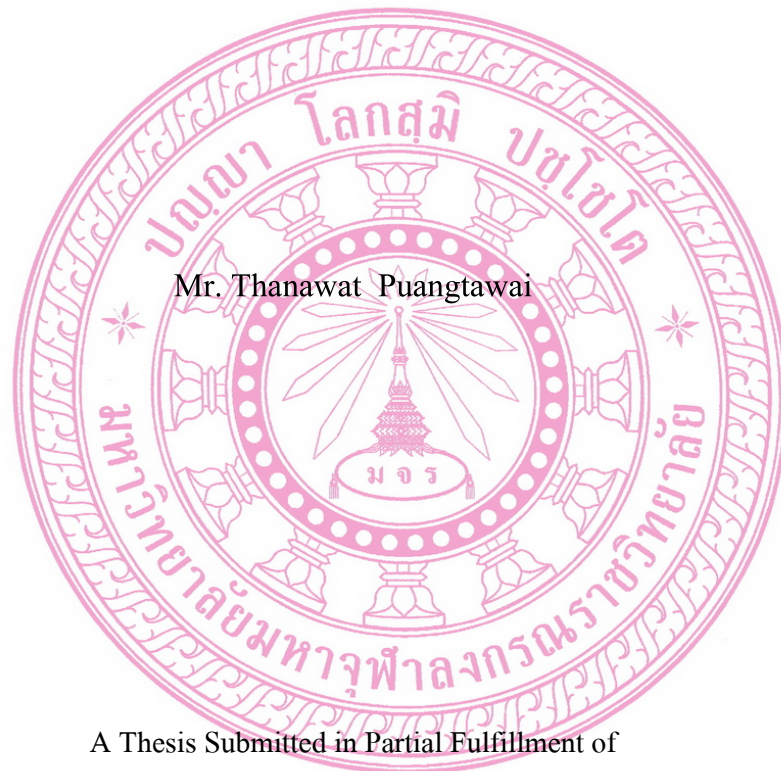
ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอาสันนกรรมกับชีวิตหลังความตาย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๕

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**The Study of the Relationship between the Āsannakamma
(The Action Near to Death) and The Life After Death**

Mr. Thanawat Puangtawai

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of

The Requirement for the Degree of

Master of Arts

(Buddhist Studies)

Graduate School

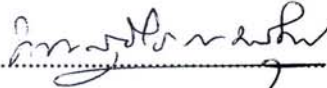
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

C.E.2012

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....
(พระสุธีธรรมมานูวัตร, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ประธานกรรมการ
(พระเมธีรัตนคติก, ดร.)

..... กรรมการ
(พระสุธีธรรมมานูวัตร, ผศ.ดร.)

..... กรรมการ
(ดร.จุฑามาศ วารีแสงทิพย์)

..... กรรมการ
(ดร.วุฒินันท์ ก้นทะเตียน)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระสุธีธรรมมานูวัตร, ผศ.ดร. ประธานกรรมการ
ดร.จุฑามาศ วารีแสงทิพย์ กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอาสันนกรรมกับชีวิตหลังความตาย

ผู้วิจัย : นายชนวัฒน์ พวงทะวาย

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริญาโณ/มาลัย), ผศ.ดร. ป.ธ. ๘, M.A., Ph.D.

: ดร.จุฑามาศ วารีแสงทิพย์, วท.บ., พธ.ม., พธ.ด.

วันสำเร็จการศึกษา : ๕ พฤษภาคม ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

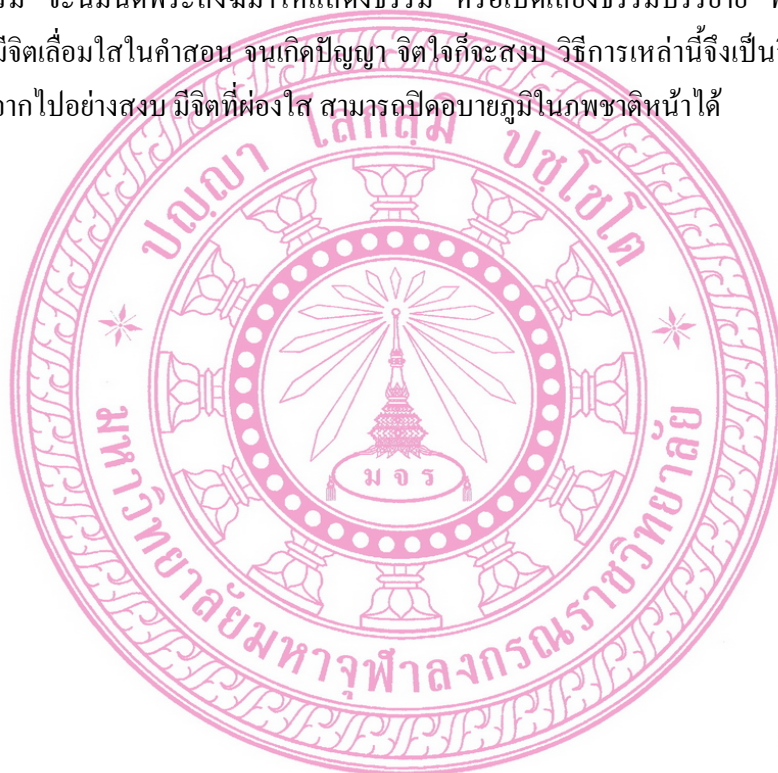
วิทยานิพนธ์นี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ ได้แก่ ๑) เพื่อศึกษาอาสันนกรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาชีวิตหลังความตายในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท ๓) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอาสันนกรรมกับชีวิตหลังความตาย

ผลการวิจัยพบว่า อาสันนกรรม มีลักษณะการแสดงออกเป็นสองลักษณะ คือ กรรมที่ระลึกได้ในเวลาใกล้เสียชีวิต หรือกรรมที่กระทำในเวลาใกล้เสียชีวิต ทั้งสองลักษณะตรงกับคำอธิบายในมหากัมมวิภังคสูตร

สภาวะของชีวิตหลังความตาย จำแนกเป็น ๒ ประเภท คือ ทุกคติภูมิ และสุคติภูมิ รวม ๓๑ ภูมิ ทุกคติภูมิ เป็นภูมิที่ไม่ดี มีแต่ความทุกข์ทรมาน ไร้ความเจริญ แบ่งเป็น ๔ ภูมิ คือ (๑) ตีรจกานภูมิ (๒) อสุรกายภูมิ (๓) เปตติวิสัยภูมิ (๔) นiryภูมิ ส่วนสุคติภูมิ เป็นภูมิที่มีความสุข ความเจริญ แบ่งเป็น ๓ ภูมิ คือ (๑) มนุสสภูมิ ๑ ชั้น (๒) เทวภูมิ ๖ ชั้น (๓) พรหมภูมิ ๒๐ ชั้น

ความสัมพันธ์ระหว่างอาสันนกรรมกับชีวิตหลังความตาย ในอารมณ์ของผู้ที่ใกล้จะถึงแก่ความตาย จะมีนิमित ๓ อย่าง คือ (๑) กรรมอารมณ์ (๒) กรรมนิมิตอารมณ์ (๓) คตินิมิตอารมณ์ อย่างไม่อย่างหนึ่งปรากฏ และเป็นเครื่องหมายบ่งบอกภพชาติที่สัตว์นั้นจะไปปฏิสนธิในทุคติภูมิ หรือสุคติภูมิ ตามแต่อารมณ์นั้นๆ อารมณ์ที่ปรากฏนี้มาจากกรรมที่มีอำนาจมากที่สุดที่ผู้คนได้กระทำไว้ หากว่าเป็นผู้ทำแต่กรรมชั่ว ตอนใกล้จะตายไม่สามารถระลึกถึงความดีได้ ก็จะไปในอบายภูมิ ๔ แต่การทำอาสันนกรรมที่เป็นฝ่ายกุศลให้เกิดขึ้น ระลึกถึงสิ่งที่ดีเป็นกุศลก่อนตาย ทำจิตใจไม่ให้เศร้าหมอง ก็จะสามารถนำไปสู่สุคติได้เช่นกัน

วิธีการทำให้กุศลอาสนกรรมเกิดแก่บุคคลใดก็จะตาย ได้แก่ (๑) การสร้างศรัทธาต่อพระรัตนตรัย น้อมจิตระลึกเป็นอารมณ์ โดยญาติให้เขาพนมมือแล้วจัดกรวยดอกไม้รูปเทียนใส่ในมือเพื่อนำไปเป็นเครื่องบูชา แล้วเตือนให้รำลึกถึงคุณพระรัตนตรัย โดยกล่าวคำว่า สัมมา อรหันต์ หรือ สัมมา สัมพุทโธ ให้นึกถึงพระอรหันต์ จะทำให้สืมนึกถึงความเจ็บป่วย จิตใจกลับมาผ่อนคลาย (๒) การสมาทานรักษาศีล เมื่อเขามีจิตตั้งมั่น และมีเจตนาที่จะรักษาศีล จิตของเขาผ่อนคลาย (๓) การฟังธรรม จะนิมนต์พระสงฆ์มาให้เห็นธรรม หรือเปิดเสียงธรรมบรรยาย ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ เมื่อมีจิตเสื่อมใสในคำสอน จนเกิดปัญญา จิตใจก็จะสงบ วิธีการเหล่านี้จึงเป็นวิธีที่ช่วยให้ผู้ใกล้จะตายจากไปอย่างสงบ มีจิตที่ผ่อนคลาย สามารถปิดอบายภูมิในภพชาติหน้าได้

Thesis Title : The Study of the Relationship between the Āsannakamma (The Action Near to Death) and The Life After Death

Researcher : Mr. Thanawat Puangtawai

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Asst.Prof. Dr. Phrasuthihammanuwat Pali, IX, M.A., Ph.D.

: Dr. Mrs. Jutamas Vareesangthip BSc, M.A., Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : 5th May, 2012

ABSTRACT

The thesis is of 3 main objectives : 1) to study Āsannakamma in Theravāda Buddhist Scriptures. 2) to study the life after death in the perspective of Theravāda Buddhism. 3) to Study of the Relationship between the Āsannakamma (The Action Near to Death) and the Life After death.

The result of this research found that in Mahākammavibhangasutta, explained the Āsannakamma in two meanings, the first one, the kamma was realized by the people who closed to the time of death, another one was the kamma that had done at the moment of his death.

Life after death is divided in to two ways, named Dugatibhūmi and Sugatibhūmi the total are 31 Bhūmi. Dugatibhūmi is an unpleasant place divided into 4 Bhūmis (1) Tiracchāna bhūmi (2) Asurakāyabhūmi (3) Petabhūmi (4) Nirayabhūmi. Sugathibhūmi is a pleaseant place divided into 3 Bhūmis (1) Manussabhūmi 1 (2) Devabhūmi 6 (3) Brahmabhūmi 20

The Relationship between the Āsannakamma (The Action Near to Death) and the life after death, there are temperament held by the persons who are near to death which give 3 kinds of vision (1) Kammārammaṇa (2) Kammanimitta (3) Āramammaṇa. Any kind of any temperament appear and show the sign which is telling that the birth will arise in Dugatibhūmi or Sugatibhūmi according to the temperaments arising from the powerful action done by the person. If he was a

person who did only the bad action, at the moment near to his death, the bad action will cause him to be born in the 4 Apāyabhūmis. By making merit Āsannakamma will cause the soul recognized the good deeds before the time of the death, so his soul will be pure and uplift to be born in the happy state.

The Kusala Āsannakamma will reminisce to the person who is near to death are : (1) to have faith in the Tripple Gem. The person’s kin will put some flowers, candles and incenses in his hand for worshiping and also reminded him to recall the Triple Gem by chanting “Sammā Araham” or “Sammāsambuddho”. This will help him to forget the sickness and will cause his mind to be pure. (2) By observe religious precepts, when he has a firm mind and a volition to observe the precepts, his mind is bright. (3) By listen to the Dhamma from the monk which the relatives invited or turn on the radio to listen to the Dhamma. This causes Sammāditthi to arise. When the nearly passing away person has faith on the words of wisdom, his mind will become intellected and peaceful. These methods will help the person to die peacefully, with pure mind and to close the door to the state of misery (Apāyabhūmi).

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี โดยอาศัยความเมตตา อนุเคราะห์ จากหลายท่าน ซึ่งผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่ง จึงขอระบุนามเพื่อเป็นการแสดงความขอบคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณ พระสุธีธรรมาวุธ (เทียบ สิริญาโณ/มาลัย), ผศ.ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประธานควบคุมวิทยานิพนธ์ และขอขอบคุณ อ.ดร.จุฑามาศ วารีแสงทิพย์ กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ที่ได้ให้คำปรึกษา สละเวลาช่วยเหลือแนะนำ ตรวจสอบแก้ไขวิทยานิพนธ์ให้มีความชัดเจนถูกต้อง ทั้งยังคอยกระตุ้นเตือนติดตามจนทำให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลุล่วงลงได้

ขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงต่อคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ประกอบด้วย พระเมธีรัตนดิลก, ดร. และ ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน ที่ได้ตรวจสอบ ให้คำแนะนำ ข้อควรปรับปรุงที่จะทำให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้มีคุณค่ายิ่งขึ้น

ขอขอบคุณคณาจารย์ผู้สอนทุกท่าน ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ การให้คำปรึกษา แนวทางการศึกษาค้นคว้าที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ทั้งในเวลาเรียนและนอกเวลาเรียน ซึ่งความรู้ต่างๆ ที่ได้รับตลอดการศึกษานั้น จักเป็นพื้นฐานในการพัฒนาตนเอง ประพฤติปฏิบัติให้อยู่ในศีลธรรม นำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมต่อไป และขอขอบคุณเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยที่คอยอำนวยความสะดวกด้านเอกสาร การประสานงานติดต่อด้านต่างๆ จนสำเร็จการศึกษา

ขอบคุณเพื่อนร่วมชั้นเรียนทุกท่าน ที่เป็นกำลังใจซึ่งกันและกัน คอยถามไถ่สารทุกข์ เป็นห่วงเป็นใยกันตลอดมา ร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ มากมาย มีทั้งสุขและทุกข์ แต่ก็ผ่านพ้นอุปสรรคไปด้วยความสามัคคี ร่วมกันสร้างบุญกุศลตลอดระยะเวลาที่เรียนด้วยกัน

ขอกราบขอบพระคุณ พระคันธสาราภิงค์ (พระมหาสมถักขณ์ คุนฐสาโร) วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง ที่มอบหนังสืออภิธรรมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี มาใช้เป็นข้อมูลจัดทำวิทยานิพนธ์ ซึ่งหนังสือดังกล่าวได้นำมาใช้เป็นข้อมูลหลักในการศึกษาค้นคว้าวิจัย

ขอขอบคุณ คุณครูสมบุญ วงศ์คำลือ (ป้าเล็ก) ที่เอื้อเฟื้อมอบทุนการศึกษาตลอดระยะเวลา ๒ ปี ขอขอบคุณ คุณปนัดสร ชาญเขียว ที่ช่วยเหลือข้อมูลด้านสารสนเทศมาโดยตลอด

ขอบคุณ คุณพัน โขกะ โรหิต ผู้อำนวยการฝ่ายอาวุโส ผู้บริหารฝ่าย บมจ.ธนาคารกรุงไทย ที่อนุญาตให้ลาหยุดงานตลอดช่วงเดือนธันวาคม เพื่อไปปฏิบัติวิปัสสนาให้ครบตามหลักสูตร และเป็นช่วงเวลาสำคัญที่ได้ทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้

ขอนมัสการกราบขอบพระคุณ พระสุรศักดิ์ ชูวสีโล (พระอาจารย์อ้ออด) พระวิปัสสนาจารย์ ประจำสำนักงานกองการวิปัสสนาธุระคณะ ๕ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ที่อบรมสั่งสอนการปฏิบัติธรรม จนได้เห็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นทั้งทางกายและทางใจ สภาพธรรมที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง ของรูปนาม ซึ่งมีคุณค่าต่อชีวิตนี้ยิ่งนัก และทำให้รู้สึกว่าการศึกษาระดับปริญญาโทที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้เรียนจบอย่างสมบูรณ์

ความดีและประโยชน์ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอบูชาคุณบุพการีผู้ให้กำเนิด คุณพ่อ วิวัฒน์ คุณแม่อรพิน พวงทะวาย ผู้ให้ทุกสิ่งทุกอย่าง คอยเป็นที่พึ่งพิงและเป็นกำลังใจให้ตลอดมา ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย จงดลบันดาลอภิบาลผู้มีคุณูปการตามที่ได้ระบุนามและที่ไม่ได้ระบุนามทุกท่าน ให้ประสบความสำเร็จความสุขความเจริญสิริสวัสดิพิพัฒนามงคลสมบูรณ์พูนผลตลอดไป

นายชนวิวัฒน์ พวงทะวาย

๕ พฤษภาคม ๒๕๕๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฎ
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย	๘
๑.๘ ประโยชน์ที่จะได้รับ	๑๐
บทที่ ๒ การวิเคราะห์อาสังคมนิยมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	
๒.๑ ความหมายของกรรม	๑๑
๒.๒ ประเภทของกรรม	๑๓
๒.๓ เหตุเกิดแห่งกรรม	๑๕
๒.๔ ประเภทของกรรม ๑๒ และการให้ผล	๑๖
๒.๕ อาสังคมนิยมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๓๒
๒.๕.๑ ความหมายของอาสังคมนิยม	๓๒
๒.๕.๒ ลักษณะของอาสังคมนิยม	๓๖
๒.๕.๓ ลำดับการให้ผลของอาสังคมนิยม	๓๕

เรื่อง	หน้า
๒.๕.๔ บุคคลที่ปฏิบัติด้วยอำนาจการให้ผลของอาสังกรรม	๔๒
๒.๕.๔.๑ ตัวอย่าง อาสังกรรม ที่เป็นฝ่ายอกุศล	๔๒
๒.๕.๔.๒ ตัวอย่าง อาสังกรรม ที่เป็นฝ่ายกุศล	๔๓
๒.๕.๔.๓ ตัวอย่าง อาสังกรรม ที่ให้ผลก่อนอาจินณกรรม	๔๔
บทที่ ๓ ชีวิตหลังความตายในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท	
๓.๑ ความหมายของความตาย	๔๖
๓.๒ ประเภทของความตาย	๕๑
๓.๓ สาเหตุแห่งความตาย	๕๒
๓.๔ ความหมายของการเกิด	๕๔
๓.๕ สภาวะของชีวิตหลังความตาย	๕๕
๓.๕.๑ ทุกติภูมิ	๕๖
๓.๕.๑.๑ ตีรจันานภูมิ	๕๖
๓.๕.๑.๒ อสุรกายภูมิ	๖๐
๓.๕.๑.๓ เปตวิสัยภูมิ	๖๑
๓.๕.๑.๔ นรยภูมิ	๖๒
๓.๕.๒ สุกตติภูมิ	๖๖
๓.๕.๒.๑ มนุสสภูมิ	๖๖
๓.๕.๒.๒ เทวภูมิ	๖๘
๓.๕.๒.๓ พรหมภูมิ	๗๔
บทที่ ๔ ความสัมพันธ์ระหว่างอาสังกรรมกับชีวิตหลังความตาย	
๔.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างการตายแล้วเกิด	๘๑
๔.๑.๑ นิमितที่ปรากฏขึ้นเมื่อใกล้จะตาย	๘๓
๔.๑.๒ มรณาสันนกาล	๘๗
๔.๑.๓ มรณาสันนวิถี	๙๐
๔.๑.๔ จุติจิตและปฏิสนธิจิต	๙๑
๔.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างอาสังกรรมกับชีวิตหลังความตาย	๙๓

๔.๓	วิธีการเตรียมตัวตายเพื่อไปสู่สุคติ	๕๕
๔.๓.๑	แนวทางปฏิบัติด้วยความไม่ประมาท	๑๐๑
๔.๓.๒	แนวทางปฏิบัติด้วยความมีสติ	๑๐๓
๔.๓.๓	การรักษาศีลให้บริสุทธิ์	๑๐๕
๔.๓.๓.๑	หลักการรักษาศีล	๑๐๖
๔.๓.๓.๒	อานิสงส์ของการรักษาศีล	๑๑๐
๔.๓.๓.๓	โทษของการละเมิดศีล ๕	๑๑๑
๔.๓.๔	การมีตำริมั่นคงดี	๑๑๒
๔.๓.๕	การรักษาจิตของตนไว้	๑๑๓
๔.๔	การเตรียมตัวตายโดยวิธีการเจริญมรณสติ	๑๑๔
๔.๕	การช่วยทำให้กุศลอาสนันกรรมเกิดแก่บุคคลใกล้จะตาย	๑๑๗
๔.๕.๑	การสร้างศรัทธาต่อพระรัตนตรัย	๑๑๘
๔.๕.๒	การสมาทานรักษาศีล	๑๑๙
๔.๕.๓	การฟังธรรม	๑๒๐
๔.๕.๔	การช่วยแก้ไขอารมณ์ก่อนสิ้นชีวิต	๑๒๒
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๒๔
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๒๗
บรรณานุกรม		๑๒๘
ประวัติผู้วิจัย		-

สารบัญแผนภูมิและตาราง

เรื่อง	หน้า
ตารางที่ ๑	๘๐
ตารางที่ ๒	๘๑
ตารางที่ ๓	๘๔
ตารางที่ ๔	๘๕
ตารางที่ ๕	๘๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

งานวิจัยฉบับนี้ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง ระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๐/๔๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐/๖๒-๖๓. หมายถึง สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกปาติ ภาษาบาลี เล่ม ๑๒ ชื่อ ๓๐ หน้า ๔๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และ สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก ภาษาไทย เล่ม ๑๒ ชื่อ ๓๐ หน้า ๖๒-๖๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก	(ภาษาไทย)
ส.ส	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สกาลวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อ.ท.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.ฉก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.อฎฐก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฎฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ข.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ข.อิตติ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิตติวุตตะกะ	(ภาษาไทย)
ข.วิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ข.เถร.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)

ช.ชา.อสีติ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อสีตินิบาต ชาดก (ภาษาไทย)
 ช.ชา.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิบาต ชาดก (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังค์ (ภาษาไทย)

ข. ค่าย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

อักษรย่อที่ใช้อ้างอิงคัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๘๑ เล่ม ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง ระบุ เล่ม/ภาค/ตอน/หน้า เช่น ช.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๔๖ หมายถึง พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๓ หน้า ๔๖ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๓๔

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ช.ธ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา (ภาษาไทย)
 อญ.เอกก.อ. (บาลี) = อังคุตตรนิกาย มโนรถปુรณี เอกกนิปาตอรรถกถา (ภาษาบาลี)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความตายเป็นสิ่งที่ทุกคนจะต้องเผชิญอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ไม่มีใครที่จะสามารถล่วงพ้นความตายไปได้ แต่ถึงกระนั้น เมื่อความตายกำลังเข้ามาถึง มนุษย์ทุกคนกลับสะดุ้งกลัวต่อความตายเกิดความหวาดหวั่น เสร้าโศก เมื่อต้องประสบกับความพลัดพรากจากบุคคลผู้เป็นที่รักของตน สิ่งที่ได้สร้างสัมพันธ์ไว้ระหว่างมีชีวิต หากมนุษย์รู้และเข้าใจความหมายที่แท้จริง ความตายเป็นปรากฏการณ์ที่เป็นไปตามธรรมชาติของชีวิต เป็นการแตกดับของขั้น ๕ หรือการแตกดับของนามรูปในชาติหนึ่งๆ ครอบงำที่ยังมีวิชา ตัณหา อุปทาน ชีวิตก็จะยังคงปฏิบัติ คือ เกิดใหม่ในภพภูมิต่างๆ ตามสภาพของกรรม เมื่อมนุษย์สามารถกำจัดกิเลสอันเป็นเหตุปัจจัยของการเวียนว่ายในสังสารวัฏได้ เมื่อนั้นการเวียนว่ายตายเกิดจึงจะสิ้นสุดลง ภาวะหลังความตายตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่า

สัตว์โลกที่ยังมีกิเลสอันเป็นประคองขานเหนียวในเมล็ดพืช ซึ่งมีอวิชาเป็นต้นเคี้ยวอยู่นั้น ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพชาติต่างๆ ตามแรงเหวี่ยงของกรรมดี กรรมชั่ว ที่ได้ทำไว้ ส่งผลให้ไปเกิดภพนั้นๆ กล่าวคือ ภูมิ หมายถึง ชั้นของจิต ระดับชีวิต ภพ ที่สัตว์โลกต้องเวียนว่ายตายเกิด ถ้ากล่าวถึงชั้นของจิตมี ๔ ภูมิ คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ และโลกุตตรภูมิ^๑

พระพุทธศาสนามีความเชื่อว่า “สัตว์ทั้งหลายที่ยังไม่สำเร็จพระอรหันต์ ถ้าตายแล้วจะต้องเกิดใหม่อีกแน่นอน และยังคงกล่าวถึงเรื่องกรรม หรือการกระทำที่ประกอบด้วยกุศลและอกุศล มีบทบาทสำคัญต่อการตายและการไปเกิดใหม่”^๒ ขณะที่คนกำลังจะตายหรือกำลังจะดับจิต ภาวะของจิตแบ่งออกเป็นช่วงสำคัญสองช่วง คือ ช่วงแรกเรียกว่า มรณาสันนกาล แปลว่า กาลหรือเวลาใกล้ดับจิต ช่วงที่สองเป็นช่วงการทำงานครั้งสุดท้ายของจิตในชีวิตนี้เรียกว่า มรณาสันนวิधि แปลว่า วิถีใกล้ดับจิตหรือใกล้ตาย เพราะการมองเรื่องการตายแตกต่างกัน จึงทำให้มนุษย์กระทำการที่ต่างกัน”^๓

^๑ พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตฺตโม), *จิตวิทยาในพระอภิธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๕.

^๒ แสง จันทร์งามและคณะ, *พระไตรปิฎกสำหรับเยาวชน เล่ม ๘*, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๕), หน้า ๑๕.

^๓ พระวัลลภ ชวนบุญ โฉ, *กฎแห่งกรรม*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐.

ในช่วงมรณาสันนวิถึจะมี กรรม กรรมนิमित คตินิมิต เป็นอารมณ์แน่นอน กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ คตินิมิตอารมณ์ที่เกิดขึ้น เป็นเครื่องหมายบ่งบอกภพชาติที่จิตสัตว์นั้นจะไป ปฏิสนธิ ซึ่งช่วงเวลาใกล้ตายนี้เป็นเวลาที่สำคัญที่สุดในการเปลี่ยนภพชาติ หากว่าบุคคลนั้นมีจิตเศร้าหมองแล้ว จะส่งผลให้ไปเกิดในทุคติ ส่วนบุคคลที่จิตไม่เศร้าหมอง จะส่งผลให้ไปเกิดในสุคติ ดังที่ พระพุทธองค์ตรัส ไว้ว่า

จิตเต สักกิลูกุเจ ทุกคคิ ปาฏิกงขา.

จิตเต อสักกิลูกุเจ สุคคิ ปาฏิกงขา.

เมื่อจิตเศร้าหมอง ทุกคิ ก็เป็นอันหวังได้

เมื่อจิตไม่เศร้าหมอง สุคคิ ก็เป็นอันหวังได้^๔

“อารมณ์ในมรณาสันนวิถึทั้ง ๓ คือ กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ คตินิมิตอารมณ์ นี้ เกิดขึ้นด้วยอำนาจของกรรมประเภท โดยโอกาสให้ผล”^๕ กรรมมี ๔ อย่าง คือ ครุกรรม อาสันนกรรม อาจิณณกรรม และ กุฏิตากรรม

อาสันนกรรม กรรมที่กระทำในเวลาใกล้จะตาย ซึ่งมีอำนาจให้ผลเป็นลำดับที่ ๒ รองจาก ครุกรรม หมายความว่า เมื่อสัตว์ที่เกิดในวิภวภูมิไม่ได้ทำครุกรรมแต่อย่างใด อาสันนกรรม ซึ่งได้แก่กรรมที่กระทำในขณะที่ใกล้ตาย ก็ย่อมจักให้ผลทันที คือ ถ้าเป็นอาสันนกรรม ฝ่ายอกุศล ก็จะทำให้ผลชักนำบุคคลเจ้าของกรรม ให้ไปเกิดในอบายภูมิโดยไม่เนิ่นช้า ถ้าเป็น อาสันนกรรมฝ่ายกุศล ก็จะทำให้ผลชักนำบุคคลเจ้าของกรรมให้ไปเกิดในสุคติภูมิในชาติ ต่อไปทันที^๖

จากหลักฐานดังกล่าว ในขณะที่จิตจวนจะดับ ถ้าจิตของผู้ใดนึกถึงและยึดมั่นอยู่ในกุศลกรรม ผู้นั้นตายแล้วจึงไปเกิดในสุคติภูมิ และถ้าจิตของผู้ใดนึกถึงและยึดมั่นอยู่ในอกุศลกรรม ผู้นั้นตายแล้วจึงไปเกิดในทุคติภูมิ ตามอำนาจของอาสันนกรรม

^๔ ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๐/๔๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐/๖๒-๖๓.

^๕ พระอนุรุทธาจารย์, พระญาณชชะ, อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, แปลโดยพระคันธสาราภิวังศ์, (กรุงเทพมหานคร : ประชาราษฎร์ไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๖๑.

^๖ พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), กรรมทีปนี เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕), หน้า ๔๓๘.

ตัวอย่างอาสันนกรรมฝ่ายอกุศล ในเรื่องพระนางมัลลิกาเทวีผู้ทำความดี ไว้มาก แต่ตอนจะตายระลึกถึงแต่บาปกรรม มิได้ระลึกถึงบุญกุศลตายแล้วไปเกิดในนรก ๗ วัน^๓

ตัวอย่างอาสันนกรรมฝ่ายอกุศล ในเรื่องเด็กหนุ่มชื่อมัจฉฐกฤษณะ ไม่เคยได้ทำบุญกุศลเลย แต่ขณะป่วยใกล้จะตายอนประณมมือทำจิตใจให้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า เมื่อตายแล้วก็ได้ไปเกิดในสวรรค์^๔

จะเห็นได้ว่าช่วงระยะเวลาขณะกำลังตายนั้นมีความสำคัญมาก ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น บุคคลทั่วไปส่วนมากมองเห็นความตายเป็นสิ่งที่น่ากลัวน่าสลดใจ บางคนเป็นห่วงสามี ภรรยา บุตร ญาติ พี่น้อง ทรัพย์สมบัติที่หามาได้ นึกถึงสิ่งที่ได้กระทำชั่วไว้ในอดีต มีความวิตกกังวลตายแล้วจะไปไหน หากบางคนเป็นผู้ป่วยที่ทุกข์ทรมานทางร่างกาย จิตของเขาจะหดหู่มีแต่ความหวาดกลัว อาสันนกรรมฝ่ายอกุศลเกิดขึ้น เมื่อตายไปโอกาสที่จะไปเกิดในหุดคดีย่อมเป็นไปได้ ถึงแม้ทั้งชีวิตทำความดีมาตลอด ดังนั้น ควรที่จะเตรียมตัวตายในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ ฝึกให้เป็นผู้มีสติ เมื่อถึงเวลาใกล้ตายจะได้ไม่หวั่นกลัว จิตไม่เศร้าหมอง ก็สามารถไปสู่สุคติอันเป็นที่หวังได้ ตัวอย่างบุคคลสำคัญที่เตรียมตัวตายเป็นอย่างดี เชื่อว่าจะไปสู่สุคติอย่างแน่นอน กล่าวคือ

การเตรียมตัวสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ พระองค์ทรงแต่งคำลาพระสงฆ์ในวันที่จะเสด็จสวรรคต ความว่า “...ดิฉันขอลาพระสงฆ์ อภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ผู้รหัดสัมมาสัมพุทธ แม่ปรีนิพานแล้วนาน นมัสการพระธรรม นอบน้อมพระอริยสงฆ์ ...ดิฉันขอลา ดิฉันไหว้ สิ่งใดดิฉันได้ผัดผั่ง สงฆ์จงอดสิ่งทั้งปวงนั้นแก่ดิฉันเถิด เมื่อกายของดิฉันแม้กระสับกระส่ายอยู่ จิตของดิฉันจักไม่กระสับกระส่าย ดิฉันมาทำความไปตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าศึกษาอยู่ด้วยประการดังนี้”^๕ และมีการบันทึกในจดหมายเหตุ ขณะที่สวรรคตได้ทรงภาวนาว่า พุทโธ พุทโธ พุทโธ ไปจนถึงสิ้นพระสุรเสียงสงบ จนกระทั่งได้เสด็จสวรรคต แสดงว่าพระองค์ตั้งพระราชหฤทัยอยู่ในพระพุทธคุณตลอดเวลา^๖

^๓ คุรยละเอียดใน พ.ศ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๑๖๖-๑๗๐.

^๔ คุรยละเอียดใน พ.ศ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๓๕-๔๓.

^๕ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระ, รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพมหานคร : องค์การคำคุรุสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๘๘-๘๙.

^๖ พ.ศ.อ.ประยูร ดิษฐานพงศ์, ความตายของมนุษย์ตายแล้วไปไหน, (กรุงเทพมหานคร : ไพลินบุ๊คเน็ต, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๑.

ผู้วิจัยได้สังเกตเห็นภัยในการไปเกิดในทุคติภูมิ หากขณะเวลาใกล้จะตายระลึกถึงอกุศลกรรมที่เคยกระทำไว้ หรือขณะนั้นมีจิตเศร้าหมอง อาสันนกรรมฝ่ายอกุศลก็จะนำเกิดในทุคติภูมิได้ แต่หากว่าเราได้สั่งสมกุศลกรรมทางกาย วาจา ใจ ไว้อย่างสม่ำเสมอ ก็จะเป็นกุศลอาสันนกรรมในตอนใกล้ตายทำให้เกิดคติมีที่ดี และนำไปเกิดในสุคติภูมิได้ ถึงแม้จะเป็นการยากที่ทั้งชีวิตจะทำแต่ความชั่วไม่เคยสร้างบุญกุศล แต่เมื่อขณะเวลาใกล้จะตายระลึกถึงกุศลเพียงครั้งเดียว หลังจากตายไปก็จะไปสู่ภพภูมิที่ดีได้ ผู้วิจัยจึงเห็นประโยชน์ในการศึกษาอาสันนกรรม การเตรียมตัวตายระหว่างมีชีวิตอยู่ควรปฏิบัติตนอย่างไรเพื่อเตรียมตัวตายไปสู่สุคติภูมิ ผู้วิจัยเปลี่ยนอารมณ์จากอารมณ์ที่เศร้าหมองเป็นอารมณ์ที่ไม่เศร้าหมองได้ ก็สามารถจะปิดอบายภูมิ และสามารถที่จะบำเพ็ญเพียรกุศลต่อในโลกหน้าจนกว่าจะบรรลุเป็นพระอรหันต์บุคคล

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาอาสันนกรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาชีวิตหลังความตายในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอาสันนกรรมกับชีวิตหลังความตาย

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๔.๑ อาสันนกรรม มีความสำคัญต่อบุคคลเมื่อใกล้จะตายอย่างไร
- ๑.๔.๒ ชีวิตหลังความตาย ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทกล่าวไว้อย่างไร
- ๑.๔.๓ อาสันนกรรมกับชีวิตหลังความตาย มีความสัมพันธ์กันอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตในการศึกษาไว้ ๒ ด้าน ได้แก่

๑.๓.๑ **ขอบเขตด้านเนื้อหา** ศึกษาอาสันนกรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท รวมถึงศึกษาแนวคิดชีวิตหลังความตายในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท ตลอดจนศึกษาความสัมพันธ์ของอาสันนกรรมกับแนวคิดชีวิตหลังความตาย ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร

๑.๓.๒.๑ แหล่งปฐมภูมิ (Primary Source) ศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพุทธศักราช, ๒๕๑๕

๑.๓.๒.๒ แหล่งทุติยภูมิ (Secondary Source) ศึกษาข้อมูลจากงานวิจัย เอกสาร และตำราวิชาการที่เกี่ยวข้อง

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ โลกหน้า คือ สுகติภูมิ และ ทุกติภูมิ

สุคติ หมายถึง กามสุคติภูมิ กามาวจรภูมิที่เป็นสุคติ , คดีดี, ทางดำเนินที่ดี, สถานที่ไปเกิดอันดี ได้แก่ มนุษย์ เทวดา พรหม

ทุกติ หมายถึง ทุกติภูมิ , คดีชั่ว, ภูมิชั่ว, ทางดำเนินที่มีความเดือดร้อน, สถานที่ไปเกิดอันชั่ว, ที่เกิดที่ไม่ดีมากไปด้วยความทุกข์ ได้แก่ ดิรัจฉาน อสุรกาย เปรต นรก

๑.๕.๒ ความตาย หมายถึง การสิ้นสุดแห่งชีวิตของมนุษย์และสัตว์ มีหลายลักษณะ เช่น จูติ ภาวะที่เคลื่อน ความแตกแห่งขั้น การขาดการสืบต่อแห่งรูปชีวิตินทรีย์ และนามชีวิตินทรีย์ ชาติทั้ง ๔ ไม่สามารถจะทำงานได้ปกติ การไม่หายใจ ในทางการแพทย์ หมายถึง ภาวะสมองตาย

๑.๕.๓ ความสัมพันธ์ หมายถึง ความเกี่ยวข้องกับ ผูกพัน เชื่อมโยงกัน เกี่ยวเนื่องกัน

๑.๕.๔ ชีวิตหลังความตาย หมายถึง เมื่อตายแล้วไปเกิดใหม่ในสุคติภูมิ หรือ ทุกติภูมิ

๑.๕.๕ อาสันนกรรม มีลักษณะการแสดงออกเป็นสองลักษณะ คือ กรรมที่ระลึกได้ในเวลาใกล้เสียชีวิต หรือกรรมที่กระทำในเวลาใกล้เสียชีวิต มีอำนาจให้ผลเป็นลำดับที่ ๒ รองจากครุกรรม

๑.๕.๖ กรรมที่วัดโดยลำดับการให้ผล มีอยู่ ๔ หมวด ได้แก่ (๑) ครุกรรม คือ กรรมหนัก (๒) อาสันนกรรม (๓) อาจิณนกรรม คือ กรรมที่กระทำบ่อยๆ (๔) กตัตตากรรม คือ กรรมที่สักแต่ว่าทำ

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๕) ได้กล่าวถึงภูมิต่างๆ พร้อมแสดงมรรควิธีปฏิบัติที่นำหมู่สัตว์ให้ถึงภูมิเหล่านั้นอย่างละเอียดไว้ในหนังสือ “ภูมิวิลาสินี” ราชวัลชนะเลศิวรรณกรรม ไทยสาขาศาสนา ของธนาคารกรุงเทพ จำกัด (มหาชน) ประจำปี ๒๕๑๑ ได้ชี้แจงปฏิปทาทั้งหลาย ซึ่งแบ่งเป็นประเภทใหญ่ได้ ๒ ประเภท คือ ๑) ชี้แจงปฏิปทาทางดำเนินไปสู่ภูมิต่างๆ ซึ่งปรากฏอยู่ในภายในวิภูสงสาร อันได้แก่ นิรขภูมิ เปตติวิสัยภูมิ ดิรัจฉานภูมิ มนุสสภูมิ เทวภูมิ พรหมภูมิ เมื่อชี้แจงถึงภูมิต่างๆ อันปรากฏอยู่ในวิภูสงสาร ซึ่งยากแก่การรู้เห็นแห่งคนธรรมดาสามัญทั้งหลาย ๒) ชี้แจงปฏิปทาที่ประเสริฐสุดไปสู่โลกุตตรภูมิ คือ ภูมิที่พ้นจากโลก ภูมิที่หลุดออกไปจากโลกต่างๆ เรียกว่า พระนิพพาน^{๑๑}

^{๑๑} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร, ป.ธ.๕), ภูมิวิลาสินี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕).

๑.๖.๒ พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๘) ได้กล่าวถึงประเภทแห่งกรรม ผลแห่งกรรม และการเผาผลาญทำลายล้างกรรม ไว้ในหนังสือ “กรรมที่ปณี” ราชบัณฑิตยสถาน กรุงเทพมหานคร สาขาวิชา ของธนาคารกรุงเทพ จำกัด (มหาชน) ประจำปี ๒๕๑๗ โดยได้แบ่งเป็น ๒ ภาค ภาคที่ ๑ ประเภทแห่งกรรม อธิบายกรรมมีอยู่ที่ประเภท และกรรมแต่ละประเภทนั้นมีลักษณะแตกต่างกันอย่างไรบ้าง ภาคที่ ๒ ผลแห่งกรรม อธิบายกรรมวิบากหรือผลแห่งกรรม ซึ่งมีอนุภาพชักนำสัตว์ทั้งหลายให้มีชีวิตความเป็นไปแตกต่างกันพิสดาร เช่น ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วมีจริงหรือไม่ กรรมตามสนองแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมได้อย่างไร เป็นต้น^{๑๒}

๑.๖.๓ นายสยาม ราชวัตร ได้กล่าวถึงวิธีการอ้างเหตุผลเพื่อยืนยันความมีอยู่ของโลกลงในวิทยานิพนธ์เรื่อง “วิธีการอ้างเหตุผลเพื่อยืนยันความมีอยู่ของโลกลงในพระพุทธศาสนาเถรวาท”^{๑๓} สรุปผลการวิจัยได้ว่า ในทัศนะของพระพุทธศาสนา โลกหน้าที่เป็นสถานที่ได้รับการยืนยันไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎกแล้วว่า “มีจริง” และในความจริงนั้นก็มีเหตุผลหลายอย่างที่สามารยืนยันได้ว่า “มีจริง” ในการตรัสสอนของพระพุทธเจ้า พระองค์ใช้คำว่า “ปรโลก” เป็นประจำเมื่อตรัสสอนถึงหลักความดีและความชั่ว ข้อความในพระไตรปิฎกมีหลักฐานมากมายที่กล่าวถึงโลกลง โดยเฉพาะหลักคำสอนเรื่อง “สังสารวัฏ” เป็นแนวคิดที่อธิบายถึงกระบวนการการเวียนว่ายตายเกิดของสรรพสัตว์ทั้งหลาย กระบวนการเกิดใหม่ในโลกลง มีความสัมพันธ์กับหลักจิตหลักกรรม และหลักกฎมุนี เมื่อมีการโต้แย้งเกี่ยวกับประเด็นความมีอยู่ของโลกลง พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล ก็มีการใช้วิธีการอ้างเหตุผลเพื่อยืนยันความมีอยู่ของโลกลงเช่นกัน แบ่งเป็น ๘ วิธีการคือ ๑) วิธีการอ้างเหตุผลแบบตถาคตโพธิศรัทธา ๒) วิธีการอ้างเหตุผลทฤษฎีกระบวนการ ๓) วิธีการอ้างเหตุผลแบบเปรียบเทียบ ๔) วิธีการอ้างเหตุผลแบบประสพการณ์ ๕) วิธีการอ้างเหตุผลแบบทฤษฎีสังสารวัฏ ๖) วิธีการอ้างเหตุผลแบบทฤษฎีโลก ๗) วิธีการอ้างเหตุผลแบบทฤษฎีกำเนิด ๘ และ ๘) วิธีการอ้างเหตุผลแบบทฤษฎีอภิญญา ๖

^{๑๒} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๘), กรรมที่ปณี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕).

^{๑๓} นายสยาม ราชวัตร, “วิธีการอ้างเหตุผลเพื่อยืนยันความมีอยู่ของโลกลงในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๑.

๑.๖.๔ นายสุชนา ศิริชัยภกร และคณะ ได้กล่าวถึง ความตายกับมรณัสสติ ไว้ในรายงาน การวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์คัมภีร์พระพุทธศาสนา : ความตาย กับ มรณัสสติ”^{๑๔} สรุปผลการวิจัย ได้ว่า การใช้ความตายเป็นอารมณ์กัมมัญฐานที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา รู้กันโดยมากกว่า พระพุทธองค์ได้ตรัสมรณัสสติไว้หลายแห่ง เป็นต้นว่า ผู้จะเจริญมรณัสสติควรพิจารณาดังนี้ว่า เราพึง เป็นอยู่ได้ชั่วขณะเดียวกันชั่ว ๑ คำ หรือเราพึงเป็นอยู่ได้เพียงชั่วการหายใจเข้า-ออกเท่านั้น และผู้เจริญ มรณัสสติได้ดี ควรพิจารณาถึงความตายของตนเป็นหลักทั้งกลางวันและกลางคืน และควรพิจารณา เห็นชีวิตว่ามีอันตรายรอบด้านทั้งภายในและภายนอกที่จะทำให้เสียชีวิตไป และควรมีกรรม ๓ ประการ คือ สติ สังเวชะ และญาณ เมื่อปฏิบัติตามได้เช่นนี้แล้ว จะสามารถคลายความทุกข์พ้นจากความทุกข์ได้ เมื่อเห็นคนอื่นผู้เป็นที่รักตายไปก็สามารถบรรเทาความเศร้าโศกที่จะเกิดขึ้นได้อีกด้วย

๑.๖.๕ อุดมพร ชั้นไพบูลย์ ได้กล่าวถึงการไม่หลงตาย ไว้ในวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การไม่ หลงตายในคำสอนพระพุทธศาสนา”^{๑๕} สรุปผลการวิจัยได้ว่า ความตาย คือ ความแตกทำลายขันธ์ ซึ่งเป็นองค์ประกอบของชีวิตแต่เมื่อบุคคลยังมีกิเลสอยู่ จิตซึ่งเกิดดับอยู่ตลอดเวลาจะเคลื่อนไปสู่ภพ ใหม่ การหลงตาย คือ การตายโดยไม่เข้าใจความหมายของความตายตามความเป็นจริง มีชีวิตอยู่ด้วยความประมาท ขาดสติสัมปชัญญะ ประกอบแต่อกุศลกรรม ทำให้จิตเศร้าหมอง เกิดความตกใจ หวาดกลัวในกรรมที่ระลึกได้หรือนิมิตของอกุศลกรรมที่เกิดขึ้นเมื่อใกล้ตาย จึงตายโดยหลงลืมสติ ทูรณทุราย ไม่สงบ เมื่อตายแล้วก็ต้องไปสู่สุคติ วิธีปฏิบัติเพื่อให้ไม่หลงตาย คือพิจารณาเห็นความ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ปราศจากตัวตนตามหลักไตรลักษณ์ ยึดหลักอริยสัจ ๔ เพื่อดับตัณหา ด้วยการ พิจารณาเหตุปัจจัยซึ่งกันและกันตามหลักปฏิจสงมบาท ปฏิบัติตามหลักอริยมรรค ซึ่งสรุปลงได้ ในหลักไตรสิกขา คือ สติ สมาธิ ปัญญา หรือสำหรับบุุคคลทั่วไป ได้แก่ การให้ทาน รักษาศีล และ เจริญภาวนา มีสติสัมปชัญญะรู้ตัวอย่างต่อเนื่อง ไม่พลัดหลงเข้าไปในความโลภ โกรธ หลง ดำรงชีวิต อยู่ด้วยความไม่ประมาท ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา ใจ ระลึกถึงความตายโดยแยกกาย เมื่อใกล้ตาย จิตก็จะไม่เศร้าหมองควบคุมสติไว้ได้มั่นคง นิมิตที่เกิดขึ้นในขณะที่ใกล้ตายก็จะทำให้เกิดความยินดี ไม่กระสับกระส่าย ทูรณทุราย ตายด้วยความสงบ มีสติ สามารถเข้าถึงความไม่หลงตาย เมื่อตายแล้ว ก็จะไปสู่สุคติ

^{๑๔} นายสุชนา ศิริชัยภกร และคณะ, “การวิเคราะห์คัมภีร์พระพุทธศาสนา: ความตาย กับ มรณัสสติ”, รายงานการวิจัย, (ฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสนา กองวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘.

^{๑๕} อุดมพร ชั้นไพบูลย์, “การไม่หลงตายในคำสอนพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหา บัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐.

๑.๖.๖ นางชูศรี บุรณทอง ได้กล่าวถึงการเตรียมตัวตาย ไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความตายในพระอภิธรรมปิฎก”^{๑๖} สรุปผลการวิจัยได้ว่า แนวคิดเรื่องความตายตามหลักพระอภิธรรมปิฎกเป็นเรื่องของหลักการที่อธิบาย ๑) ขณิกมรณะ ๒) สมมติมรณะ ๓) สมุจเจตมรณะ และปรากฏการณ์ทางจิตที่กำลังจะตายไว้อย่างละเอียดถี่ถ้วนจนถึงวินาทีสุดท้ายของชีวิต ที่เรียกว่า “จุติจิต” และวิถีแห่งจิตเกิดใหม่ติดต่อกันไม่มีระหว่างกันเรียกว่า “ปฏิสนธิจิต” ซึ่งเป็นจิตดวงแรกของชีวิตใหม่ในภพใหม่ เรื่องการตาย และการเกิดขึ้นของสัตว์ทั้งหลายมีความสัมพันธ์กันกับเรื่องกรรมอย่างแยกจากกันไม่ได้ เพราะกรรมเป็นส่วนบ่งบอกคติ หรือสถานที่เกิดของสัตว์หลังการตาย มีทั้งกรรมที่จะบังชี้คติในเชิงลบ คือ แสดงภาวะแห่งความบีบคั้นได้รับความทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัส สำหรับสาเหตุปัจจัยอื่นๆ ที่ทำให้บุคคลตายแล้วเกิดหรือไม่เกิดนั้น ขึ้นอยู่กับสภาพของจิตของบุคคลนั้นๆ ว่าจะบริสุทธิ์ ผุดผ่องจากอาสวะกิเลสมากน้อยแค่ไหน ต้องอาศัยกำลังตามลำดับขั้นของโสภณจิตที่กระทำกิจการประหารกิเลสด้วยมรรคญาณ ๔ มีโสธปาปัตติมรรค เป็นเบื้องต้น จนสุดท้ายให้อรหัตตมรรค บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ผู้หมดเชื้อนํ้าเกิด ล่วงพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้ แต่ถ้าทราบโคที่บุคคลยังมีกิเลสอยู่ย่อมเกิดและตายอยู่ตรงนั้น

๑.๖.๗ พระมหาอภิศักดิ์ วรญาโณ (รินไชสง) ได้กล่าวถึงผลแห่งกรรม ไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาเชิงวิเคราะห์การให้ผลแห่งกรรมที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท”^{๑๗} สรุปผลการวิจัยได้ว่า หลักกฎแห่งกรรมของพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นหลักกฎแห่งเหตุและผล ซึ่งถือว่าบุคคลทำกรรมใดไว้ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม ย่อมต้องได้รับผลแห่งกรรมนั้น กรรมดีย่อมให้ผลดี กรรมชั่วย่อมให้ผลชั่ว การให้ผลแห่งกรรมที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทนั้น ได้ปรากฏมีบุคคลกระทำความกรรมทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่วแล้ว ได้รับผลแห่งกรรมนั้น ไว้มากมาย ซึ่งสามารถจัดรวมเป็นหมวดหมู่ลงในกรรม ๑๒ แบ่งเป็น ๓ หมวด คือ หมวดที่ ๑ การให้ผลแห่งกรรมตามลำดับกาลเวลา มี ๔ ข้อ หมวดที่ ๒ การให้ผลแห่งกรรมตามหน้าที่ มี ๔ ข้อ และหมวดที่ ๓ การให้ผลแห่งกรรม ตามลำดับความหนัก-เบา มี ๔ ข้อ จากการวิเคราะห์การให้ผลแห่งกรรมที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทพบว่า การให้ผลแห่งกรรมทั้งในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทและในปัจจุบัน ย่อมเป็นตามหลักกฎแห่งกรรมทางพระพุทธศาสนา โดยอาจแบ่งไปตามกาลเวลา หน้าที่และความหนัก-เบา ของกรรมนั้นๆ

^{๑๖} นางชูศรี บุรณทอง, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องความตายในพระอภิธรรมปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศาสนาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๕.

^{๑๗} พระมหาอภิศักดิ์ วรญาโณ (รินไชสง), “ศึกษาเชิงวิเคราะห์การให้ผลแห่งกรรมที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท”, วิทยานิพนธ์ศาสนาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๕๑.

๑.๖.๘ พระพงศธร กุมภีรธมฺโม (แก้วลาน) ได้กล่าวถึงผลแห่งกรรม ไว้ในวิทยานิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาเรื่องปรโลกในพระสูตรต้นตปิฎก: การศึกษาเชิงวิเคราะห์”^{๑๔} สรุปผลการวิจัยได้ว่า หลักคำสอนของพระพุทธศาสนา เชื่อว่าปรโลก คือ โลกเบื้องหลังความตาย มีอยู่จริง เป็นโลกอื่น ที่มีสภาพชีวิตใหม่ โดยอาจเป็นโลกที่มีแต่ความสุข หรืออาจเป็นโลกที่มีแต่ความทุกข์ ซึ่งเป็นผลที่เกิดจากการกระทำของผู้นั้นในโลกมนุษย์เมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ ทั้งนี้ สามารถแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ สุกตภพ (กามภพ รูปภพ อรูปภพ) คือ ภพเป็นสถานที่ที่มีแต่ความสุขความสบาย และทุกตภพ (นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์ดิรัจฉาน) คือ ภพเป็นสถานที่ปราศจากความเจริญ พระพุทธศาสนา เชื่อว่าถ้ามนุษย์และสรรพสัตว์ยังมีกิเลส มีกรรม และมีวิบากกรรมข่มไม่สามารถหลุดพ้นจากวิภวสังสาร คือ การเวียนว่ายตายเกิดได้ การจะนำเรื่องปรโลกมาประยุกต์สอนให้คนในสังคมเข้าใจนั้น สามารถกระทำได้โดย ๓ ขั้นตอน ดังนี้ ๑) ปรโลก (นรกสวรรค์) ที่เป็นสภาวะทางจิตใจ ๒) ปรโลก ในชาตินี้ ๓) ปรโลก ที่เป็นโลกอื่น หรือภพภูมิอื่นที่มีอยู่จริง ทั้ง ๓ ขั้นตอนดังกล่าว จะทำให้สังคมเข้าใจและคลายความสงสัยเรื่องปรโลกได้

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่ายังไม่มียงานวิจัยที่เกี่ยวกับอาสันนกรรมที่สัมพันธ์กับชีวิตหลังความตาย การทำให้กุศลอาสันนกรรมเกิดขึ้นขณะกำลังใกล้ตาย ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่สำคัญในการเปลี่ยนภพชาติ ไม่มีใครทราบว่าจะไปเกิดในสุคติภูมิ หรือทุคติภูมิ จิตใจอาจจะกระสับกระส่าย เกิดความกลัวจนประครองสติไม่ได้ หวนระลึกถึงอกุศลกรรมที่ทำไว้ในอดีต สิ่งที่ทำดีมาทั้งชีวิตอาจสูญเปล่า ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาในเรื่องอาสันนกรรมเพื่อจะได้ระลึกถึงกุศลที่ได้ทำไว้ เมื่อไม่หวนไหวต่อความตาย มีจิตที่ผ่องใสไม่เศร้าหมองก็จะนำไปเกิดในสุคติภูมิ

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) มีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ จากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑.๗.๒ ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ วรรณคดี ฎีกา อนุฎีกา ปรกณวิเสส รวมถึงตำราและเอกสารงานวิจัยต่างๆ

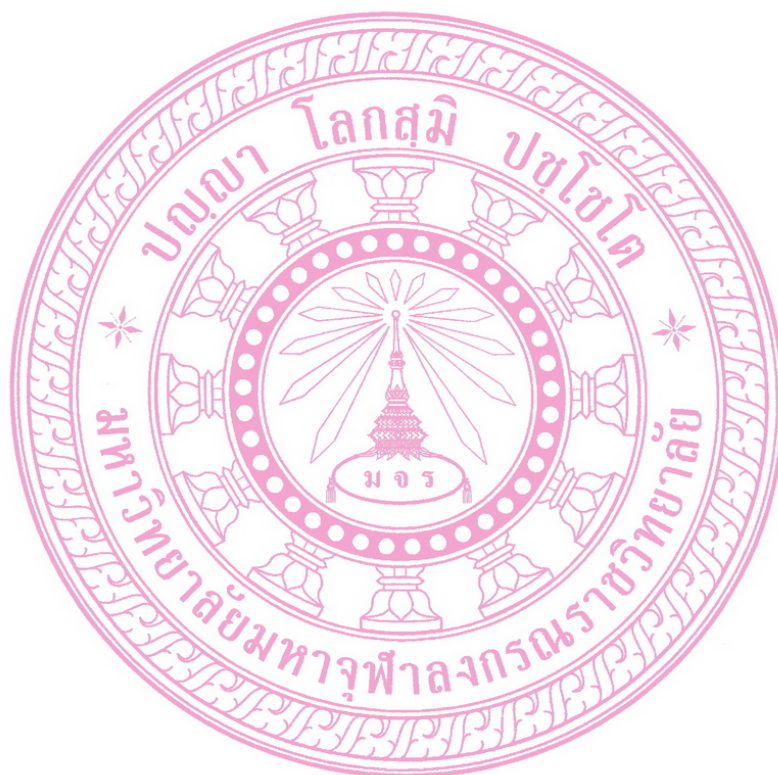
๑.๗.๓ รวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ และวิเคราะห์ข้อมูล

๑.๗.๔ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

^{๑๔}พระพงศธร กุมภีรธมฺโม (แก้วลาน), “ศึกษาเรื่องปรโลกในพระสูตรต้นตปิฎก: การศึกษาเชิงวิเคราะห์”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๕.

๑.๘ ประโยชน์ที่จะได้รับ

- ๑.๘.๑ เข้าใจความสำคัญของอาสันนกรรมขณะใกล้จะตาย
- ๑.๘.๒ รู้จักชีวิตหลังความตาย ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๘.๓ นำผลการศึกษาอาสันนกรรมกับชีวิตหลังความตาย มาใช้ขณะใกล้จะตาย เพื่อที่จะปิดอบายภูมิในภพชาติหน้าได้

บทที่ ๒

การวิเคราะห์อาชัณกรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทที่ ๒ ผู้วิจัยจะอธิบายเรื่องกรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และการให้ผลของกรรม โดยยึดกรรม ๑๒ และการให้ผล เป็นหลัก พร้อมยกตัวอย่างผลกรรมที่เกิดขึ้นกับบุคคลพอสังเขป จากคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ในส่วนสำคัญของบทนี้ คือ อาชัณกรรม จะวิเคราะห์โดยละเอียด พร้อมยกตัวอย่างผลกรรมของบุคคลที่มีลักษณะของกรรมที่กระทำในเวลาใกล้จะตาย ซึ่งจะเชื่อมโยงกับชีวิตหลังความตายในบทที่ ๓ ถัดไป โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของกรรม

พระพุทธองค์ตรัสว่า “เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม บุคคล คิดแล้ว จึงกระทำความด้วยกาย วาจา ใจ”^๑ โดยทั่วไป กรรม แปลตามศัพท์ว่า การงาน หรือการกระทำ แต่ในทางธรรมต้องจำกัดความจำเพาะลงไปว่า หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ถ้าเป็นการกระทำที่ไม่มีเจตนา ก็ไม่เรียกว่าเป็นกรรมในความหมายทางธรรม

ความหมายที่กล่าวมานี้ เป็นความหมายอย่างกลางๆ พอคลุมความได้กว้างๆ เท่านั้น ถ้าจะชัดเจนมองเห็นเนื้อหาและขอบเขตแจ่มแจ้ง ควรพิจารณาการแยกแยะความหมายออกเป็นแง่หรือเป็นระดับต่างๆ ดังนี้

ก. เมื่อมองให้ถึงตัวแท้จริงของกรรม หรือมองให้ถึงต้นตอ เป็นการมองตรงตัวหรือเฉพาะตัวกรรมก็คือเจตนา อันได้แก่เจตน์จำนง ความจงใจ การเลือกคัดตัดสินใจ มุ่งหมายที่จะกระทำหรือพลั้งนำที่เป็นตัวกระทำการนั้นเอง เจตนาหรือเจตน์จำนงนี้เป็นตัวนำ บังชี้ และกำหนดทิศทางแห่งการกระทำทั้งหมดของมนุษย์ เป็นตัวการหรือเป็นแกนนำในการริเริ่ม ปรุงแต่ง สร้างสรรค์ ทุกอย่าง จึงเป็นตัวแท้ของกรรม

ข. มองขยายออกไปให้เห็นตัวการอื่นๆ คือมองเข้าไปที่ภายในกระบวนการแห่งชีวิตของบุคคลแต่ละคน จะเห็นกรรมในแง่ตัวประกอบซึ่งมีส่วนร่วมอยู่ในกระบวนการแห่งชีวิต เป็นเจ้าหน้าที่ในการปรุงแต่งโครงสร้างและวิถีที่จะดำเนินไปของชีวิตนั้น กรรมในแง่นี้ตรงกับคำว่า สังขาร หรือมักเรียกชื่อว่า สังขาร เช่นอย่างที่เป็นหัวข้อหนึ่งในปฏิจัมปาบาท ซึ่งแปล

^๑ อัง.จก.ก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗.

กันว่า สภาพที่ปรุงแต่งจิต หมายความว่า องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่างๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ซึ่งแต่งจิตให้ดีหรือชั่ว หรือให้เป็นกลางๆ ปรุงแปรการตรัสรู้ที่นึกคิดในใจ และการแสดงออกทางกายวาจา เป็นกรรมแบบต่างๆ ถ้าจะเปล่งง่าย ๆ ก็ว่าความคิดปรุงแต่ง แม้ในความหมายนี้ก็ยังยึดเอาเจตนาตัวเองเป็นหลัก บางครั้งท่านก็แปลอย่างง่าย ๆ รวบรวมว่า สังขารก็คือเจตนาทั้งหลายนั่นเอง

ค. มองเลขออกมาข้างนอกเล็กน้อย คือมองในแง่ของชีวิตที่สำเร็จรูปแล้วเป็นหน่วยหนึ่งๆ หรือมองชีวิตที่ดำเนินออกอย่างเป็นหน่วยรวมหน่วยหนึ่งๆ ตามที่สมมติเรียกกันว่า บุคคลผู้หนึ่งๆ ซึ่งดำเนินชีวิตอยู่ในโลก เป็นเจ้าของบทบาทของตนๆ ต่างหากๆ กันไป กรรมในแง่นี้ก็ คือ การทำ การพูด การคิด หรือการคิดนึก และการแสดงออกทางกายวาจา หรือความประพฤติที่เป็นไปต่างๆ ซึ่งบุคคลผู้นั้นจะต้องรับผิดชอบเกี่ยวผลเป็นส่วนตัว ไม่ว่าจะมองแคบๆ เฉพาะเวลาเฉพาะหน้า หรือมองกว้างไกลออกไปในอดีต และอนาคตก็ตาม กรรมในความหมายนี้ เข้ากับความหมายกว้างๆ ที่แสดงไว้ข้างต้น และเป็นแง่ความหมายที่กล่าวบ่อยที่สุด เพราะปรากฏในคำสอนต่อบุคคล มุ่งให้ทุกคนรับผิดชอบต่อการกระทำของตน และพยายามประกอบแต่กรรมดี

ง. มองกว้างออกไปอีก คือมองในแง่กิจกรรมของหมู่มนุษย์ ได้แก่ กรรมในความหมายของการประกอบอาชีพการงาน การดำเนินชีวิต และการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ ที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากเจตน์จำนง การคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์ ซึ่งทำให้เกิดความเป็นไปในสังคมมนุษย์อย่างที่เป็นที่เห็นกันอยู่

อย่างไรก็ตาม แม้จะให้มองความหมายของกรรมครบทั้ง ๔ ระดับอย่างนี้ เพื่อให้ความหมายที่สมบูรณ์ จะต้องถือเอาความหมายในแง่ของเจตนาเป็นแกนยื่นเสมอไป เพราะเจตนาเป็นตัวการที่นำมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลาย การกระทำใดไร้เจตนา ก็ย่อมไม่มีผลตามกรรมนิยาม คือไม่เป็นไปตามกฎแห่งกรรม กลายเป็นเรื่องของนิยามอื่นทำหน้าที่ไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุตุนิยาม คือมีค่าเหมือนกับการที่ดินถล่ม ก้อนหินกร่อนร่วงหล่นจากภูเขา หรือกิ่งไม้แห้งหักลงมา เป็นต้น^๒

^๒ ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๕๗-๑๕๘.

ดังนั้น กรรม จึงเป็นการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา เจตนาเป็นตัวนำ บังชี้ และกำหนด ทิศทางแห่งการกระทำทั้งหมดของมนุษย์ องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่างๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ซึ่งแต่งจิตให้ดีหรือชั่ว หรือให้เป็นกลางๆ ประดูแต่งให้นึกคิดในใจ และแสดงออกทางกาย วาจา เป็นกรรมแบบต่างๆ

๒.๒ ประเภทของกรรม

กรรม เมื่อจำแนกตามคุณภาพ หรือตามธรรมชาติที่เป็นมูลเหตุ ย่อมแบ่งได้เป็น ๒ อย่าง คือ

(๑) อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล การกระทำที่ไม่ดี กรรมชั่ว หมายถึง การกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ หรือโมหะ

(๒) กุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล การกระทำที่ดี หรือกรรมดี หมายถึง การกระทำที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ หรืออโมหะ

แต่ถ้าจำแนกตามทวาร คือ ทางที่ทำความกรรม หรือทางแสดงออกของกรรม จัดเป็น ๓ คือ

(๑) กายกรรม กรรมทำด้วยกาย หรือการกระทำทางกาย

(๒) วจีกรรม กรรมทำด้วยวาจา หรือการกระทำทางวาจา

(๓) มโนกรรม กรรมทำด้วยใจ หรือการกระทำทางใจ

กรรมยังสามารถจำแนกตามสภาพที่สัมพันธ์กับวิบากหรือการให้ผล จัดเป็น ๔ อย่าง คือ

(๑) กรรมดำ ให้ผลดำ คือ กาย วาจา ใจ อันเป็นไปเพื่อความเบียดเบียน บุคคลนั้นย่อมเกิดในโลกที่มีการเบียดเบียน เมื่อเกิดในโลกที่มีการเบียดเบียนเช่นนั้น เขาย่อมได้กระทบกับผัสสะที่มีการเบียดเบียน ย่อมได้เสวยเวทนาอันเป็นไปเพื่อความเบียดเบียน มีความทุกข์โดยส่วนเดียว เช่น สัตว์นรกทั้งหลาย นี้แหละคือกรรมดำ มีผลดำ

(๒) กรรมขาว มีผลขาว คือ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ของบุคคลใดไม่มีการเบียดเบียน ไม่เป็นไปเพื่อการเบียดเบียน บุคคลนั้นย่อมเกิดในโลกที่ไม่มีการเบียดเบียน เมื่อเกิดในโลกที่ไม่มีการเบียดเบียนย่อมกระทบกับผัสสะที่ไม่มีการเบียดเบียน (ไม่มีเรื่องแห่งการเบียดเบียนกัน) เขาย่อมได้รับเวทนาอันไม่มีการเบียดเบียน (คือสุขเวทนา) เป็นสุขโดยส่วนเดียว ดังเช่นเทพเจ้าเหล่าสุภกนิหะ นี้แหละคือกรรมขาว มีผลขาว

^๑ อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๗๐/๒๗๕-๒๗๘.

(๓) กรรมทั้งดำทั้งขาว มีผลทั้งดำทั้งขาว คือ กายกรรม วาจกรรม และมโนกรรมของบุคคลใดเป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง เป็นไปเพื่อความไม่เบียดเบียนบ้าง บุคคลนั้นย่อมเกิดในโลกที่มีการเบียดเบียนบ้าง ไม่เบียดเบียนบ้าง ย่อมกระทบกับผัสสะอันเป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง ไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง (เกี่ยวข้องกับเรื่องที่มีการเบียดเบียนบ้าง ไม่มีการเบียดเบียนบ้าง) เขาย่อมเสวยเวทนาอันเป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง ไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง เคลื่อนกล่นไปด้วยสุขและทุกข์ ดังเช่นมนุษย์ทั้งหลาย เทวดาบางพวก วิเนียดาบางพวก นี้แหละคือกรรมทั้งดำทั้งขาว มีผลทั้งดำทั้งขาว

(๔) กรรมไม่ดำไม่ขาว มีผลไม่ดำไม่ขาว คือเจตนาที่จะละกรรมทั้งปวง ทั้งกรรมดำ กรรมขาว และกรรมทั้งดำทั้งขาว กรรมเช่นนี้แหละย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม เช่น กรรมของพระอรหันต์

กรรมดำ คือ อกุศล ทุจริต

กรรมขาว คือ กุศล สุจริต

กรรมทั้งดำทั้งขาว คือ กรรมทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล ทั้งทุจริตและสุจริต

กรรมไม่ดำไม่ขาว คือ กรรมของพระอรหันต์ สักแต่ว่าเป็นกิริยา ไม่มีผลเป็นสุขหรือทุกข์ อีกต่อไป^๔

ในบรรดากรรม ๓ อย่าง คือ กายกรรม วาจกรรม และมโนกรรมที่กล่าวไว้ข้างต้นนั้น มโนกรรมสำคัญที่สุด และมีผลกว้างขวางรุนแรงที่สุด ดังพุทธองค์ตรัสว่า “ตปัสสี บรรดากรรมทั้ง ๓ ประการที่จำแนกแยกเป็นอย่างนี้ เราบัญญัติมโนกรรมว่ามีโทษมากกว่า ในการทำกรรมชั่ว ในการประพฤติกกรรมชั่ว มิใช่กายกรรม หรือวาจกรรม”^๕

เหตุที่มโนกรรมสำคัญที่สุด ก็เพราะเป็นจุดเริ่มต้น คนคิดก่อนแล้วจึงพูดจึงกระทำ คือแสดงออกทางกายและวาจา ดังนั้น วาจกรรมและกายกรรม จึงขยายออกมาจากมโนกรรมนั่นเอง และที่มีผลกว้างขวางรุนแรงที่สุด ก็เพราะว่ามโนกรรมรวมถึง ความเชื่อถือ ความเห็น ทฤษฎี แนวความคิดและค่านิยมต่างๆ ที่เรียกว่าทิวฐิ ทิวฐินี้เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมต่างๆ ไปของบุคคล ความเป็นไปในชีวิตของบุคคลและคคิของสังคมทั้งหมด เมื่อเชื่อ เมื่อเห็น หรือนิยมอย่างไร ก็คิดการ

^๔ วคิน อินทสระ, หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๘), หน้า ๔๐-๔๑.

^๕ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๓/๕๕.

พุดจาสั่งสอนชักชวนกัน และทำการต่างๆ ไปตามที่เชื่อที่เห็นที่นิยมอย่างนั้น ถ้าเป็นมิจฉาทิฐิ การดำริ พุดจาและทำการก็ดำเนินไปในทางผิดเป็นมิจฉาไปด้วย ถ้าเป็นสัมมาทิฐิ การดำริ พุดจา และทำการต่างๆ ก็ดำเนินไปในทางถูกต้องเป็นสัมมาไปด้วย เช่น คนและสังคมที่เห็นว่าความพรั่งพร้อมทางวัตถุมีค่าสูงสุดเป็นจุดหมายที่พึงใฝ่ประสงค์ ก็จะเพียรพยายามแสวงหาวัตถุให้พรั่งพร้อม และถือเอาความพรั่งพร้อมด้วยวัตถุนั้น เป็นมาตรฐานวัดความเจริญรุ่งเรืองเกียรติยศและศักดิ์ศรี เป็นต้น วิถีชีวิตของคนและแนวทางของสังคมนั้นก็จะไปในรูปแบบหนึ่ง ส่วนคนและสังคมที่ถือความสงบสุขทางจิตใจเป็นที่หมาย ก็จะมีวิถีชีวิตและความเป็นไปอีกแบบหนึ่ง^๖

ดังนั้น กรรม จำแนกตามคุณภาพ แบ่งได้เป็น ๒ อย่าง คือ อกุศลกรรม และ กุศลกรรม ถ้าจำแนกตามทวาร คือ ทางที่ทำกรรม หรือทางแสดงออกของกรรม จัดเป็น ๓ คือ กายกรรม วาจากรรม และมโนกรรม โดยมโนกรรมสำคัญที่สุด และมีผลกว้างขวางรุนแรงที่สุด มากกว่าการประพฤติกกรรม ทางกายกรรม หรือวาจากรรม

๒.๓ เหตุเกิดแห่งกรรม

ตามทรรศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท สิ่งทั้งหลายทั้งปวงจะเกิดขึ้นมาลอยๆ ไม่ได้ เมื่อเกิดขึ้นย่อมมีเหตุมีปัจจัยเกี่ยวเนื่องกันไป เหตุเกิดของกรรมก็เช่นกัน สาเหตุของกรรมไม่ติมาจากกรรมที่ทำลงไป ด้วยความโลภ ความโกรธ และความหลง จะเป็นเหตุให้เกิดกรรมอื่นต่อไปอีก ส่วนสาเหตุของกรรมติมาจากกรรมที่ทำลงไป ด้วยความไม่โลภ ไม่โกรธ และไม่หลง ซึ่งจะเป็นเหตุให้กรรมไปในทางสิ้นสุดลงได้ ดังนั้น กรรมที่ทำไป เพราะมีกิเลสครอบงำ ทำให้เกิดกรรมไม่ติทั้งหลายขึ้น ส่วนกรรมที่ทำไปด้วยปัญญา จะทำให้กรรมทั้งหลายลดลงหรือหมดไปจนไปสู่ความสิ้นกรรม ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในนิทานสูตร ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งกรรม ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย เหตุให้เกิดกรรม ๓ ประการนี้ อะไรบ้าง คือ ๑) โลภะ (ความอยากได้) เป็นเหตุให้เกิดกรรม ๒) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) เป็นเหตุให้เกิดกรรม ๓) โมหะ (ความหลง) เป็นเหตุให้เกิดกรรม กรรมที่ถูกโลภะครอบงำ เกิดจากโลภะ มีโลภะเป็นเหตุ มีโลภะเป็นแดนเกิด ย่อมให้ผลในที่สุดซึ่งอรรถภาพของเขาเกิด บุคคลต้องเสวยผลกรรมนั้นในขั้นที่กรรมนั้นให้ผลในปัจจุบัน ในลำดับที่เกิด หรือในระยะต่อไป กรรมที่ถูกโทสะครอบงำ เกิดจากโทสะ มีโทสะเป็นเหตุ มีโทสะเป็นแดนเกิดย่อมให้ผลในที่สุดซึ่งอรรถภาพของเขาเกิด บุคคลต้องเสวยผลกรรมนั้นในขั้นที่กรรมนั้น ให้ผลในปัจจุบัน ในลำดับที่เกิด หรือในระยะต่อไป กรรมที่ถูก

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๖๑.

โมหะครอบงำ เกิดจากโมหะ มีโมหะเป็นเหตุ มีโมหะเป็นแดนเกิด ย่อมให้ผลในที่ตั้งอัฏฐภาพ
ของเขาเกิด บุคคลต้องเสวยผลกรรมนั้นในขั้นที่กรรมนั้น ให้ผลในปัจจุบัน ในลำดับที่เกิด
หรือในระยะต่อไป

ภิกษุทั้งหลาย เหตุให้เกิดกรรม ๓ ประการนี้ อะไรบ้าง คือ ๑) อโลภะ (ความไม่โลภ) เป็น
เหตุให้เกิดกรรม ๒) อโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย) เป็นเหตุให้เกิดกรรม ๓) อโมหะ
(ความไม่หลง) เป็นเหตุให้เกิดกรรม กรรมที่ถูกอโลภะครอบงำ เกิดจากอโลภะ มีอโลภะเป็นเหตุ
มีอโลภะเป็นแดนเกิด เมื่อสิ้นอโลภะแล้ว เป็นอันบุคคลละกรรมนั้นได้ ตัดรากถอนโคนได้
เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มีเกิดขึ้นต่อไปไม่ได้
กรรมที่ถูกอโทสะครอบงำ เกิดจากอโทสะ มีอโทสะเป็นเหตุ มีอโทสะเป็นแดนเกิด เมื่อสิ้น
โทสะแล้ว เป็นอันบุคคลละกรรมนั้นได้ ตัดรากถอนโคนได้เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอน
โคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มีเกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ กรรมที่ถูกอโมหะครอบงำ เกิดจาก
อโมหะ มีอโมหะเป็นเหตุ มีอโมหะเป็นแดนเกิด เมื่อสิ้นอโมหะแล้ว เป็นอันบุคคลละกรรม
นั้นได้ ตัดรากถอนโคนได้เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้
ไม่มีเกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

ภิกษุทั้งหลาย เหตุให้เกิดกรรม ๓ ประการนี้แล คนเขลาทำกรรมที่เกิดเพราะโลภะ โทสะ
และโมหะ กรรมที่คนเขลานั้นทำแล้วจะมากหรือน้อยก็ตามย่อมให้ผลในอัฏฐภาพนี้แล สิ่งอื่น
(ที่จะรองรับผลกรรมนั้น) ไม่มีเพราะเหตุนี้ ภิกษุผู้รู้โลภะ โทสะ และโมหะ (จึงไม่ทำ)
กรรมที่เกิด เพราะเมื่อทำวิชาให้เกิดขึ้น ย่อมละทุกคติทั้งปวงได้^๑

นอกจากนี้ยังตรัสเหตุเกิดแห่งกรรมไว้ในนิพเพธิกสูตรว่า “ผัสสะเป็นเหตุเกิดแห่งกรรม”^๒

ดังนั้น กรรมที่ทำได้ด้วยอำนาจกิเลสอันใด ถ้ากิเลสอันนั้นยังไม่หมดจากสันดาน กรรม
นั้นย่อมจะต้องให้ผลเสมอ ไม่วันใดก็วันหนึ่ง ไม่ชาตินี้ก็ชาติต่อไป แต่โดยธรรมดาทุกอย่างจะ
ให้ผลก็ต่อเมื่อกรรมนั้นมีโอกาส ถ้าได้โอกาสที่จะให้ผลในชาตินี้ ก็ให้ผลในชาตินี้ ถ้าในชาตินี้
ไม่ให้โอกาส ก็อาจจะให้ผลในชาติต่อจากชาตินี้ หรือถ้าในชาติต่อจากชาตินี้ยังไม่ได้โอกาส ก็อาจจะ
ให้ผลในชาติหนึ่งต่อไปอีก ตราบใดที่โลภะ โทสะ โมหะ ยังไม่ขาดจากสันดาน กรรมที่ทำได้ด้วย
อำนาจของกิเลสนี้ ย่อมไม่สูญยอมจะก่อให้เกิดผลคราวใดคราวหนึ่งจนได้

^๑ อ.จ.ทก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๑๘๖-๑๘๘.

^๒ อ.จ.จก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๖๗.

๒.๔ ประเภทของกรรม ๑๒ และการให้ผล

พระพุทธองค์ตรัสยืนยันการให้ผลของกรรมในลักษณะเป็นพินิจนิยามว่า “บุคคลหว่านพืช เช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว”^๕ หมายถึง ความดีหรือความชั่ว ตลอดจนสภาพความเป็นอยู่ของมนุษย์นั้น ขึ้นอยู่กับการกระทำของมนุษย์ จากการเกี่ยวเนื่องกัน ของกรรม และการให้ผลของกรรมนี้ นับเป็นกระแสต่อเนื่องมาจากการกระทำของบุคคลที่ยังมีกิเลสตัณหา ดังที่ตรัสไว้ในปฐมชนสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ทำให้เกิด ว่า “ตัณหาทำคนให้เกิด จิตของคนนั้นย่อมพล่านไป สัตว์เวียนว่ายในสงสาร ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของคนนั้น”^๖ หมายถึง บุคคลที่ยังมีกิเลสตัณหาในดวงจิตอยู่ ก็ย่อมตกอยู่ใต้อำนาจการให้ผลของกรรมนั้น พระพุทธศาสนาเชื่อสิ่งทั้งหลายเกิดมาจากเหตุ ถ้าทำเหตุดี ผลก็ดีตาม ถ้าทำเหตุชั่ว ผลก็ชั่วตาม ถ้าไม่ทำเหตุเลย ผลก็ไม่มีเลย

กรรม และการให้ผล ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และเป็นที่มาของกรรม ๑๒ นั้น พบว่ามีเพียง ๓ ประการ กล่าวไว้ว่า

วิบากแห่งกรรม เป็นอย่างไร คือ เรากล่าววิบากแห่งกรรมว่ามี ๓ ประการ คือ

- (๑) กรรมที่พึงเสวยในปัจจุบัน
- (๒) กรรมที่พึงเสวยในอภัพถัดไป
- (๓) กรรมที่พึงเสวยในอภัพต่อ ๆ ไป

นี้เรียกว่า วิบากแห่งกรรม^๗

ส่วนในชั้นอรรถกถา มีการแบ่งประเภทของกรรมอีกแบบหนึ่ง ซึ่งนิยามถือตามกันมาและเป็นที่รู้จักกันดีในยุคหลังๆ คือ การจัดแบ่งเป็นกรรม ๑๒ หรือกรรมสี่ ๓ หมวด ดังที่แสดงไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค แต่งโดยพระพุทธโฆสาจารย์ และคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ แต่งโดยพระอนุรุทธาจารย์ มีรายละเอียด ดังนี้

^๕ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๖/๓๗๔.

^๖ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๔/๖๕.

^๗ อภ.นกก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗.

คัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๑๒} แสดงไว้ว่า

ในกัมมวัฏฏ์และวิปากวัฏฏ์นั้น กรรม (ให้ผลตามคราว) มี ๔ อย่าง คือ

- (๑) ทิฏฐัมมเวทนียกรรม กรรมให้ผลในภพนี้
- (๒) อุปัชชเวทนียกรรม กรรมให้ผลต่อเมื่อเกิดแล้วในภพหน้า
- (๓) อปรปรเวทนียกรรม กรรมให้ผลในภพสืบๆ ไป
- (๔) อโหสิกรรม กรรมให้ผลสำเร็จแล้ว

ในบรรดาจิต ๗ ดวง (ซึ่งดำเนินไป) ชวนวิถิ เดียวกันนั้น ชวนเจตนา ดวงแรกเป็นกุศล หรืออกุศลก็ตาม มีชื่อเรียกว่า ทิฏฐัมมเวทนียกรรม ทิฏฐัมมเวทนียกรรมนั้นให้ผลในอภัพพินี้ เท่านั้น แต่เมื่อไม่สามารถ (ให้ผล) อย่างนั้น ก็มีชื่อเรียกว่า อโหสิกรรมไป ที่เป็นกรรมมีชื่อเรียกว่า อโหสิกรรม ตามหลักของหมวด ๓ (ติกะ) ดังนี้ คือ ผลของกรรมมิได้มีแล้ว ๑ ผลของกรรมจักไม่มี ๑ ผลของกรรมไม่มีอยู่ ๑ ส่วนชวนเจตนา ดวงที่ ๗ ซึ่งทำให้สำเร็จความประสงค์ มีชื่อเรียกว่า อุปัชชเวทนียกรรม อุปัชชเวทนียกรรมนั้นให้ผลในอภัพพินี้ไป เมื่อไม่สามารถ (ให้ผล) ตามนั้น ก็เป็นกรรมมีชื่อเรียกว่า อโหสิกรรม ไป โดยนัยดังกล่าวแล้วเช่นกัน ชวนเจตนา (อีก) ๕ ดวง ในระหว่างชวนเจตนา ๒ ดวง (คือดวงที่ ๑ และดวงที่ ๗) มีชื่อเรียกว่า อปรปรเวทนียกรรม อปรปรเวทนียกรรมนั้นได้โอกาสเมื่อใดในกาลอนาคต ให้ผลเมื่อนั้น เมื่อยังมีความเป็นไปของสังขารอยู่ ก็ยังไม่เป็นกรรมมีชื่อเรียกว่า อโหสิกรรม

ยังมีกรรม (ให้ผลตามลำดับ) อีก ๔ อย่าง คือ

- (๑) ครุกรรม กรรมหนัก
- (๒) พหุลกรรม กรรมเคยชิน
- (๓) อาสันนกรรม กรรมเมื่อจวนเจียน
- (๔) กัตตตากรม กรรมสักแต่จะทำ

บรรดากรรม ๔ อย่างนั้น เป็นกุศลหรือเป็นอกุศลก็ตาม ในบรรดากรรมหนักและไม่หนัก กรรมใดเป็นกรรมหนัก เช่น มาตุฆาต (ฆาตมารดา) เป็นต้นก็ตาม หรือมหัตตกรรม ก็ตาม กรรมนั้นแลให้ผลก่อน ถึงแม้ในบรรดากรรมที่เคยชินและไม่เคยชินก็เหมือนกัน กรรมใดที่เคยชินเช่นความเป็นผู้มีศีลดีก็ตาม หรือความเป็นผู้ทุศีลก็ตาม กรรมเคยชินนั้นแลให้ผลก่อน กรรมที่คิดเราระลึกได้

^{๑๒} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดยสมเด็จพระพุทธสาครจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๕๕๕-๕๐๐๑.

ในเวลาใกล้มรณะ มีชื่อเรียกว่า อาสันนกรรม (คือกรรมเมื่อจวนเจียน) เพราะว่า บุคคลผู้ใกล้จะตาย สามารถระลึกถึงกรรมใดได้ เขาก็เกิดขึ้นด้วยกรรมนั้นนั่นแล ส่วนกรรมนอกจาก ๓ อย่างนี้ เป็นกรรมที่ได้รับความคุ้นเคยบ่อยๆ มีชื่อเรียกว่า กตัตตกรรม เมื่อไม่มีกรรม ๓ อย่างเหล่านั้นแล้ว มันจึงชักพาไปสู่ปฏิสนธิ

ยังมีกรรม (ให้ผลตามกิจ) อีก ๔ อย่าง คือ

- (๑) ชนกกรรม กรรมแต่งให้เกิด
- (๒) อุปัตถัมภกกรรม กรรมสนับสนุน
- (๓) อุปปีฬกกรรม กรรมบีบคั้น
- (๔) อุปฆาตกรรม กรรมตัดรอน

บรรดากรรม ๔ อย่างนั้น กรรมที่มีชื่อว่าชนกกรรม เป็นทั้งกุศลทั้งอกุศล ชนกกรรมทำให้เกิดวิบากขั้นในกามภพ ในรูปภพและในอรุภพ ทั้งในเวลาปฏิสนธิ ทั้งในเวลาทีวิบากขั้นเป็นไป (ตั้งแต่เกิดจนตาย) ส่วนอุปัตถัมภกกรรมไม่สามารถให้เกิดวิบาก (ขั้น) ได้ แต่เมื่อกรรมอื่นให้ปฏิสนธิแล้ว จึงสนับสนุนสูงหรือทุกข์ที่เกิดขึ้นในวิบาก (ขั้น) ซึ่งกรรมอื่นให้เกิดขึ้น ให้เป็นไปตลอดกาล อุปปีฬกกรรมเมื่อกรรมอื่นให้ปฏิสนธิแล้ว ก็เข้าบีบคั้น เบียดเบียนสูงหรือทุกข์ที่เกิดในวิบาก (ขั้น) ซึ่งกรรมอื่นนำให้เกิดขึ้น มิให้ดำเนินไปตลอดกาล ส่วนอุปฆาตกรรมไม่ว่าตนเองจะเป็นกุศลหรืออกุศลก็ตาม คอยตัดรอนกรรมอื่นที่มีกำลังด้อยกว่า ห้ามปรามผลของกรรมนั้นไว้แล้ว ทำโอกาสให้แก่ผลของตน แต่เมื่อกรรมทำโอกาสให้เรียบร้อยแล้ว ก็เรียกวิบากนั้นได้ว่า เกิดขึ้นแล้ว

อภิธรรมมัตตสังคหะ^{๑๑} แสดงไว้ว่า

ชื่อว่ากรรมมี ๔ อย่าง โดยเนื่องด้วยกิจ คือ ชนกกรรม (กรรมให้ผล) อุปัตถัมภกกรรม (กรรมอุปถัมภ์) อุปปีฬกกรรม (กรรมบีบคั้น) และอุปฆาตกรรม (กรรมตัดรอน)

โดยโอกาสให้ผล กรรมมี ๔ อย่าง คือ ครุกรรม (กรรมหนัก) อาสันนกรรม (กรรมที่ทำหรือระลึกได้ในขณะใกล้เสียชีวิต) อาจิณณกรรม (กรรมที่ทำเสมอ) และกฏัตตกรรม (กรรมสามัญทั่วไปที่นอกจากกรรม ๓ อย่างแรก)

^{๑๑} พระอนุรุทธาจารย์, พระญาณชระ, อภิธรรมมัตตสังคหะและปรมัตถทีปนี, แปลโดยพระคันธสารากิจังค์ (กรุงเทพมหานคร : ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๖๑.

โดยเนื่องด้วยเวลาเสวยผล กรรมมี ๔ อย่าง คือ ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม (กรรมให้ผลในภพนี้) อุปัชชเวทนียกรรม (กรรมให้ผลในภพที่สองถัดจากภพนี้) อปราชัยเวทนียกรรม (กรรมให้ผลในภพที่สามเป็นต้นไป) และอโหสิกรรม (กรรมที่ไม่ให้ผล)

เช่นเดียวกันนี้ กรรมมี ๔ อย่าง โดยเนื่องด้วยภูมิแห่งการให้ผล คือ อกุศลกามาวจรกุศล รูปาวจรกุศล รูปาวจรกุศล และอรูปาวจรกุศล

ประเภทกรรมทั้ง ๑๒ ประเภทนี้เกี่ยวข้องกับกาไร้ผลของกรรมแต่ละอย่างโดยตรง ทั้งฝ่ายที่เป็นกุศลกรรม และอกุศลกรรม ซึ่งภายหลังได้มีการอธิบายขยายความให้เข้าใจง่ายขึ้น สำหรับกรรมแต่ละข้อนี้ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

กรรมหมวดที่ ๑ กรรมที่วาโดยหน้าที่

กิจจตุกกะ คือ กรรมประเภทที่วาโดยหน้าที่นี้ มีอยู่ ๔ หมวดด้วยกัน คือ ชนกกรรม ๑ อุปถัมภกรรม ๑ อุปปีฬกรรม ๑ อุปฆาตกรรม ๑ ซึ่งมีอธิบายตามลำดับก่อนหลัง ดังต่อไปนี้

๑) ชนกกรรม กรรมที่ทำให้วิบากและกัมมชรูปเกิดขึ้น ทั้งในปฏิสนธิกาลและประวัตติกาล หมายความว่า ครันส์ตัวทั้งหลายตายลงแล้ว เมื่อจะไปเกิดในภูมิต่างๆ ซึ่งมีอยู่ในสังสารวัฏนี้ เช่น ไปเกิดในสัตว์เดรัจฉานในดิรัจฉานภูมิ ไปเกิดเป็นเทวดาในเทวภูมิ หรือมาเกิดเป็นมนุษย์ในมนุษย์ภูมิ เหล่านี้ย่อมเป็นไปด้วยอำนาจแห่งชนกกรรม ซึ่งทำหน้าที่ให้วิบากและกัมมชรูปเกิดขึ้นในปฏิสนธิกาลทั้งสิ้น และเมื่อสัตว์ทั้งหลายเกิดขึ้นมาแล้ว ก็ต้องมีอวัยวะน้อยใหญ่เกิดขึ้นตามสมควรแก่สัตว์นั้นๆ พร้อมทั้งมีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้อรส การสัมผัส และการรักษาภพ (ภวังค์) เกิดขึ้นตามสมควร เหล่านี้ย่อมเป็นไปด้วยอำนาจแห่งชนกกรรม ซึ่งทำหน้าที่ให้วิบากและกัมมชรูปเกิดขึ้นในประวัตติกาล

ชนกกรรม มีอยู่ ๒ ฝ่าย คือ ชนกกรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล ๑ ชนกกรรมที่เป็นฝ่ายกุศล ๑ ชนกกรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล เมื่อทำหน้าที่นำปฏิสนธิยังสัตว์ให้เกิดขึ้นนั้น ย่อมผลักดันสัตว์ให้ไปเกิดในทุกข์คติภูมิอันเป็นภูมิชั่วช้า ซึ่งได้แก่อบายภูมิทั้ง ๔ คือ นิรยภูมิ ๑ เปตติวิสัยภูมิ ๑ อสุรกายภูมิ ๑ ดิรัจฉานภูมิ ๑ ชักนำสัตว์ทั้งหลายให้ไปเกิดในอบายภูมิเหล่านี้ ภูมิใดภูมิหนึ่ง ตามสมควรแก่กรรมที่สัตว์เหล่านั้นได้กระทำไว้ ส่วนชนกกรรมที่เป็นฝ่ายกุศล เมื่อทำหน้าที่นำปฏิสนธิยังสัตว์ให้เกิดขึ้นนั้น จะผลักดันให้สัตว์นั้นไปเกิดในสุคติภูมิ อันเป็นภูมิที่มีความสุขความเจริญ^{๑๔}

^{๑๔} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), กรรมที่ปณี เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕), หน้า ๒๔-๒๖.

ตัวอย่าง ชนกรรมฝ่ายอกุศล

กุฎปกภิกษุ ผู้ฉันอยู่ในเรือนของภุมมพิชชาบ้านคนหนึ่งเป็นนิตย์ เกิดความอิจฉาที่ภุมมพินันต์ให้การต้อนรับและให้สักการะแก่พระชีนาสพผู้มาใหม่ดีกว่าตน จึงได้คำภิกษุชีนาสพผู้เป็นพระอรหันต์ด้วยอาการ ๔ อย่าง คือ การเคี้ยวกินคูด ประเสริฐกว่าการบริโภคภัตตรในเรือนของภุมมพิ การถอนผมด้วยแปรงตาล ประเสริฐกว่าการปลงผมด้วยช่างกัลบกที่ภุมมพินนำมาให้ การเปลือยกายเที่ยวไป ประเสริฐกว่าการนอนบนเตียงที่ภุมมพินนำมา การนอนบนแผ่นดิน ประเสริฐกว่าการนอนบนเตียงที่ภุมมพินนำมา ครั้นเมื่อภิกษุกุฎปกะถึงกาลสิ้นอายุแล้ว ได้ไปเกิดในอเวจีมหานรก เสวยทุกข์เป็นอันมากสิ้นพุทธันดรหนึ่ง เพราะกรรมที่ได้ทำไว้กับพระชีนาสพผู้เป็นพระอรหันต์นั้น^๕

ตัวอย่าง ชนกรรมฝ่ายกุศล

นายมหาทูลคตะ และภรรยา เป็นคนยากจนเข็ญใจ ได้รับการชักชวนให้ถวายทานจากชายบัณฑิตผู้หนึ่ง จึงเกิดความเลื่อมใสและศรัทธาอย่างแรงกล้า จึงไปรับจ้างเศรษฐีทำงานเพื่อหาทรัพย์มาทำบุญ ในที่สุดก็ได้ถวายทานแก่พระพุทธเจ้า โดยมีท้าวสักกะแปลงกายมาช่วยในการปรุงอาหารให้ อานิสงส์ในการถวายทานครั้งนี้ ทำให้บ้านของท่านเต็มไปด้วยรัตนะ ๗ ประการและได้รับตำแหน่งเศรษฐี ท่านได้ถวายทานแก่พระพุทธเจ้าและหมู่ภิกษุตลอดศักราช พอสิ้นชีวิตไปได้บังเกิดในเทวโลก เสวยทิพยสมบัติสิ้นพุทธันดรหนึ่ง^๖

๒) **อุปถัมภ์กรรม** มีหน้าที่ช่วยอุปถัมภ์รูปนามที่เป็นวิบากของชนกรรม ถ้าผู้สัตว์ทั้งหลายที่ไปเกิดในภูมิต่างๆ ให้ได้รับความทุกข์ และความสุขตามสมควรแก่กรรมของตน มีอยู่ ๒ ฝ่าย คือ อุปถัมภ์กรรมฝ่ายที่เป็นอกุศล ๑ อุปถัมภ์กรรมฝ่ายที่เป็นกุศล ๑ อุปถัมภ์กรรมที่เป็นฝ่ายอกุศลก็ยอมทำหน้าที่อุปถัมภ์คำชุกรมที่เป็นอกุศลให้เจริญยิ่งขึ้นไป เช่น บุคคลบางจำพวกกระทำอกุศลกรรมเมื่อตายไปชนกรรมฝ่ายอกุศลก็ทำหน้าที่นำไปปฏิสนธิเป็นสัตว์เดียรัจฉานคือเป็นเสื่อเสร็จแล้วอุปถัมภ์กรรมฝ่ายอกุศลก็เข้าทำหน้าที่ ให้เสื่อนั้นประกอบอกุศลกรรมทำปาณาติบาตอยู่เนื่องๆ คือให้บาปนั้นมีกำลังแก่กล้ามากยิ่งขึ้น จะได้ทนทุกข์เวทนาอยู่ในทุกคติภูมินั้นนานๆ

^๕ คุราชละเขียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๒๑๘-๒๓๐.

^๖ คุราชละเขียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๓๑๕-๓๓๑.

ส่วนอุปถัมภ์ภกกรรมที่เป็นฝ่ายกุศล ทำหน้าที่อุปถัมภ์ค้ำชูกรรมอันเป็นกุศลยิ่งๆ ขึ้นไป เช่น บุคคลบางจำพวกกระทำกุศลกรรมความดีงามในโลกนี้แล้ว เมื่อตายไป ชนกรรมฝ่ายกุศลก็ทำหน้าที่ชักนำให้บุคคลนั้นไปปฏิสนธิเป็นเทพดา บนสวรรค์อันเป็นฝ่ายสุคติ เสร็จแล้วอุปถัมภ์ภกกรรมฝ่ายกุศลก็เข้ามาทำหน้าที่คลบบันดาลให้เทพดานั้นเกิดความอุตสาหะทำกุศลสืบไปเบื้องหน้า มีการสดับรับฟังพระสัทธรรมเทศนาและบูชาพระจุฬามณี ณ สวรรคเทวโลกนั้นอยู่เนืองๆ อุปถัมภ์ค้ำชูบุญกุศลเก่าให้เจริญ คือ ให้บุญกุศลนั้นมีกำลังแก่กล้ามากมายยิ่งขึ้น อันจะเป็นเหตุให้ได้เสวยทิพยสมบัติเป็นสุขอยู่บนเทวโลกนั้นนานๆ^{๑๖}

ตัวอย่าง อุปถัมภ์ภกกรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล

อานันทเศรษฐี เป็นผู้มั่งคั่งมาก แต่เป็นคนตระหนี่ที่สุด ไม่เคยบริจาคทานเลย ไม่เคยให้อะไรแก่ใคร เมื่อตายไปแล้วได้ไปเกิดเป็นลูกคนจนซนซน พ่อแม่เลี้ยงไม่ได้เพราะเป็นต้นเหตุของความขัดสนอย่างที่สุด แม่จึงให้ไปขอทานกินเอง ขอดี้กัได้อิน ขอไม่ได้ก็อด ต้องนอนพักตามเรือนร้างบ้าง ตามศาลาบ้าง ตามใต้ต้นไม้บ้าง ต้องใช้ชีวิตอย่างยากลำบาก^{๑๗}

ตัวอย่าง อุปถัมภ์ภกกรรมที่เป็นฝ่ายกุศล

ติสสสามเณร ในเวลาเกิดของท่าน ญาติทั้งหลายได้ถวายข้าวปายสมีนาน้อยแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูป ในวันบวชเป็นสามเณรแล้วก็ได้ถวายเช่นเดียวกันตลอดสัปดาห์ ครั้นบวชแล้วในวันที่ ๘ ก็ได้บิณฑบาตพันหนึ่งกับผ้าสาฎกอีกพันหนึ่ง ตลอดเวลาที่อยู่ในวิหาร มีลาภและสักการะเกิดขึ้นกับสามเณรมากมาย เพราะกรรมดีที่เคยทำไว้จึงคอยอุปถัมภ์ค้ำชูตลอดเวลา^{๑๘}

๓) **อุปปีฬกรรม** กรรมมีหน้าที่เบียดเบียนกรรมอื่น หมายความว่า หน้าที่ของกรรมนี้ได้แก่การเข้าไปเบียดเบียนทำร้ายกรรมที่มีสภาพตรงกันข้ามกับตน คือ ถ้าเป็นอุปปีฬกรรมฝ่ายอกุศล ก็ย่อมทำหน้าที่เบียดเบียนทำร้ายกุศลกรรมความดีงาม ซึ่งให้ผลเป็นความสุขความเจริญแก่เจ้าของกรรม แล้วบันดาลให้เจ้าของกรรมได้รับความทุกข์ความเสื่อม อันเป็นผลของตนต่อไป ถ้าเป็นอุปปีฬกรรมฝ่ายกุศล ก็ย่อมทำหน้าที่เบียดเบียนทำร้ายอกุศลกรรมความชั่วทำให้ผลเป็นความทุกข์

^{๑๖} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), กรรมที่ป็น เล่ม ๑, หน้า ๓๖-๓๗.

^{๑๗} คุรยละเอียดใน พ.ร.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๑๘๒-๑๖๕.

^{๑๘} คุรยละเอียดใน พ.ร.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๒๕๕-๒๖๖.

ความเสื่อมแก่เจ้าของกรรม แล้วบันดาลให้เจ้าของกรรมนั้นได้รับความสุขความเจริญอันเป็นผลของตนต่อไป^{๒๐}

ตัวอย่าง อุปปีพกรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล

ภักทวดีย์เศรษฐี อาศัยอยู่ในภักทวดีนครผู้เป็นสหายกับโฆสกเศรษฐีในกาลหนึ่งได้เกิดอหิวาตโรคในเรือนของเศรษฐีขึ้น เศรษฐีจึงพาภรรยาและธิดาหนีไปเมืองโกสัมพีเพื่ออาศัยกับโฆสกเศรษฐี เกิดเสบียงหมดในระหว่างทาง ทั้ง ๓ จึงมีร่างกายอิดโรย เพราะขาดอาหารด้วยถูกลมด้วย แดดแผดเผาด้วย และขาดน้ำด้วย พอถึงกรุงโกสัมพีด้วยความลำบาก จึงได้เข้าไปพักในศาลาแห่งหนึ่งที่ประตูเมือง วันรุ่งขึ้นจึงให้ลูกสาวไปขออาหารกับโฆสกเศรษฐี เมื่อลูกสาวนำอาหารมา ๓ ส่วน เพื่อคน ๓ คน แต่ภรรยากับลูกสาวสละส่วนของตนให้เศรษฐีผู้เดียว เศรษฐีบริโภคอาหารแล้วแต่ไม่อาจจะทำให้อาหารย่อยได้ วันรุ่งขึ้นจึงสิ้นชีวิต วันถัดมา ภรรยาของเศรษฐีก็สิ้นชีวิตตามนัยเดียวกันกับเศรษฐีนั่นเอง^{๒๑}

ตัวอย่าง อุปปีพกรรมที่เป็นฝ่ายกุศล

พระทวารุจิรีเยระ ซึ่งสำคัญคนว่าเป็นพระอรหันต์ จนเทวดาซึ่งเป็นภิกษุที่เคยกระทำสมณธรรมร่วมกันในภพก่อน ได้มาบอกความจริงว่าเขายังไม่ได้บรรลุพระอรหันต์เลย ทวารุจิรีเยระจึงได้สติ แล้วไปเข้าเฝ้าพระศาสดาคำบอกแห่งเทวดา และได้ฟังธรรมจนได้บรรลุพระอรหันต์ในขณะที่เป็นภคอุทสธ เพราะกรรมที่ได้เคยบำเพ็ญไว้ ๒๐,๐๐๐ ปี^{๒๒}

๔) **อุปฆาตกรรม** หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อุปัจเจตกรรม กรรมที่มีหน้าที่เข้าไปฆ่าหรือเข้าไปตัดรอนกรรมอื่น หมายความว่า หน้าที่ของอุปฆาตกรรมหรืออุปัจเจตกรรมนี้ ก็ได้แก่การเข้าไปฆ่าหรือเข้าไปตัดรอนกรรมที่มีสภาพตรงกันข้ามกับตนได้อย่างเด็ดขาด และในขณะที่เข้าทำหน้าที่ ก็เข้าทำหน้าที่ได้อย่างรวดเร็วเป็นปัจจุบันทันด่วนยิ่งกว่าอุปปีพกรรมที่กล่าวมา คือถ้าเป็นอุปฆาตกรรมฝ่ายอกุศล ก็ทำหน้าที่เข้าไปฆ่าอกุศลกรรมความดีซึ่งกำลังให้ผลเป็นความสุขความเจริญแก่เจ้าของกรรมอยู่นั้น แล้วบันดาลให้เจ้าของกรรมได้รับความทุกข์ความเดือดร้อนอันเป็นผลของตนในปัจจุบันทันใด ถ้าเป็นอุปฆาตกรรมฝ่ายกุศลก็ทำหน้าที่เข้าไปฆ่าอกุศลกรรมความชั่วร้ายซึ่ง

^{๒๐} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), กรรมที่ปณี เล่ม ๑, หน้า ๔๓๗.

^{๒๑} คูรายละเอียดยใน พ.ศ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๒๕๔-๒๕๖.

^{๒๒} คูรายละเอียดยใน พ.ศ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๔๒๕-๔๓๓.

กำลังให้ผลเป็นความทุกข์ความเดือดร้อนแก่เจ้าของกรรมอยู่นั้น แล้วบันดาลให้เจ้าของกรรมได้รับความสุขความเจริญอันเป็นผลของตนในปัจจุบันทันใดเช่นกัน^{๒๓}

ตัวอย่าง อุปมากรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล

นายหน้ทโกลบถ์ เป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีสมบัติมากอาศัยอยู่ในเมืองโกสัมพี แต่หลบหนีความบีบคั้น จากพระราชจึงมาทำอาชีพเลี้ยงโค วันหนึ่งท่านได้นิมนต์พระศาสดา แล้วได้ถวายปัจจัยโครสทานอันประณีตแก่พระบรมศาสดากับหมู่ภิกษุตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๗ ท่านได้บรรลุโสดาปัตติผล เพราะฟังอนุพุททิกถา ครั้นระหว่างทางในการตามส่งพระพุทธเจ้ากลับอุทฺทพพาน คนหนึ่งแทงจนสิ้นชีวิต^{๒๔}

ตัวอย่าง อุปมากรรมที่เป็นฝ่ายกุศล

นายสุมนมลาการ เดิมทีเป็นคนเข็ญใจสามัญ ภายหลังได้มีโอกาสถวายดอกมะลิ ๘ ทะนานแด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ได้สมบัติเป็นอันมากซึ่งเป็นของพระราชทานจากสมเด็จพระเจ้าพิมพิสาร ในวันที่ตนได้ถวายดอกมะลิเป็นพุทธบูชา นั้น ทำให้เขาเป็นเศรษฐีในทันตาเห็น^{๒๕}

กรรมหมวดที่ ๒ กรรมที่ว่าโดยลำดับการให้ผล

ปากทานปริยายจตุกกะ คือ กรรมประเภทที่ว่าโดยลำดับการให้ผล มีอยู่ ๕ หมวดด้วยกัน คือ ๑. คุรุกรรม ๑. อาสันนกรรม ๑. อาจิณณกรรม ๑. กตัตถกรรม ๑. ซึ่งมีอธิบายตามลำดับก่อนหลัง ดังต่อไปนี้

๕) คุรุกรรม กรรมหนักซึ่งมีอำนาจให้ผลเป็นลำดับ ๑. หมายความว่า บรรดากรรมทั้งหลายที่สัตว์ในวัฏฏภูมิกระทำการไป กรรมใดที่จะมีประสิทธิภาพหนักเช่นเดียวกับคุรุกรรมเป็นอันไม่มี คุรุกรรมเป็นกรรมหนัก สามารถที่จะให้ผลแก่เจ้าของกรรมเป็นลำดับที่ ๑. ซึ่งไม่มีกรรมใดที่จะมีพลังมาถ่วงกั้นการให้ผลแห่งคุรุกรรมนี้ได้เลย คือ ถ้าเป็นคุรุกรรมฝ่ายอกุศลก็จะให้ผลชักนำบุคคลเจ้าของกรรมไปปฏิสนธิในนิริยภูมิทันทีหลังจากที่เขาตายไปจากชาตินี้แล้ว ถ้าเป็นคุรุกรรมฝ่ายกุศลก็จะให้ผลชักนำบุคคลเจ้าของกรรมไปปฏิสนธิในพรหมภูมิทันที หลังจากที่เขาตายไปจากชาตินี้ โดยไม่มีกรรมอื่นจะมาขัดขวางหรือหักห้ามได้

^{๒๓} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), กรรมทีปนี เล่ม ๑, หน้า ๔๑๘.

^{๒๔} คุรายละเอียดยใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๔๔๑-๔๔๒.

^{๒๕} คุรายละเอียดยใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๒๐๔-๒๑๐.

ครุกรรมฝ่ายอกุศล ได้แก่ กรรมอันเป็นบาปหนัก ดังต่อไปนี้

ก. นิตยมิฉชาติฐิกรรม ความเห็นผิดอันดิ่งลงไป เช่น ความเห็นผิดแห่งศาสดาจารย์ทั้งหลาย มีปุณณกัศสปลาศาดาจารย์ เป็นต้น

ข. อนันตริยกรรม ซึ่งได้แก่กรรมอันเป็นบาปหนัก มีอำนาจให้ผลในภพเป็นลำดับต่อไป ซึ่งมีอยู่ ๕ ประการ คือ มาตุฆาต ฆามาตคา, มาตุฆาต ฆาบิดา, อรหันตฆาต ฆาพระอรหันต์, โลहितตูปบาท ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงยังพระโลหิตให้ห้อขึ้นไป และสังฆเภท ยังสงฆ์ให้แตกกัน

ส่วนครุกรรมที่เป็นฝ่ายกุศล กรรมอันเป็นบุญหนัก คือ มหัทธกุศล ๘ ประการ อันเป็นกุศลที่เกิดจากการบำเพ็ญสมถกรรมฐาน รูปกุศล ๕ ประการ ได้แก่ ปฐมฌานกุศล ทุติยฌานกุศล ตติยฌานกุศล จตุตถฌานกุศล ปัญจฌานกุศล อรูปกุศล ๔ ประการ ได้แก่ อากาธานัญญาตนฌานกุศล วิญญาณัญญาตนฌานกุศล อากิญจัญญาตนฌานกุศล เนวสัญญานาสัญญาตนฌานกุศล^{๒๖}

ตัวอย่าง ครุกรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล

นันทมาณพ ผู้เป็นบุตรแห่งลุงของพระอุบลวรรณาเถรีที่มีจิตปฏิพัทธ์ตั้งแต่พระเถรียังเป็นคฤหัสถ์ ได้กระทำอกุศลคือข่มขืนพระเถรีผู้เป็นพระอรหันต์ จนในที่สุดแล้วนันทมาณพผู้นั้นก็ถูกรรณีสืบ แล้วไปเกิดในอเวจีมหานรก^{๒๗}

ตัวอย่าง ครุกรรมที่เป็นฝ่ายกุศล

นางลูกสุกร ได้เกิดเป็นแม่ไก่ อยู่ในที่ใกล้โรงฉันทแห่งหนึ่ง ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่ากกุสันธะ นางไก่นั้นฟังเสียงประกาศธรรมของภิกษุผู้เป็นโยคาวจรรูปหนึ่ง สาธยายวิปัสสนากัมมัฏฐานอยู่ จุติจากอตภาพนั้นแล้วได้เกิดในราชตระกูล เป็นราชธิดาพระนามว่าอุพพรี ในกาลต่อมา พระนางเสด็จเข้าไปยังสถานเป็นที่ถ้ำอุจจาละ ทอดพระเนตรเห็นหมู่หมอนอนแล้วยังปุพวกัญญาให้เกิดขึ้นในที่นั้น ได้ปฐมฌานแล้ว พระนางดำรงอยู่ในอตภาพนั้นจนสิ้นอายุ จุติจากอตภาพนั้นแล้ว เกิดในพรหมโลก^{๒๘}

^{๒๖} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), กรรมที่ปณี เล่ม ๑, หน้า ๑๑๗-๑๔๓.

^{๒๗} คุรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๒๑๔.

^{๒๘} คุรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๔/๒๘๑-๒๘๒.

๖) **อาสันนกรรม** กรรมที่กระทำในเวลาใกล้จะตาย ซึ่งมีอำนาจให้ผลเป็นลำดับที่ ๒ รองจากครุกรรม หมายความว่า เมื่อสัตว์ที่เกิดในวัฏภูมิไม่ได้ทำครุกรรมแต่อย่างใด อาสันนกรรมซึ่งได้แก่กรรมที่กระทำในขณะที่ใกล้ตาย ก็ย่อมจักให้ผลทันที คือ ถ้าเป็นอาสันนกรรมฝ่ายอกุศล ก็จะทำให้ผลชักนำบุคคลเจ้าของกรรม ให้ไปเกิดในอบายภูมิโดยไม่เนิ่นช้า ถ้าเป็นอาสันนกรรมฝ่ายกุศล ก็จะทำให้ผลชักนำบุคคลเจ้าของกรรมให้ไปเกิดในสุคติภูมิในชาติต่อไปทันที^{๒๔} ซึ่งอาสันนกรรมนี้ เป็นหัวข้อสำคัญในการวิจัยครั้งนี้ จักได้นำเสนอโดยละเอียดในหัวข้อถัดไป

๗) **อาจิณณกรรม หรือ พหุลกรรม** กรรมที่กระทำบ่อยๆ ซึ่งมีอำนาจให้ผลเป็นลำดับที่ ๓ หมายความว่า เมื่อสัตว์ที่เกิดในวัฏภูมิไม่ได้ทำครุกรรม ทั้งเวลาเมื่อใกล้จะตายอาสันนกรรมก็มิได้ปรากฏมี ในกรณีเช่นนี้ อาจิณณกรรมซึ่งได้แก่กรรมที่ตนเคยกระทำไว้มากๆ สังสมไว้ในสันดานของตนมากๆ ย่อมจักได้โอกาสให้ผลทันที คือ ถ้าเป็นอาจิณณกรรมฝ่ายอกุศล ก็จักให้ผลชักนำเจ้าของกรรมให้ไปเสวยทุกข์โศกอยู่ในอบายภูมิทันที ถ้าเป็นอาจิณณกรรมฝ่ายกุศล ก็จักให้ผลชักนำเจ้าของกรรมให้ไปเสวยสุขอยู่ในสุคติภูมิในชาติต่อไป โดยมีพัดต้องสงสัย^{๒๕}

ตัวอย่าง อาจิณณกรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล

นายโคฆาตก์ ทำอาชีพฆ่าโคมานานถึง ๕๕ ปี มิได้เคยทำบุญกุศลแต่อย่างใด วันหนึ่งเขาสั่งให้ภรรยาปิ้งเนื้อให้กิน แต่ได้มีเพื่อนของเขามานำเนื้อนั้น ไปโดยพลการเพื่อไปเลี้ยงแขกของตน เมื่อนายโคฆาตก์ไม่มีเนื้อกิน จึงถือเอามีดไปตัดลิ้นโคมาปิ้งกิน ขณะที่เขากินลิ้นโคอยู่นั้น ลิ้นของเขาก็ขาดตกลงในถาดอาหารนั่นเอง เขาได้รับวิบากกรรมทันตาเห็น จึงมีอาการเหมือนโคที่ถูกตัดลิ้น มีเลือดไหลออกจากปาก ร้องคลานไปมา จนสิ้นชีวิตแล้วไปเกิดในอเวจี^{๒๖}

ตัวอย่าง อาจิณณกรรมที่เป็นฝ่ายกุศล

จิตตลลหบดี ซึ่งเป็นบูรพกรรมของท่านในกาลแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ เขาเกิดในสกุลของพรานเนื้อ ได้ถวายภัตตาหารแด่พระเถระและทำการบูชาด้วยดอกไม้ โดยตั้งความปรารถนาว่าขอบรรณาการ ๑,๐๐๐ จงมายังจิตของเขาให้ยินดี ในที่ๆ เขาเกิดแล้ว และขอฝนมีดอกไม้มีสี ๕ สิ่งตก

^{๒๔} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), *กรรมที่ปณี เล่ม ๑*, หน้า ๔๓๘-๔๓๙.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๙.

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน พ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๔/๕-๖.

แล้วท่านก็บำเพ็ญกุศลตลอดชีวิต เมื่อสิ้นชีวิตแล้วไปเกิดในเทวโลกฝนดอกไม้ทิพย์ก็ได้ตก และตกในวันที่เขาเกิดเป็นจิตตกอุบาสกด้วย ซึ่งเป็นผลแห่งกุศลที่ท่านได้กระทำตลอดชีวิตนั่นเอง^{๑๒}

๘) กตัตตากรรม กรรมที่สักแต่ว่ากระทำ ซึ่งมีอำนาจให้ผลเป็นลำดับที่ ๔ หมายความว่า เมื่อสัตว์ที่เกิดในวัฏฏภูมิไม่ได้ทำกรุกกรรม ไม่ได้กระทำอาสันนกรรม ทั้งเวลาเมื่อใกล้จะตาย อาจิณณกรรมก็ได้ปรากฏ กตัตตากรรมซึ่งเป็นกรรมที่มีพลังน้อยที่สุด เพราะเป็นกรรมที่กระทำลงไปโดยสามัญธรรมดา ผู้กระทำไม่ได้มีเจตนาไม่ได้มีความตั้งใจอย่างเต็มที่ เป็นแต่สักว่ากระทำลงไป ก็ย่อมได้โอกาสให้ผล คือถ้าเป็นกตัตตากรรมฝ่ายอกุศลก็จักชักนำเจ้าของกรรมให้ไปเกิดในนิริยภูมิทันใด ถ้าเป็นกตัตตากรรมฝ่ายกุศลก็จักชักนำเจ้าของกรรมให้ไปเกิดในสุคติภูมิทันที ในกรณีนี้ขอท่านผู้มีปัญญาจงจำไว้ว่า บรรดาสัตว์ที่ยังเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสารนี้ ที่จะได้ชื่อว่าไม่มีกตัตตากรรมนั้น เป็นอันไม่มี

เมื่อว่าถึงกิริยาที่ให้ผล กตัตตากรรมไม่มีกำหนดกาลอันจะให้ผลแน่นอน พึ่งกำหนดได้แต่ว่าจะให้ผลในภพใดภพหนึ่ง กำหนดได้แต่เพียงนี้เท่านั้น ทั้งนี้ก็เพราะว่ากตัตตากรรมเป็นกรรมที่มีพลังเบาและมีพลังน้อย น้อยจนตัวผู้กระทำก็หารู้ว่าเป็นบุญเป็นบาปไม่รู้ กระทำไปด้วยไม่รู้ โดยชั้นที่สุด แม้สักแต่จะรู้ว่าเป็นการกระทำที่ดีหรือไม่ดีเท่านั้น เจ้าตัวก็หาไม่เจตนาจะเอาใจใส่ไม่ ฉะนั้น กตัตตากรรมนี้ จึงให้ผลโดยไม่มีกำหนดกาลที่แน่นอนลงไปได้^{๑๓}

ตัวอย่าง กตัตตากรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล

นางสามาวดี เป็นบุรพกรรมของนางและหญิงบริวาร ซึ่งได้ไปเล่นน้ำในแม่น้ำ เล่นจนหนาวจึงได้ทำการจุดไฟบนกอหญ้าผิง และในที่นั้นมีพระปัจเจกพุทธเจ้ากำลังนั่งเข้าฌานอยู่ ซึ่งในตอนนั้นหญิงเหล่านั้นไม่รู้ว่าจะตรงนั้นมีพระปัจเจกพุทธเจ้าอยู่ พอเห็นอีกทีก็เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าไหม้เสียแล้ว^{๑๔}

ส่วน กตัตตากรรมที่เป็นฝ่ายกุศล เป็นกรรมสักแต่ว่าทำเท่านั้นเอง เช่น เห็นคนอื่นรับศีล ตนก็รับไปอย่างนั้น ไม่ได้ตั้งใจจะรับศีลอย่างแท้จริง ทำไปพอเป็นพิธีเท่านั้น หรือเห็นคนอื่นกราบพระ ก็ทำไปอย่างนั้นกับเขาเหมือนกัน แต่ไม่ได้นอบน้อมด้วยใจจริง เพียงทำไปตามหน้าที่เท่านั้น อย่างไรก็ตาม กรรมดีที่สักแต่ว่าทำนั้นมีผลเช่นเดียวกับกรรมอื่นๆ แต่มีผลน้อย ส่งผลให้ไปเกิดในสุคติภูมิได้ถ้าไม่มีกรรมอื่นขัดขวาง กรรมฝ่ายนี้ไม่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเลย

^{๑๒} คุรยละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๒๕๗-๒๕๘.

^{๑๓} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), กรรมที่ปณี เล่ม ๑, หน้า ๒๑๕-๒๑๗.

^{๑๔} คุรยละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๓๐๐-๓๐๑.

กรรมหมวดที่ ๓ กรรมที่ว่าโดยเวลาให้ผล

ปากกาลจตุกกะ คือ กรรมประเภทที่ว่าโดยเวลาให้ผล มีอยู่ ๔ หมวดด้วยกัน คือ ทิฐธรรมเวทนียกรรม ๑ อุปปีชชเวทนียกรรม ๑ อปราปรียเวทนียกรรม ๑ อโหสิกรรม ๑ ซึ่งมี อรรถาธิบายตามลำดับก่อนหลัง ดังต่อไปนี้

๘) **ทิฐธรรมเวทนียกรรม** กรรมที่ให้ผลในปัจจุบัน คือ ให้ผลในชาตินี้ หมายความว่า ทิฐธรรมเวทนียกรรมนี้ เป็นกรรมที่ให้ผลรวดเร็วเป็นปัจจุบันทันด่วน เมื่อสัตว์กระทำเข้าแล้ว ย่อมได้รับผลในชาติปัจจุบันนี้ทีเดียว ไม่ต้องไปรอรับผลเอาในชาติหน้า หรือชาติไหนๆ ทั้งนี้ เป็นกรรมที่ให้ผลทันตาเห็นอย่างน่าประหลาดใจ คือ ถ้าเป็นทิฐธรรมเวทนียกรรมฝ่ายอกุศล ก็บันดาลให้เจ้าของกรรม ได้รับความทุกข์ความเดือดร้อนภายในเร็ววันในชาติปัจจุบันนี้ ถ้าเป็นทิฐธรรมเวทนียกรรมฝ่ายกุศล ก็บันดาลผลให้เจ้าของกรรม ได้รับความสุขความเจริญภายในเร็ววันในชาติปัจจุบันนี้เช่นกัน

ทิฐธรรมเวทนียกรรม ย่อมมีอำนาจให้ผลแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมในปัจจุบันภพ คือ ให้ได้เห็น ให้ได้ยิน ให้ได้กลิ่น ให้ได้รส ให้ได้สัมผัส ทั้งที่ดีและไม่ดี ในชาติปัจจุบันนี้เท่านั้น ไม่มีอำนาจให้ผลในชาติหน้า คือไม่สามารถจัดแจงบุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมให้ไปเกิดในสุคติภูมิเป็นมนุษย์เทวดา หรือไปเกิดในทุคติภูมิเป็นอบาย สัตว์ต่างๆ อันเป็นปฏิสนธิผลได้ ทั้งนี้ก็เพราะว่า กุศลเจตนา และอกุศลเจตนา ซึ่งประกอบอยู่ในขณะดวงที่ ๑ นี้มีกำลังน้อย ไม่มีกำลังมากเหมือนขณะ ดวงที่ ๒-๓-๔-๕-๖-๗ เพราะเป็นขณะที่เกิดขึ้นเป็นครั้งแรก ได้รับความช่วยเหลือจากอาเสวน ปัจจย คือ ชวนะด้วยกัน ฉะนั้นจึงไม่สามารถที่จะให้ผลแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมในชาติหน้าได้ ทิฐธรรมเวทนียกรรมนี้มีอยู่ ๒ อย่างด้วยกัน คือ ปรีปิกกทิฐธรรมเวทนียกรรม ได้แก่กรรมที่บันดาลให้ได้รับผลทันตาเห็นในชาตินี้ ซึ่งถึงความแก่กล้าแล้ว กรรมชนิดนี้สามารถที่จะบันดาลให้บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมได้รับผลภายใน ๗ วันอย่างแน่นอน และ อปรีปิกกทิฐธรรมเวทนียกรรม ได้แก่กรรมที่บันดาลให้ได้รับผลในชาตินี้ ซึ่งยังไม่ถึงความแก่กล้า กรรมชนิดนี้ ไม่ว่าจะฝ่ายอกุศลหรือฝ่ายอกุศลก็ตาม ย่อมสามารถส่งผลให้ปรากฏแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมหลังจากที่เขากระทำ ๗ วันล่วงไปแล้ว แต่ภายในปัจจุบันภพคือในชาตินี้ไม่ข้ามภพข้ามชาติไป^{๓๕}

^{๓๕} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), *กรรมทีปนี เล่ม ๑*, หน้า ๒๓๕-๒๔๕.

ตัวอย่าง ทิฐุธรรมเวทนิยกรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล

นายพรานสุนัขชื่อว่าโกกะ ได้พบพระเถระในขณะที่ตนกำลังจะไปล่าสัตว์ แต่ล่าไม่ได้เลย และในขณะที่กลับมาพบกับพระเถระรูปนั้นอีก คิดว่าพระเถระนี้เป็นคนกาฬกัณิ จึงปล่อยให้สุนัขรุมกัด พระเถระจึงหนีขึ้นต้นไม้ไป พรานจึงใช้ปลายลูกศรแทงเท้า จนจีวรของพระเถระหลุดลงมากลุมร่างของนายพราน สุนัขทั้งหลายคิดว่าพระเถระตกลงมาแล้ว จึงเข้ารุมกัดจนนายพรานเสียชีวิต^{๖๖}

ตัวอย่าง ทิฐุธรรมเวทนิยกรรมที่เป็นฝ่ายกุศล

นายปุณณะ ชายยากจนใจคนหนึ่ง พร้อมกับภรรยาของเขาได้มีโอกาสถวายภัตตาหารแด่พระสารีบุตร ซึ่งเพิ่งออกจากนิโรธสมาบัติ พอถวายเสร็จเรียบร้อยแล้วก็ได้รับผลของกรรมนั้นทันที คือ นานที่เขาได้ ได้กลายเป็นทองคำ และได้กลายเป็นเศรษฐี^{๖๗}

๑๐) อุปปีชชเวทนิยกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติหน้า หมายความว่า อุปปีชชเวทนิยกรรมนี้เป็นกรรมที่ให้ผลซ้ำเป็นที่สอง รองจากทิฐุธรรมเวทนิยกรรม เมื่อสัตว์กระทำแล้วย่อมได้รับผลในชาติที่ ๒ คือในชาติหน้า ซึ่งต่อจากชาตินี้อย่างแน่นอน โดยมีการให้ผลดีผลชั่วตามฝักฝ่ายของตน คือ ถ้าเป็นอุปปีชชเวทนิยกรรมฝ่ายอกุศล ก็บันดาลผลให้เจ้าของกรรมไปเกิด ณ อบายภูมิในชาติหน้า ถ้าเป็นอุปปีชชเวทนิยกรรมฝ่ายกุศล ก็บันดาลผลให้เจ้าของกรรมไปเกิด ณ สุตตภูมิในชาติหน้าเช่นกัน^{๖๘}

ตัวอย่าง อุปปีชชเวทนิยกรรม ที่เป็นฝ่ายอกุศล

อหิเปรต บุรพกรรมของอหิเปรต คือ เกิดเป็นชวานา ได้ไปทำงานบนหนทางที่ชนทั้งหลายได้ใช้เดินทางไปสักการะพระปัจเจกพุทธเจ้า ชนเหล่านั้นเมื่อเดินทางจึงได้เหยียบย่ำนาทั้งเย็นทั้งเข้า ท่านจึงได้เฝ้าบรรณศาลา ซึ่งเป็นที่อยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นเสีย จึงถูกชนทั้งหลายตีด้วยก้อนและท่อนไม้จนเสียชีวิต ตกนรกอเวจี แล้งบังเกิดเป็นอหิเปรตด้วยกรรมที่เหลืออยู่^{๖๙}

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๔๖.,

^{๖๗} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๔๓๖-๔๔๑.

^{๖๘} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), กรรมที่ปณี เล่ม ๑, หน้า ๔๔๐.

^{๖๙} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๒๓๕-๒๓๖.

ตัวอย่าง อุปัชฌายะกรรม ที่ เป็นฝ่ายกุศล

นางสุนนทวิ ได้ทำหน้าที่แทนอนาถปิณฑิกเศรษฐี ในการทำบุญเลี้ยงพระภิกษุสงฆ์เป็นประจำแล้วฟังธรรมจนบรรลุสกทาคามินีและเมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วได้ไปเกิดในเทวโลกชั้นดุสิต เนื่องจากกรรมดีที่นางได้กระทำไว้^{๔๐}

๑๑) อปรายะกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติต่อไป หมายความว่าอปรายะกรรมนี้เป็นกรรมที่ให้ผลช้ากว่าวิชกรรมและอุปัชฌายะกรรม เมื่อสัตว์กระทำแล้ว ย่อมได้รับในชาติที่ ๓ เป็นต้นไป อปรายะกรรมนี้ เมื่อจะแบ่งออกเป็นฝ่ายใหญ่ๆ ก็มีอยู่ ๒ ฝ่ายด้วยกันคือ อปรายะกรรมที่เป็นฝ่ายกุศล ๑ อปรายะกรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล ๑ ในบรรดาอปรายะกรรมทั้ง ๒ ฝ่ายนั้น อปรายะกรรมฝ่ายอกุศล เมื่อได้ช่องได้โอกาสตามทันบุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมในชาติใดแล้ว ก็จะเข้าทำหน้าที่ส่งผลไม่ดีคือยังทุกข์ทรมานให้บังเกิดขึ้นแก่เขาทันที ไม่ว่าบุคคลนั้นจะต้องอยู่ในฐานะอย่างไรก็ตาม ตรงกันข้าม ก็ถ้าเป็นอปรายะกรรมฝ่ายกุศล เมื่อได้ช่องโอกาสติดตามทันบุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมแล้ว ก็จะเข้าทำหน้าที่ส่งผลดี คือยังความสุขความเจริญให้เกิดขึ้นแก่เขาทันทีเช่นเดียวกัน^{๔๑}

ตัวอย่าง อปรายะกรรม ที่ เป็นฝ่ายอกุศล

เปตญาติพระเจ้าพิมพิสาร เมื่อในสมัยพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้ามีบุรุษ ๔ คน ในกรุงพาราณสี ไม่ได้ทำบุญกุศล ทำแต่กรรมชั่ว กล่าวคือ ปรทริกกรรม (การประพฤติดิฉันในภรรยาของชายอื่น) ตลอด ๒๐,๐๐๐ ปี ทรัพย์สินที่มีหมดไป ๔๐ โกฏิ เมื่อตายไปแล้วไปเกิดในอเวจีมหานรก สิ้นพุทธานุสรณ์หนึ่ง ตายในนรกนั้นเกิดในโลหกุมภีนรกอีก ๖๐ โยชน์ จมลงพื้นนรกถึง ๓๐,๐๐๐ ปี ลอยขึ้นมาถึงขอบปากอีก ๓๐,๐๐๐ ปี ถูกไฟนรกไหม้กลับไปกลิ้งมา ปรารถนาจะกล่าวคนละคาถา แต่ไม่อาจจะกล่าวได้ จึงกล่าวได้เพียงคนละอักษร คือ พุ. สุ. น. โส. แล้วหมุนกลับไปสู่โลหกุมภีอย่างเดิม เพราะกรรมที่ได้กระทำไว้ในชาติที่เป็นมนุษย์นั่นเอง^{๔๒}

ตัวอย่าง อปรายะกรรม ที่ เป็นฝ่ายกุศล

นางวิสาขา บุรพกรรมของนางในสมัยที่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ นางเป็นเพื่อนกับอุบาสิกคนหนึ่ง ซึ่งเป็นยอดหญิงผู้ปฏิบัติหน้าที่ได้ปราถนาไว้ตลอด ๑๐๐,๐๐๐ กัป นางจึง

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๒๐๓-๒๐๖.

^{๔๑} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), กรรมที่ปณี เล่ม ๑, หน้า ๓๔๖-๓๕๐.

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๑๕๗-๑๖๖.

ปราถนาที่จะเป็นเช่นนั้นบ้าง จึงนิมนต์พระพุทธเจ้ากับด้วยหมุกิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูป มารับภิกษาตลอด สัปดาห์ ด้วยผลแห่งทานนี้ ในชาติที่เกิดเป็นนางวิสาขา จึงเป็นยอดแห่งหญิงผู้เป็นอุปัฏฐาภิกษา ผู้บำรุงพระพุทธเจ้าและหมุกิกษุด้วยปัจจัย ๔^{๓๓}

๑๒) **อโหสิกรรม** กรรมที่สำเร็จเป็นกรรมแล้ว แต่กลายเป็นหมันไปเพราะไม่มีโอกาส ให้ผลในไตรภว คือ อดีตกาล ปัจจุบันกาล และอนาคตกาล หมายความว่า อโหสิกรรมนี้ แม้จะได้ สำเร็จเป็นตัวกรรมอันมีชื่อว่าทิสฺฐธรรมเวทนิยกรรมเป็นอาทิ แต่ไม่มีโอกาสให้ผล เพราะทิสฺฐธรรม เวทนิยกรรมชนิดอื่นที่มีพลังกว่าจึงส่งผลให้เสียแล้ว จึงกลายเป็นกรรมที่หมดประสิทธิภาพไป ไม่ว่าจะ เป็นอโหสิกรรมฝ่ายกุศลหรืออกุศลก็ตามที กล่าวอีกอย่างคือ

ทิสฺฐธรรมเวทนิยกรรม มีกำหนดเวลาที่จะส่งผลให้แก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมได้เฉพาะ แต่ในปัจจุบันชาติ คือ ชาตินี้เท่านั้น ถ้าล่วงเลยเขตกำหนดไม่มีโอกาสที่จะส่งผลให้ในชาตินี้แล้ว ก็กลายเป็นอโหสิกรรมไป

อุปัชฌเวทนิยกรรม มีกำหนดเวลาที่จะส่งผลให้แก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมได้เฉพาะ แต่ในชาติที่ ๒ คือ ชาติหน้าซึ่งต่อชาตินี้เท่านั้น ถ้าล่วงเลยเขตกำหนดไม่มีโอกาสที่จะส่งผลให้ใน ชาติที่ ๒ แล้ว ก็กลายเป็นอโหสิกรรมไป

สำหรับ **อปราปรียเวทนิยกรรม** มีกำหนดเวลาที่จะส่งผลให้แก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรม ยาวนานนักหนา โดยมีเขตกำหนดส่งผลตั้งแต่ชาติที่ ๓ เป็นต้นไป จนกว่าบุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมนั้น จะสำเร็จเป็นพระอรหันต์และดับขันธุ์เข้าสู่พระปรินิพพาน หมายความว่า ถ้าเป็นอปราปรียเวทนิยกรรม ฝ่ายอกุศล ก็จักติดตามให้ผลชั่วแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมตั้งแต่ชาติที่ ๓ เรื่อยไป ได้โอกาสเมื่อใด เป็นต้องให้ผลอันชั่วร้ายเมื่อนั้น ถ้าไม่ได้โอกาส มันก็จักติดตามเรื่อยไปไม่หยุดยั้ง จนกระทั่งหมด แรงไม่สามารถที่จะติดตามไปได้ โดยท่านผู้เป็นเจ้าของกรรมดับขันธุ์เข้าสู่พระปรินิพพาน มันก็จะกลาย สภาพเป็นอโหสิกรรม ถ้าเป็นอปราปรียเวทนิยกรรมฝ่ายกุศล ก็เช่นเดียวกัน ก็จักคอยติดตามให้ผลดี งามแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมตั้งแต่ชาติที่ ๓ เรื่อยไป ได้ให้โอกาสเมื่อใดเป็นต้องเข้าไปทำหน้าที่ ให้ผลดีงามเมื่อนั้น หากยังไม่ได้โอกาสนี้ก็จักติดตามเรื่อยไปไม่หยุดยั้ง จนกระทั่งหมดแรงหมดกำลัง ไม่สามารถที่จะติดตามต่อไปได้ โดยท่านผู้เป็นเจ้าของกรรมดับขันธุ์เข้าสู่พระปรินิพพาน มันก็จะ กลายสภาพเป็นอโหสิกรรม^{๓๔}

^{๓๓} คุุรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๑๑๑-๑๑๓.

^{๓๔} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), **กรรมที่ป็นิ เล่ม ๑**, หน้า ๓๕๗-๔๐๕.

ตัวอย่าง อโหสิกรรม ที่เป็นฝ่ายอกุศล

พระนางกมลทลเกลี ในสมัยที่เป็นปุถุชน เป็นบุตรเศรษฐีคนหนึ่งพอได้เห็นหน้าโจรที่ถูกจับประหารผ่านหน้าบ้าน ก็ให้เกิดอาการหลงรัก แล้วเจ็บป่วยอย่างกะทันหัน เศรษฐีผู้เป็นพ่อจึงไปซื้อโจรประหารมาให้เป็นสามี เมื่ออยู่กินเป็นสามีภรรยากันได้ระยะหนึ่ง สันดานโจรก็กำเริบจึงได้ลวงธิดาเศรษฐีขึ้นไปบนภูเขา เพื่อจะฆ่าให้ตายแล้วชิงทรัพย์ แต่ด้วยปัญญาไม่ทันเท่า จึงถูกธิดาเศรษฐีผลัดตกลงหน้าผาถึงแก่ความตาย ธิดาเศรษฐีรู้สึกเบื่อหน่ายและกลัวบาปที่ตนได้ฆ่าสามี จึงไปบวชอยู่นอกศาสนาพุทธ แล้วก็เงินจนมีวิชา มีปัญญา ที่ใครๆ ก็ไม่อาจตอบปัญหา ๑,๐๐๐ ข้อ ของนางได้ แต่เมื่อมาพระสารีบุตรได้แถลงไขในปัญหาเหล่านี้ได้ นางจึงได้ขอบวชเป็นพระภิกษุณี แล้วก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในที่สุด เมื่อดับขันธไปแล้ว กรรมที่ได้ฆ่าสามีไว้จึงตามไม่ทันกลายเป็นอโหสิกรรม^{๔๕}

ส่วน อโหสิกรรม ที่เป็นฝ่ายกุศล เป็นกรรมที่บุคคลที่เคยทำความดีไว้มากเมื่อล่วงเลยเวลาการให้ผลของกรรมที่กำหนดไว้ผลของกรรมดีต่างๆ ที่มีผลรองลงมาย่อมไม่มีโอกาสให้ผลแก่ผู้นั้น แต่ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทนั้น ไม่ปรากฏกรรมชนิดนี้

๒.๕ อาสนนกรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

อาสนนกรรม จัดอยู่ในกรรมประเภทที่ ๒ คือ กรรมที่ว่าโดยลำดับการให้ผล มีอยู่ด้วยกัน ๔ หมวด คือ ครุกรรม อาสนนกรรม อาจิณณกรรม กตัตตากรรม ซึ่งอาสนนกรรมเป็นเรื่องที่ศึกษาทำการวิจัย ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๕.๑ ความหมายของอาสนนกรรม

คำว่า อาสนนกรรม นั้น ไม่ได้มีปรากฏในพระไตรปิฎก แต่ปรากฏในชั้นอรรถกถา ได้แก่ คัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ ซึ่งได้อธิบายอาสนนกรรม ดังนี้

คัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้ให้ความหมายของ อาสนนกรรม ไว้ว่า “กรรมที่คนเราระลึกได้ในเวลาใกล้มรณะมีชื่อเรียกว่า อาสนนกรรม คือ กรรมเมื่อจวนเจียน เพราะว่า บุคคลผู้ใกล้จะตายสามารถระลึกกรรมใดได้ เขาก็เกิดขึ้นด้วยกรรมนั้นนั่นแล”^{๔๖}

^{๔๕} คุรยละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒๔๓๔-๔๔๔.

^{๔๖} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดยสมเด็จพระพุทธาจารย์ (อภ อสภมหาราธ), หน้า ๑,๐๐๐.

อภิธรรมมัตตสังคหะ ได้ให้ความหมายของ อาสันนกรรม ไว้ว่า “กรรมที่ทำหรือระลึกได้ในขณะใกล้เสียชีวิต”^{๔๓} และคัมภีร์ปรมัตถทีปนี ได้อธิบายขยายความว่า

คำว่า อาสนุนิ (อาสันนกรรม) คือ กรรมที่ระลึกได้ในเวลาใกล้เสียชีวิต รวมทั้งกรรมที่กระทำในขณะนั้น

ในพากษ์นั้น คำว่า “กรรมที่กระทำในขณะนั้น” หมายถึง กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมที่กระทำในเวลาใกล้เสียชีวิตอันเป็นช่วงก่อนจากขวนวิถีสุดท้าย

กรรมคือมิจฉาทิฏฐิหรือสัมมาทิฏฐิที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจของวิปัสสนาเป็นต้น เป็นสิ่งที่กระทำได้แม้ในขวนวิถีสุดท้าย สมจริงดังพระพุทธทวณะว่า

มรณกาลเอ วาสุส โหติ มิจฉาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิ สมตตา สมาทินนา.

เขยี่คมันถือเอามิจฉาทิฏฐิหรือสัมมาทิฏฐิในเวลาใกล้ชีวิตก็คี่^{๔๔}

คัมภีร์วิสุทธิมรรค อธิบายความหมายนัยเดียว คือ “กรรมที่คนเราระลึกได้ในเวลาใกล้มรณะ” ข้อความนี้บ่งชี้ว่า กรรมที่บุคคลเคยทำไว้ในชีวิตที่ผ่านมา ไม่ใช่หมายถึงกรรมที่ทำใหม่ในขณะดับจิต เช่น นายขวัญ เคยสร้างบุญกุศลด้วยการบริจาคเงินจำนวนมากเพื่อบูรณะวัด และระลึกถึงความดีนั้นมาตลอด ต่อมาล้มป่วยลงกระทันหัน เมื่อเวลาใกล้ตายนึกถึงกรรมที่ตนเคยบูรณะวัด และนายขวัญ ก็ตายไปขณะที่ยังคิดถึงกรรมที่ตนได้กระทำไว้ กรรมที่นายขวัญระลึกถึงตอนใกล้ตายนี้ จัดเป็นอาสันนกรรมตามข้อความที่ท่านพระพุทธโฆสาจารย์อธิบายไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

คัมภีร์อภิธรรมมัตตสังคหะ อธิบายความหมายสองนัย คือ “กรรมที่ทำหรือระลึกได้ในขณะใกล้เสียชีวิต” นัยหลังจะเหมือนกับคัมภีร์วิสุทธิมรรค แต่จะต่างกันตรงที่เพิ่มอีกนัยหนึ่งคือ “กรรมที่กระทำในขณะใกล้เสียชีวิต” ซึ่งบ่งชี้ถึงกรรมที่ทำใหม่ตอนใกล้ตาย ไม่ใช่อย่างเดียวกับกรรมที่เคยทำไว้แล้วมานึกถึงตอนใกล้ตาย เช่น นายแดง มีอาชีพขายปลา โดยการจับปลาจากแม่น้ำมาขายแล้วใช้เข็มแทงหลังปลา ทำอาชีพนี้มาตลอดทั้งชีวิต ต่อมาล้มป่วยอยู่หลายวันใกล้จะสิ้นใจ ญาติพี่น้องได้นิมนต์พระมาสวดมนต์ นายแดงเกาะกระแสจิตไปยังเสียดวงมณฑลจนกระทั่งขาดใจตาย กรรมที่นายแดง ทำใหม่ตอนใกล้ตายนี้ จัดเป็นอาสันนกรรมตามข้อความที่พระอนุรุทธาจารย์อธิบายไว้ในคัมภีร์อภิธรรมมัตตสังคหะเพิ่มขึ้นอีกนัยหนึ่ง

^{๔๓} พระอนุรุทธาจารย์, พระญาณธระ, อภิธรรมมัตตสังคหะและปรมัตถทีปนี, แปลโดยพระคันธสารากิจวงศ์, หน้า ๖๑.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗๗-๔๗๘.

กรรมที่ทำหรือระลึกได้ในขณะใกล้เสียชีวิต มีปรากฏอยู่ในมหากัมมวิภังคสูตร สามารถอธิบายได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ในพระสูตรนี้พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงบุคคล ๔ ประเภท ที่ทำกรรมแล้วได้รับผลต่างกัน ดังนี้

อานนท์ บุคคล ๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก บุคคล ๔ จำพวกไหนบ้าง คือ

- ๑) บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพื่อเจ้อ เป็นผู้เพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของเขา เป็นผู้มิจิตพยายาม เป็นมิจาตักุฐิในโลกนี้ หลังจากตายแล้วเขาจึงไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก
- ๒) บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพื่อเจ้อ เป็นผู้เพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของเขา เป็นผู้มิจิตพยายาม เป็นมิจาตักุฐิในโลกนี้ หลังจากตายแล้วเขาจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์
- ๓) บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ เว้นขาดจากการพูดเพื่อเจ้อ เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของเขา เป็นผู้มิจิตไม่พยายาม เป็นสัมมาตักุฐิในโลกนี้ หลังจากตายแล้วเขาจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์
- ๔) บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ เว้นขาดจากการพูดเพื่อเจ้อ เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของเขา เป็นผู้มิจิตไม่พยายาม เป็นสัมมาตักุฐิในโลกนี้ หลังจากตายแล้วเขาจึงไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก^{๔๕}

จากข้อความข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า ๑) บุคคลบางคนเมื่อยังมีชีวิตอยู่ เป็นผู้ทำความชั่วหรือประกอบอกุศลกรรมไว้มาก ครั้นตายละจากโลกนี้ไปแล้วก็ไปเกิดในทุคติ เช่น นรก ๒) บุคคลบางคนเมื่อยังมีชีวิตอยู่ เป็นผู้ทำกุศลไว้มาก ครั้นตายละจากโลกนี้ไปแล้วก็ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ๓) บุคคลบางคนเมื่อยังมีชีวิตอยู่ เป็นผู้ทำกุศลกรรมไว้มาก ครั้นตายละจากโลกนี้ไปแล้วก็ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ๔) บุคคลบางคนเมื่อยังมีชีวิตอยู่ เป็นผู้ทำกุศลกรรมไว้มาก ครั้นตายละจากโลกนี้ไปแล้วก็ไปเกิดในทุคติ เช่น นรก เป็นต้น เมื่อพิจารณาบุคคลทั้ง ๔ ประเภทนี้ บุคคลประเภทที่ ๑ ซึ่งทำกรรมชั่วไว้มาก ตายแล้วไปเกิดในทุคติกับบุคคลประเภทที่ ๓ ทำความดีไว้มากตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ คุณสมบัติเป็นเช่นใดผลก็เป็นเช่นนั้น แต่สำหรับประเภทที่ ๒ และประเภท ๔ อาจเป็นปัญหาชวนให้เกิดความสงสัย คือ ทำความชั่วไว้มากตายแล้ว

^{๔๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๐/๓๖๐.

กลับไปเกิดในสวรรค์ได้อย่างไร กับผู้ที่ทำกรรมดีไว้มาก ตายแล้วกลับไปเกิดในทุคติ เช่น นรก
ได้อย่างไร ปัญหานี้ยากที่จะอธิบาย แต่ในปัญหาความสงสัยนี้พระพุทธองค์ได้แสดงอธิบายให้
เข้าใจเรื่องกรรมและผลของกรรมที่ละเอียดลึกซึ้งลงไปอีกในช่วงท้ายของมหากัมมวิภังคสูตร ดังนี้

๑) บรรดาบุคคล ๔ จำพวกนั้น บุคคลใดเป็นผู้มีกษัตริย์ ลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฎฐิ
ในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก บุคคลนั้น หลังจากตายแล้ว
ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะบาปกรรมที่เขาทำไว้ในชาติก่อนให้ผลเป็นทุกข์
บาปกรรมที่เขาทำไว้ในภายหลังให้ผลเป็นทุกข์ หรือในเวลาจะตาย เขามีมิจฉาทิฎฐิที่ให้
บริบูรณ์ยึดมั่นไว้ แต่การที่บุคคลเป็นผู้มีกษัตริย์ ลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฎฐิในโลกนี้
เขาย่อมเสวยวิบากแห่งกรรมนั้นในชาตินี้บ้าง ในชาติหน้าบ้าง ในชาติต่อๆ ไปบ้าง

๒) บรรดาบุคคล ๔ จำพวกนั้น บุคคลใดเป็นผู้มีกษัตริย์ ลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฎฐิ
ในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ บุคคลนั้นหลังจากตายแล้วไปเกิดใน
สุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมดีที่เขาทำไว้ในชาติก่อนให้ผลเป็นสุข กรรมดีที่เขาทำไว้ใน
ภายหลังให้ผลเป็นสุข หรือในเวลาจะตาย เขามีสัมมาทิฎฐิที่ให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้ แต่การที่
บุคคลเป็นผู้มีกษัตริย์ ลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฎฐิในโลกนี้ เขาย่อมเสวยวิบากแห่งกรรม
นั้นในชาตินี้บ้าง ในชาติหน้าบ้าง ในชาติต่อๆ ไปบ้าง

๓) บรรดาบุคคล ๔ จำพวกนั้น บุคคลใดเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลัก
ทรัพย์ ฯลฯ เป็นสัมมาทิฎฐิในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ บุคคลนั้น
หลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมดีที่เขาทำไว้ในชาติก่อนให้ผลเป็นสุข
กรรมดีที่เขาทำไว้ในภายหลังให้ผลเป็นสุข หรือในเวลาจะตาย เขามีสัมมาทิฎฐิที่ให้บริบูรณ์
ยึดมั่นไว้ แต่การที่บุคคลเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ ฯลฯ เป็น
สัมมาทิฎฐิในโลกนี้ เขาเสวยวิบากแห่งกรรมนั้นในชาตินี้บ้าง ในชาติหน้าบ้าง ในชาติต่อๆ ไปบ้าง

๔) บรรดาบุคคล ๔ จำพวกนั้น บุคคลใดเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลัก
ทรัพย์ ฯลฯ เป็นสัมมาทิฎฐิในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก
บุคคลนั้นหลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะบาปกรรมที่เขาทำไว้ใน
ชาติก่อนให้ผลเป็นทุกข์ บาปกรรมที่เขาทำไว้ในภายหลังให้ผลเป็นทุกข์ หรือในเวลาจะตาย
มีมิจฉาทิฎฐิที่เขา ให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้ แต่การที่บุคคลเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาด
จากการลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นสัมมาทิฎฐิในโลกนี้ เขาย่อมเสวยวิบากแห่งกรรมนั้นในชาตินี้บ้าง
ในชาติหน้าบ้าง ในชาติต่อๆ ไปบ้าง^{๕๐}

^{๕๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๓/๓๖๖-๓๖๗.

การที่บุคคลผู้ทำความชั่วไว้มาก บางคนตายแล้วไปเกิดในสุคติหรือสวรรค์นั้น ไม่ได้หมายความว่ากรรมชั่วทำให้เขาไปเกิดในสวรรค์ แต่การที่เขาไปเกิดในสวรรค์เพราะกรรมดีที่เขาเคยทำไว้บ้าง หรือถ้ากรรมดีเช่นนั้นไม่มีอยู่ หรือมีอยู่บ้างแต่เขาไม่ได้นึกถึงในขณะที่จะดับจิต หากเวลาจะดับจิต จิตของเขามีความคิดเป็นสัมมาทิฐิและจิตของเขาดับลง ในขณะที่มีความคิดเป็นสัมมาทิฐิเช่นนั้น โดยอาศัยมโนกรรมที่เป็นกุศลนั้น เขาจึงไปเกิดในสวรรค์ ส่วนกรรมชั่วที่เขาทำไว้มากนั้น จะไม่สูญหายไปไหนคงติดตามเขาไปเหมือนเงาติดตามตัว ได้โอกาสให้ผลเมื่อไรเขาก็จะได้รับผลแห่งกรรมชั่วของเขาเป็นความทุกข์เดือดร้อน ถ้าไม่ได้รับผลในชาตินี้ เขาก็จะต้องได้รับในชาติหน้าหรือชาติต่อๆ ไปในกรณีของบุคคลที่ทำความชั่วไว้มากบางคนตายแล้วไปเกิดในทุคติ หรือนรกก็มีคำอธิบายในทำนองเดียวกัน นั่นคือไม่ใช่กรรมดีชักนำเขาไปเกิดในนรก หากเป็นอกุศลกรรมหรือกรรมชั่วที่เขาเคยทำไว้บ้าง แม้จะเพียงเล็กน้อยและเขาถึงอกุศลกรรมนั้น ในขณะที่จะดับจิต อกุศลกรรมเล็กน้อยนั้นจึงนำเขาไปเกิดในนรก หรือถ้าเขาไม่ได้นึกถึงอกุศลกรรมเช่นนั้น แต่ในขณะที่จะดับจิต เขากลับมีความคิดเป็นมิจฉาทิฐิ มโนกรรมที่เป็นอกุศลจึงนำเขาไปเกิดในนรก ส่วนกรรมที่เขาทำไว้มากก็ย่อมจะให้ผลแก่เขาเป็นความสุขความเจริญ อาจจะให้ผลในชาตินี้หรือถ้าในชาตินี้ไม่มีโอกาสให้ผล ก็จะให้ผลในชาติหน้าหรือชาติต่อๆ ไป แน่นนอน^{๕๑}

จากมหากัมมวิภังคสูตร จะเห็นได้ว่า อาสันนกรรม มีลักษณะการแสดงออกเป็นสองลักษณะ คือ กรรมที่ระลึกได้ในเวลาใกล้เสียชีวิต หรือกรรมที่กระทำในเวลาใกล้เสียชีวิต ตรงกับข้อความที่พระพุทธองค์อธิบายว่า “...บุคคลใดเป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฐิในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ บุคคลนั้นหลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมดีที่เขาทำไว้ในชาติก่อนให้ผลเป็นสุข กรรมดีที่เขาทำไว้ในภายหลังให้ผลเป็นสุข...”^{๕๒} และ“...บุคคลใดเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นสัมมาทิฐิในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก บุคคลนั้นหลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะบาปกรรมที่เขาทำไว้ในชาติก่อนให้ผลเป็นทุกข์ บาปกรรมที่เขาทำไว้ในภายหลังให้ผลเป็นทุกข์...”^{๕๓} ข้อความแสดงถึงลักษณะของอาสันนกรรม นัยแรกคือ กรรมที่ระลึกได้ในเวลาใกล้เสียชีวิต ถึงแม้บุคคลผู้ทำกรรมชั่วไว้มาก แต่เมื่อตายแล้วกลับไปเกิด

^{๕๑} สุนทร ฌ รังยี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๑๐-๒๑๑.

^{๕๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๓/๓๖๖.

^{๕๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๓/๓๖๗.

ในสุคติภูมิ เพราะกรรมดีที่เคยทำไว้และนึกถึงตอนใกล้เสียชีวิตนั่นเอง และบุคคลผู้ทำกรรมดีไว้มาก แต่เมื่อตายแล้วกลับไปเกิดในทุคติภูมิ เพราะกรรมชั่วที่เคยทำไว้และนึกถึงตอนใกล้เสียชีวิต

ส่วนข้อความส่วนหลังที่ว่า “...บุคคลใดเป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฎฐิในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะ...หรือในเวลาจะตาย เขามีสัมมาทิฎฐิที่ให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้...”^{๕๔} และ “...บุคคลใดเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นสัมมาทิฎฐิในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะ...หรือในเวลาจะตาย มีมิจฉาทิฎฐิที่เขา ให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้...”^{๕๕} ข้อความนี้แสดงถึงลักษณะของอาสันนกรรม ๒ อย่าง คือ กรรมที่กระทำในเวลาใกล้เสียชีวิต หรือ กรรมที่ทำใหม่ในขณะที่ใกล้ตาย มิจฉาทิฎฐิที่เกิดขึ้นในขณะที่จิตจะดับจัดเป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศลจึงนำไปเกิดในทุคติภูมิ ส่วนสัมมาทิฎฐิที่เกิดขึ้นในขณะที่จิตจะดับจัดเป็นมโนกรรมฝ่ายกุศลจึงนำไปเกิดในสุคติภูมิ ดังที่พระพุทธองค์ตรัส ไว้ว่า

จิตเต สักกิลุเจ ทุกฺกติ ปาฎิกงฺขา.

จิตเต อตฺถิลุเจ สุกฺติ ปาฎิกงฺขา.

เมื่อจิตเศร้าหมอง ทุคติ ก็เป็นอันหวังได้

เมื่อจิตไม่เศร้าหมอง สุกติ ก็เป็นอันหวังได้^{๕๖}

ดังนั้น เมื่อพิจารณาความหมายอาสันนกรรมจากคัมภีร์ทั้งสองแล้วกับมหากรรมวิภังคสูตร จึงสรุปได้ว่า อาสันนกรรมมีลักษณะการแสดงออกเป็นสองลักษณะ คือ กรรมที่ระลึกได้ในเวลาใกล้เสียชีวิต หรือกรรมที่กระทำในเวลาใกล้เสียชีวิต

๒.๕.๒ ลักษณะของอาสันนกรรม

อาสันนกรรมแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย คืออาสันนกรรมฝ่ายอกุศลกรรมและอาสันนกรรมฝ่ายกุศลกรรม อาสันนกรรมฝ่ายอกุศลกรรมจะชักนำผู้กระทำให้ไปเกิดในทุคติภูมิ ส่วนอาสันนกรรมฝ่ายกุศลกรรมจะชักนำผู้กระทำให้ไปบังเกิดในสุคติภูมิหลังจากตายจากโลกนี้ไปแล้ว ดังรายละเอียดลักษณะของอาสันนกรรม ดังต่อไปนี้

^{๕๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๓/๓๖๖-๓๖๗.

^{๕๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๓/๓๖๗.

^{๕๖} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๗๐/๔๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๗๐/๖๒-๖๓.

อาสันนกรรม มีวจนัตถะแสดงว่า “อาสนุเน อนุสุสริตี อาสนุนิ” (วา) “อาสนุเน กติ อาสนุนิ” “กรรมที่ดีหรือไม่ดีที่บุคคลระลึกได้ในเวลาใกล้จะตาย ชื่อว่า อาสันนกรรม” (หรือ) “กรรม ที่ดีหรือไม่ดีที่บุคคลกระทำในเวลาใกล้จะตายชื่อว่า อาสันนกรรม” ได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ (เว้นนิยตมิจฉาทิฐิและปัญจानันตริยกรรม) มหากุศลกรรม ๘ (ส่วนมหัคคตกุศลกรรมนั้นไม่จัดเข้าในที่นี้ เพราะเป็นครุกรรมฝ่ายเดียว)

อธิบายว่า อกุศลกรรมหรือกุศลกรรมบางอย่างที่เราเคยทำมาแล้วเป็นเวลานานและเราไม่ได้สนใจที่จะนึกถึง จนกระทั่งลืมไปแล้วก็มี แต่เมื่อในเวลาใกล้จะตายนั้นระลึกขึ้นมาได้ ถ้าระลึกได้ถึงเรื่องอกุศลที่เราเคยทำไว้เวลานั้นอกุศลจิตก็เกิดขึ้น อกุศลจิตที่เกิดขึ้น โดยอาศัยการระลึกถึงเรื่องอกุศลได้นี้แหละ ชื่อว่า อกุศลอาสันนกรรม ถ้าระลึกได้ถึงเรื่องกุศลที่เราเคยทำไว้เวลานั้น กุศลจิตก็เกิดขึ้น กุศลจิตที่เกิดขึ้น โดยอาศัยระลึกถึงเรื่องกุศลได้นี้แหละ ชื่อว่า กุศลอาสันนกรรม นี่เป็นการอธิบายตามวจนัตถะที่ว่า “อาสนุเน อนุสุสริตี อาสนุนิ”

บางคนไม่เคยได้ทำบุญที่เป็นล้าเป็นสันแต่อย่างใด แต่เกิดมีศรัทธาขึ้นต้องการจะสร้างกุศลให้เป็นหลักฐานสักอย่างหนึ่ง เพื่อจะได้เป็นที่พึ่งต่อไปข้างหน้าได้แล้วก็กระทำกุศลนั้นๆ มีวชพระ ทอดกฐิน สร้างศาลา สร้างบ่อน้ำ สร้างโรงเรียน สร้างพระธรรม รักษาอุโบสถ เจริญสมณะวิปัสสนา เป็นต้น ในขณะที่กำลังทำกุศลอยู่นั้นเกิดมีอันเป็นไปทำให้ผู้นั้นต้องสิ้นชีวิตลงก็ดี หรือเมื่อทำกุศลเหล่านั้นอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ต่อมาไม่ช้าก็สิ้นชีวิตลงก็ดี กุศลชนิดนี้ได้ชื่อว่า กุศลอาสันนกรรม หรือบางคนเมื่อยังสบายอยู่ไม่เคยคิดที่จะสร้างกุศลให้เกิดขึ้น ต่อมาเมื่อเกิดการเจ็บป่วยขึ้นทำให้รู้สึกกลัวตายและมองหาที่พึ่ง เมื่อเห็นว่าตนยังไม่มีที่พึ่งแต่อย่างใด ก็กลัวว่าเมื่อตายแล้วจะต้องไปอยู่ที่ลำบาก ฉะนั้น ผู้นั้นจึงได้ทำกุศลให้เกิดขึ้นมีทานกุศลบ้าง นิมนต์พระมาแล้วรับศีลฟังธรรมบ้าง เจริญสมณะบ้าง วิปัสสนาบ้าง เหล่านี้เป็นต้น ในขณะที่กำลังทำกุศลนั้นๆ ได้สิ้นชีวิตลงก็ดี หรือเมื่อได้กระทำเรียบร้อยแล้ว ไม่ช้าก็สิ้นชีวิตลงก็ดี กุศลชนิดนี้ก็ได้ชื่อว่ากุศลอาสันนกรรม

ส่วนอกุศลอาสันนกรรมนั้น เช่น ผู้ที่กำลังทะเลาะวิวาทแล้วเกิดตีกัน ฆ่าฟันกันขึ้นผู้ที่ถูกตี หรือถูกยิง ถูกฟันนั้น เกิดตายลงในขณะนั้นก็ดี หรือต่อมาไม่ช้าตายลงก็ดี หรือผู้ที่กำลังกระทำมิจฉาอาชีพมิจการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้น ในขณะที่กำลังกระทำอยู่นั้นเผชิญถูกยิงตาย หรือตายด้วยเหตุหนึ่งเหตุใดก็ตาม อกุศลเหล่านี้ได้ชื่อว่า อกุศลอาสันนกรรม

บางคนกำลังมีความสุขสนทนานเพลิดเพลินอยู่ โดยการเสพสุรายาเมาเฮฮากันบ้าง กำลังดูหนังดูละครบ้าง เป็นต้น ซึ่งการกระทำต่างๆ เหล่านี้จัดเป็นอกุศลทั้งสิ้น ในขณะที่กำลังทำอยู่นั้น เกิดมีเหตุปัจจัยขึ้น ทำให้ผู้นั้นต้องเสียชีวิตลง เช่นนี้ชื่อว่าอกุศลเหล่านั้นเป็นอกุศลอาสันนกรรม หรือพวกมิจฉาทิฐิบางพวกเมื่อรู้ว่าตนจะต้องตาย ก็มีการกระทำพิธีฆ่าสัตว์ต่างๆ เอามานุชาขัญญ เพื่อตนตายแล้วจะได้ไปสู่สวรรค์ เมื่อการกระทำได้สำเร็จลงแล้วผู้นั้นก็ตายลง การกระทำเช่นนี้ ก็ได้ชื่อว่า อกุศลอาสันนกรรม นี้อธิบายตามวจนัตถะที่ว่า “อาสนุเน กตฺ อาสนุนํ”^{๕๖}

๒.๕.๓ ลำดับการให้ผลของอาสันนกรรม

ปากทานปริยายจตุกกะ หมายถึง กรรมที่ให้ผลปฏิสนธิตามลำดับมี ๔ อย่าง ซึ่งลำดับการให้ผลของอาสันนกรรมในคัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ มีข้อสังเกตในการจัดลำดับการให้ผลไว้ต่างกัน กล่าวคือ

คัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๕๗} เรียงลำดับการให้ผล ดังนี้

- ๑) ทรุกกรรม กรรมหนัก
- ๒) พหุลกรรม [อาจิณณกรรม] กรรมเคยชิน
- ๓) อาสันนกรรม กรรมเมื่อจวนเจียน
- ๔) กตัตตกรรม กรรมสักแต่ว่าทำ

ท่านพระพุทธโฆสเถระ ได้อธิบายถึงกรรม ๔ อย่างว่า เป็นกุศลหรือเป็นอกุศลก็ตาม ในบรรดากรรมหนักและไม่หนัก กรรมใดเป็นกรรมหนัก เช่น มาตุฆาต หรือมหัคคตกรรม กรรมนั้นย่อมให้ผลก่อน ถึงแม้ในบรรดากรรมที่เคยชินและไม่เคยชินก็เหมือนกัน กรรมใดที่เคยชิน เช่น ความเป็นผู้มึนเมา หรือความเป็นผู้ทุศีล กรรมเคยชินนั้นให้ผลก่อน กรรมที่คนเราระลึกได้ในเวลาใกล้มรณะ คือ อาสันนกรรม เพราะวาบุคคลผู้ใกล้จะตายสามารถระลึกถึงกรรมใดได้ เขาก็เกิดขึ้นด้วยกรรมนั้น ส่วนกรรมนอกจาก ๓ อย่างนี้ เป็นกรรมที่ได้ความคุ้นเคยบ่อยๆ มีชื่อเรียกว่า กตัตตกรรม เมื่อไม่มีกรรม ๓ อย่างเหล่านั้นแล้ว มันจึงชักพาไปสู่ปฏิสนธิ

^{๕๖} พระสังฆมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธรรมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : หจก.ทิพยวิสุทธิ, ๒๕๕๑), หน้า ๑๗-๑๘.

^{๕๗} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดยสมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), หน้า ๑,๐๐๐.

คัมภีร์อภิธรรมมัตตสังคหะ^{๔๕} เรียงลำดับการให้ผล ดังนี้

- ๑) อกุศลกรรม กรรมหนัก
- ๒) อาสันนกรรม กรรมที่ทำหรือระลึกได้ในขณะใกล้เสียชีวิต
- ๓) อาจิณณกรรม กรรมที่ทำเสมอ
- ๔) และกฏัตตาคารม กรรมสามัญทั่วไปที่นอกจากกรรม ๓ อย่างแรก

จะเห็นได้ว่าคัมภีร์วิสุทธิมรรค เรียงลำดับการให้ผลของอาสันนกรรมไว้ลำดับที่ ๓ นั่นคือ เมื่อบุคคลกำลังใกล้จะตาย อาจิณณกรรมจะส่งผลก่อนอาสันนกรรม ส่วนในคัมภีร์อภิธรรมมัตตสังคหะ เรียงลำดับการให้ผลของอาสันนกรรมไว้ลำดับที่ ๒ นั่นคือ เมื่อบุคคลกำลังใกล้จะตายอาสันนกรรม จะส่งผลก่อนอาจิณณกรรม จึงเป็นปัญหาที่ว่า ระหว่างอาสันนกรรม หรืออาจิณณกรรม กรรม อย่างไม่ไหนจะส่งผลก่อน

ในเรื่องนี้คัมภีร์ปรมัตถทีปนีได้ขยายความจากคัมภีร์อภิธรรมมัตตสังคหะ อธิบายว่า เมื่อมีกรรมทั้ง ๔ เหล่านี้ อกุศลกรรมให้ผลปฏิสนธิในภพถัดไป เมื่อไม่มีอกุศลกรรมอาสันนกรรม จึงให้ผลปฏิสนธิ เมื่อไม่มีอาสันนกรรม อาจิณณกรรมจึงให้ผลปฏิสนธิ เมื่อไม่มีอาจิณณกรรม กฏัตตาคารมจึงให้ผลปฏิสนธิ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปากทานปริยาเยน แปลว่า โดยโอกาสให้ผลถามว่า : เหตุใดในคัมภีร์นี้ท่านจึงกล่าวอาสันนกรรมไว้ก่อนอาจิณณกรรม เนื่องจากอาจิณณกรรมตรัสไว้ก่อนอาสันนกรรมในพระบาลี สมจริงดังสาธกว่า ยี คุรกี, ยี พหุล, ยทาสนุน, กฏตุตา วา ปน กมม. (กรรมใดเป็นกรรมหนัก กรรมใดสั่งสมไว้มาก กรรมใดกระทำในเวลาใกล้เสียชีวิต หรือกรรมใดเป็นกรรมเพราะได้กระทำไว้) ทั้งในคัมภีร์อรรถกถาได้แสดงโอกาสให้ผลตามลำดับนั้นไว้มิใช่หรือ

ตอบว่า : ในพระบาลีตรัสถึงอาจิณณกรรมไว้ก่อนตามลำดับกำลังให้ผลในบางขณะ ดังนั้น คัมภีร์อรรถกถาจึงแสดงโอกาสให้ผลตามลำดับไว้ แต่อาสันนกรรมถ้าไม่ยังใจให้ปิตินดีหรือเร่าร้อน ก็มีกำลังน้อย ย่อมจะห้ามอาจิณณกรรมที่มีกำลังกว่าไม่ได้

ในมหากัมมวิภังคสูตรแสดงถึงการไปสู่สวรรค์ด้วยกุศลกรรมที่ทำในขณะที่ใกล้เสียชีวิตของบางคนผู้สั่งสมทุจริตเสมอว่า “ผู้ไปสู่สวรรค์นั้นทำกรรมดีให้ผลเป็นสุขในกาลก่อน ทำกรรม

^{๔๕} พระอนุรุทธาจารย์, พระญาณชระ, อภิธรรมมัตตสังคหะและปรมัตถทีปนี, แปลโดยพระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๖๑.

ดีให้ผลเป็นสุขในภายหลัง หรือยึดมั่นถือเอาสัมมาทิฐิในเวลาใกล้เสียชีวิต” เช่นเดียวกันนี้ พระพุทธองค์ตรัสการไปสู่อบายด้วยอุกศลกรรมที่ทำในขณะที่ใกล้เสียชีวิตของบางคนผู้ตั้งสม สุจริตเสมอว่า “ผู้ไปสู่อบายนั้นทำกรรมชั่วให้ผลเป็นทุกข์ในกาลก่อน ทำกรรมชั่วให้ผลเป็น ทุกข์ในภายหลัง หรือยึดมั่นถือเอามิฉฉาทิฐิในเวลาใกล้เสียชีวิต”

เมื่ออาสันนกรรมและอาจิณณกรรมทั้งสองมีกำลัง อาสันนกรรมควรจะให้ผลก่อน พระอนุรุทธาจารย์จึงกล่าวอาสันนกรรมไว้ก่อนอาจิณณกรรมในกัมภีร์นี้^{๖๐}

ในระหว่างอาสันนกรรม และอาจิณณกรรมทั้ง ๒ นี้ ไม่ต้องกล่าวในด้านการให้ผลปฏิสนธิ ในภพที่ ๒ เมื่อพิจารณาในด้านที่เป็นไปตามปกติแล้ว อาจิณณกรรมย่อมมีกำลังมากกว่าอาสันนกรรม เพราะเป็นกรรมที่ทำอยู่เสมอๆ แม้ว่า อาจิณณกรรมจะมีกำลังมากกว่าอาสันนกรรมก็จริง แต่ในการ จะให้ผลปฏิสนธิในภพที่ ๒ นั้น อาสันนกรรมซึ่งเป็นกรรมที่เกิดขึ้นเมื่อใกล้จะตายย่อมสำคัญ มากกว่า หมายความว่า ตามธรรมดาผู้ที่ใกล้จะตายนั้น กรรม กรรมนิมิต คตินิมิต อย่างไร อย่างหนึ่ง จะต้องปรากฏในมรณาสันขวณะด้วยอำนาจของกรรมที่จะให้ผลปฏิสนธิในภพที่ ๒ และกรรมที่มี อำนาจน่านิมิตทั้ง ๓ อย่างไรอย่างหนึ่งให้ปรากฏขึ้นในมรณาสันขวณะได้นี้ อาสันนกรรมที่เกิดขึ้น ใกล้กับมรณาสันขวณะนั้นแหละ ย่อมมีโอกาสได้มากกว่าอาจิณณกรรมที่เคยทำอยู่เสมอ ทั้งนี้ อุปมาเหมือนนายโคบาลต้อนฝูงโคซึ่งมีทั้งโคแก่และโคหนุ่มให้เข้าอยู่ในคอก เหยี่ยวโคแก่นั้นอยู่ ข้างหลัง ฉะนั้น เมื่อเวลาที่โคทั้งหลายเข้าไปในคอกเรียบร้อยแล้ว โคนั้นจึงอยู่ในที่ใกล้กับประตู พอถึงเวลาเช้านายโคบาลมาเปิดประตูให้ฝูงโคนั้นออก โคนั้นที่ยืนอยู่ที่ปากประตูคอกก็มีโอกาสออก ได้ก่อนเพื่อน แม้ว่าจะมีกำลังน้อยกว่าก็ตาม ชื่อนี้ฉันใด อาสันนกรรมเมื่อใกล้ตายแล้วมีกำลังน้อย กว่าอาจิณณกรรมก็จริง แต่เป็นกรรมที่เกิดขึ้นใกล้กับมรณาสันขวณะ และสามารถน่านิมิตทั้ง ๓ อย่างไรอย่างหนึ่งให้ปรากฏขึ้นได้เช่นนี้แล้ว ก็เป็นอันตัดสินได้ว่ากรรมนี้แหละเป็นผู้ทำให้สัตว์นั้น ปฏิสนธิในภพที่ ๒ ด้วยเหตุนี้ ในอภิธรรมมัตถสังคหะจึงแสดงถึงกรรมที่ให้ผลตามลำดับ โดยยกเอา อาสันนกรรมขึ้นไว้ก่อนอาจิณณกรรม

ข้ออุปมาที่ยกไว้ว่า โคนั้นที่อยู่ติดกับปากคอกย่อมออกประตูคอกได้ก่อนโคหนุ่มที่อยู่ข้างหลัง แต่ถ้านั้นไม่มีกำลังพอที่จะเดินออกจากประตูคอกไปได้ โคนั้นๆ ที่อยู่ข้างหลังก็มีโอกาสออกไป ได้ก่อน โคนั้นๆ ชื่อนี้แสดงให้เห็นว่าอาสันนกรรมที่มีกำลังอ่อนไม่สามารถน่านิมิตทั้ง ๓ อย่างไรอย่าง

^{๖๐} พระอนุรุทธาจารย์, พระญาณธระ, อภิธรรมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, แปลโดยพระคันธสารากิจวงศ์, หน้า ๔๗๕-๔๘๐.

หนึ่งให้ปรากฏในมรณาสันชวณะได้ก็มี ฉะนั้น อาสังกรรมที่มีกำลังอ่อนนี้จึงไม่มีโอกาสส่งผล ปฏิสนธิในภพที่ ๒ ได้ ต้องเป็นหน้าที่ของอาจินณกรรมน่านิมิตทั้ง ๓ อย่างใดอย่างหนึ่งให้ปรากฏ ในมรณาสันชวณะ พร้อมทั้งส่งผลปฏิสนธิในภพที่ ๒ แทน เมื่อเป็นเช่นนี้อาจินณกรรมก็ต้อง อยู่ในลำดับที่ ๒ ส่วนอาสังกรรมตกไปอยู่ในลำดับที่ ๓ ตรงกับที่วิสุทธิมรรคอรรถถา และ อังคุตตรอรรถถาได้แสดงไว้^{๖๑}

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า กรรมใดที่จะให้ผลปฏิสนธิตามลำดับที่ ๒ ระหว่างอาสังกรรม หรือ อาจินณกรรม ตามที่คัมภีร์วิสุทธิมรรค แสดงลำดับแห่งการให้ผลของกรรม โดยยกเอาอาจินณกรรม ขึ้นไว้ก่อนอาสังกรรมนั้น เพราะขณะที่บุคคลใกล้จะตายอาสังกรรมของผู้นั้นมีกำลังอ่อน จึงเป็นหน้าที่ของอาจินณกรรมที่จะส่งผลซึ่งมีกำลังมากกว่าอยู่แล้ว ส่วนตามคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ แสดงลำดับแห่งการให้ผลของกรรม โดยยกเอาอาสังกรรมขึ้นไว้ก่อนอาจินณกรรมนั้น เพราะ อาสังกรรมเป็นกรรมที่เกิดขึ้นเมื่อใกล้จะตาย ซึ่งเป็นธรรมชาติของผู้ที่ใกล้จะตาย กรรม กรรมนิมิต คตินิมิต อย่างใดอย่างหนึ่งจะต้องปรากฏในมรณาสันชวณะด้วยอำนาจของกรรมที่จะให้ผลปฏิสนธิ ในภพที่ ๒ อาสังกรรมที่เกิดขึ้นใกล้กับมรณาสันชวณะย่อมมีโอกาสได้มากกว่าอาจินณกรรมที่ เคยทำอยู่เสมอ การอธิบายลำดับการให้ผลของอาสังกรรม ทั้งสองคัมภีร์จึงมีเหตุผลดังที่ได้ กล่าวไว้แล้วนี้ ส่วนในการทวิชัยในครั้งนีผู้วิจัยจะยึดถือการลำดับของอาสังกรรมไว้ลำดับที่ ๒ เพื่อความสอดคล้องกับเนื้อหาและวัตถุประสงค์ของการวิจัย

๒.๕.๔ บุคคลที่ปฏิสนธิด้วยอำนาจการให้ผลของอาสังกรรม

๒.๕.๔.๑ ตัวอย่าง อาสังกรรม ที่เป็นฝ่ายอกุศล

นางยักษิณี ตามกนิษฐกาของกุลธิดาคณหนึ่ง ซึ่งเป็นการตั้งความปรารถนาที่จะจองเวรกัน และกัน เมื่อครั้งก่อนตายของแต่ละฝ่ายมาหลายชาติ กล่าวคือ ในชาติที่หญิงหมั้นประกอบยาให้ หญิงท้องจนตายพร้อมลูกในท้องถึง ๓ คน ในชาติที่แม่แมวกินแม่ไก่และลูก ในชาติที่แม่เสื่อเหลียง กินแม่เนื้อและลูก ซึ่งก่อนจะตายของแต่ละฝ่าย มีการกระทำความกรรมคือ ตั้งความปรารถนาก่อนตายเพื่อ จะได้แก้แค้นคืน จนในชาติที่เป็นนางยักษิณีและกุลธิดา ได้ฟังธรรมกับพระบรมศาสดาจึงได้เลิก การจองเวรจองกรรมกัน^{๖๒}

เรื่องนางยักษิณี จึงจัดเป็น “กรรมที่บุคคลทำไว้และนึกถึงตอนใกล้ตาย”

^{๖๑} พระสังฆมมโชติกะ ฆัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธรรมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๒, หน้า ๔๐-๔๑.

^{๖๒} คุรยละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๖๘-๗๓.

นายโกตุหลิก กับภรรยา เมื่อเกิดเหตุพิภพภัยในแคว้นอัลลกะปะ จึงพากันอพยพไปเมืองโกสัมพี ในระหว่างทางเกิดเสบียงอาหารหมด จึงได้ไปขออาหารกินที่บ้านของนายโคบาล นายโกตุหลิกบริโภคมากเกินไปเพราะความหิวมาหลายวัน ในขณะที่นั่นก็ได้เห็นนายโคบาลให้ก้อนข้าวปายาสแก่สุนัข ก็คิดว่าสุนัขตัวนี้มีบุญ จึงไปหวังอารมณ์นั้นคิดอิจฉาสุนัขด้วยนั้น พอตกกลางคืน นายโกตุหลิกก็สิ้นชีวิตเพราะอาหารไม่ย่อย จึงไปเกิดในท้องนางสุนัขตัวนั้น ส่วนภรรยาก็ทำการรับจ้างอยู่ในเรือนนายโคบาล^{๖๓}

เรื่องนายโกตุหลิก จึงจัดเป็น “กรรมที่ทำไม่ตอนใกล้ตาย”

นาคราชชื่อเฮอร์กปัตต์ ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ภิกษุหนุ่มได้นั่งเรือไปในแม่น้ำคงคา เขามือไปจับใบตะไคร่น้ำ ขณะที่เรือกำลังแล่นไป ใบตะไคร่น้ำก็ขาดติดมือไป ภิกษุหนุ่มนั้นต้องอาบัติอย่างหนึ่ง แต่ไม่ได้แสดงอาบัติเพราะคิดว่าเป็นโทษเล็กน้อย ท่านได้บำเพ็ญสมณธรรมมาตลอด ๒๐,๐๐๐ ปี เมื่อจวนจะมรณภาพ คิดว่าศีลของตนเองไม่บริสุทธิ์ อยากจะแสดงอาบัติแต่กลับไม่มีภิกษุที่จะแสดงด้วยเลย จึงมรณภาพด้วยจิตที่ยังกังวลอยู่อย่างนั้น จึงได้ไปเกิดเนพระยานาค มีร่างกายประมาณเท่าเรือโกลน ชื่อว่า เฮอร์กปัตต์ ได้มีความเดือดร้อนว่า เราทำสมณธรรมตลอดกาล เป็นผู้บังเกิดในที่มิชอบเป็นอาหาร ในกำเนิดแห่งอเหตุกัตถ์^{๖๔}

เรื่องนาคราชชื่อเฮอร์กปัตต์ จึงจัดเป็น “กรรมที่บุคคลทำไว้และนึกถึงตอนใกล้ตาย”

๒.๕.๔.๒ ตัวอย่าง อาสันนกรรม ที่เป็นฝ่ายกุศล

บุรุษผู้มาโจรมีเคราแดง ชื่อ นายตัมพทาฐิกะ ได้ไปขออยู่กับสำนักโจรแห่งหนึ่ง มีโจรจำนวน ๔๕๕ คน ต่อมาพวกโจรถูกพวกชาวบ้านจับได้ นายตัมพทาฐิกะ (เคราแดง) รับเป็นผู้อาสาตัดหัวโจรที่จับมาได้ จนได้รับตำแหน่งคนฆ่าโจรประจำเมือง รวมแล้วเขาได้ฆ่าโจรทั้งสิ้น ๒,๐๐๐ คน ในเวลา ๕๕ ปี เมื่อเขาแก่ลงไม่อาจจะฆ่าโจรได้ด้วยการประหารในครั้งเดียว จึงถูกถอนตำแหน่งคนฆ่าโจรเสีย ทำให้เขาไม่สามารถได้กิจ ๔ อย่าง คือ การนุ่งผ้าใหม่ การดื่มยาจูเอื่อน้ำนมที่ปรุงด้วยเนยใสใหม่ การประดับดอกมะลิ และการทาด้วยของหอม แต่ในวันที่เขาถูกออกจากตำแหน่งนั้น เขาขอสิ่งเหล่านี้เป็นครั้งสุดท้าย เพื่อจะได้ถวายสิ่งของนั้นแก่พระสารีบุตรเถระในวันที่ออกจากสมบัติ ด้วยจิตที่เลื่อมใส ซึ่งผู้ใดก็ตามที่ได้รับการสงเคราะห์จากพระเถระในวันที่ออกสมบัติ มักจะได้สมบัติใหญ่ แต่ในขณะที่พระเถระเริ่มอนุโมทนา เขาไม่อาจจะกระทำจิตของตนให้ไปตามธรรมเนียมของพระเถระได้ เพราะมัวแต่นึกถึงกรรมหยาบช้าที่ฆ่ามนุษย์เป็นอันมาก พระเถระจึงหาอุบายที่

^{๖๓} คุรยละเอียดใน พ.ร.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๒๒๕-๒๓๒.

^{๖๔} คุรยละเอียดใน พ.ร.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๓๒๓.

จะให้คิดว่า กรรมที่ถูกคนอื่นให้กระทำนั้นไม่เป็นอกุศล โดยนายตัมพาทฐิเกคิดว่าพระราชาก็เป็นคนสั่งให้ทำ หลังจากนั้นเมื่อเขาได้กล่าวธรรม มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ฟังธรรมอยู่ มีขันติเป็นไปโดยอนุโลม จนบรรลุโศคาปัตติมรรค ระหว่างที่นายตัมพาทฐิเกตามส่งพระเถระ ได้ถูกแม่โคนมขวิดที่ออกตาก็ไปบังเกิดในคูลิตนบุรี^๕

เรื่องบุรุษผู้ฆ่าโจรมีคราแดง จึงจัดเป็น “กรรมที่ทำใหม่ตอนใกล้ตาย”

มัญญุทณทัตติ เป็นบุตรคนเดียวของพราหมณ์ผู้มีความตระหนี่ เพราะความตระหนี่ของบิดา ไม่ยอมนำหมอมารักษาบุตรเมื่อป่วยเป็นโรคผอมเหลือง เพราะกลัวที่จะเปลืองทรัพย์ ในที่สุดแล้วโรคนั้นก็ทวีความรุนแรงขึ้นจนหมอมืออาจะรักษาได้ บิดาจึงนำบุตรมานอนไว้ที่หน้าระเบียงเพราะกลัวแต่คนอื่นจะเข้ามาในบ้านเห็นทรัพย์สินของตน ในขณะที่พระศาสดามองเห็นอุปนิสัยของมัญญุทณทัตติ จึงได้เสด็จมาหน้าบ้านของพราหมณ์ มัญญุทณทัตติเมื่อเห็นพระศาสดาแล้ว ก็ได้ทำใจของตนเท่านั้น ให้เลื่อมใสในพระศาสดา ครั้นแล้วก็สิ้นชีวิตไป ได้ไปเกิดในวิมานทองสูงประมาณ ๓๐ โยชน์ในเทวโลก^๖

เรื่องมัญญุทณทัตติ จึงจัดเป็น “กรรมที่ทำใหม่ตอนใกล้ตาย”

๒.๕.๔.๓ ตัวอย่าง อาสันนกรรมให้ผลก่อนอาจิณณกรรม

พระติสสะเถระ มีความห่วงใยในจิ๋วรทำจากผ้าสาฎกจากพี่สาวที่จะนำมาถวาย หลังจากได้มีการทำจิ๋วรของท่านจนเสร็จแล้ว ท่านตั้งใจว่าวันรุ่งขึ้นจะห่มจิ๋วรผืนนั้น แต่ในคืนนั้นเองด้วยอาการที่อาหารล้นแล้วไม่ย่อย ทำให้ท่านมรณภาพลง ไปเกิดเป็นเส้นที่จิ๋วรนั้น เส้นนั้นก็ร้องว่า ภิกษุจะแย่งจิ๋วรของท่านไป พอถึงวันที่ ๗ เส้นก็ตายไปเกิดในนรก เพียงชั่วครู่ก็ไปเกิดในวิมานชั้นคูลิต^๗

เรื่องพระติสสะเถระ ตอนที่กำลังจะมรณภาพ ท่านห่วงใยในจิ๋วรจึงได้ห่มเอาอารมณ์ไว้ที่จิ๋วร กรรมนั้นมีอำนาจทำให้ท่านไปสู่ทุกคติ เกิดเป็นเส้นที่จิ๋วรนั้นเอง จึงจัดเป็นอาสันนกรรมฝ่ายอกุศล มีลักษณะ “กรรมที่ทำใหม่ตอนใกล้ตาย” มีชีวิตอยู่ได้ ๗ วัน ขณะเกิดเป็นเส้นก็ยังห่วงว่าภิกษุรูปอื่นจะแย่งจิ๋วรไป เมื่อตายจากเส้นไปเกิดในนรก จึงจัดเป็นอาสันนกรรม ฝ่ายอกุศล มีลักษณะ “กรรมที่ทำใหม่ตอนใกล้ตาย” แต่เมื่อท่านตกนรกไปเพียงชั่วครู่เดียวหลังจากนั้นก็ไปเกิดใน

^๕ คุรยละเอียดใน พ.ร.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๔๑๘-๔๒๔.

^๖ คุรยละเอียดใน พ.ร.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๓๕-๔๓.

^๗ คุรยละเอียดใน พ.ร.อ. (ไทย) ๑/๒/๔/๑๖-๑๘.

วิมานชั้นดุสิต ก็เป็นเพราะผลของอาจินณกรรมมีกำลังนำไปปฏิสนธิในเทวโลก นั่นคือ การที่ท่านได้บรรพชาอุปสมบทเป็นพระเถระ ทำให้ท่านได้ไปเกิดในวิมานชั้นดุสิต

พระนางมัลลิกาเทวี เป็นพระมเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศล ในขณะที่พระนางยังอยู่ในมนุษยโลกได้ทรงสร้างบุญกุศลไว้มาก เวลาที่พระนางยังทรงพระตำราญคืออยู่นั้น ในวันหนึ่งได้ทรงกล่าวคำมูสาแก่พระเจ้าปเสนทิโกศล ต่อมา เมื่อถึงเวลาประหารหนัก พระนางก็ยังทรงนึกถึงบุญกุศลที่ได้เคยทรงกระทำมาแล้วนั้นอยู่เสมอ ครั้นเมื่อถึงเวลาใกล้จะสิ้นพระชนม์ พระนางก็ไม่สามารถที่จะระลึกถึงบุญกุศลที่ตนได้กระทำไว้นั้น แต่กลับไประลึกถึงคำมูสาที่ได้กล่าวไว้กับพระเจ้าปเสนทิโกศล จึงเกิดความกลัวพระทัยขึ้นเรื่อยไป จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วก็ได้ไปบังเกิดในอวิจิมหานรกเป็นเวลา ๗ วัน พอวันที่ ๘ พระนางไปเกิดในดุสิตภพ^{๖๕}

เรื่องพระนางมัลลิกาเทวี ตอนที่กำลังจะสิ้นพระชนม์ ไม่สามารถนึกถึงบุญที่ตนเคยทำไว้ แต่นึกถึงบาปกรรมตอนที่กล่าวมูสา กรรมนั้นมีอำนาจทำให้ท่านไปสู่ทุกคติ เกิดในอวิจิมหานรก ๗ วัน จึงจัดเป็นอาสันนกรรม ฝ่ายอกุศล มีลักษณะ “กรรมที่บุคคลทำไว้และนึกถึงตอนใกล้ตาย” พอในวันที่ ๘ เมื่อใช้กรรมหมดพระนางไปเกิดในดุสิตภพ เนื่องจากว่าขณะมีชีวิตอยู่ได้สร้างกุศลไว้เป็นอันมากตลอดชีวิต ผลของอาจินณกรรมมีกำลังจึงนำไปปฏิสนธิในเทวโลก

^{๖๕} คุรยละเอียดใน พ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๑๖๖-๑๗๐.

บทที่ ๓

ชีวิตหลังความตายในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทที่ ๓ ผู้วิจัยจะอธิบายความหมายของความตาย ในพระไตรปิฎก และความหมายในทางวิทยาศาสตร์และการแพทย์ ประเภทของความตาย สาเหตุแห่งความตาย ความหมายของการเกิด และสภาวะของชีวิตหลังความตาย ซึ่งจำแนกเป็นประเภทใหญ่ๆ มี ๒ ประเภท คือ ทุกคติภูมิ และสุคติภูมิ รวม ๓๑ ภูมิ โดยมีรายละเอียดดังนี้

๓.๑ ความหมายของความตาย

คำว่า “ตาย” พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายไว้ว่า “ตาย เป็นคำกริยา หมายถึง สิ้นใจ สิ้นชีวิต ไม่เป็นอยู่ต่อไป”^๑ ฉะนั้น ความตายจึงเป็นคำนาม หมายถึง การสิ้นใจ การสิ้นชีวิต ความไม่เป็นอยู่ต่อไป แต่ความเข้าใจของคนทั่วไปจะหมายถึง การสิ้นลม การไม่หายใจ การทำอะไรไม่ได้อีกต่อไป ร่างกายไร้วิญญาณเป็นซากศพ สรีระแข็ง เย็น และเน่าเปื่อยผุพังไปในที่สุด

คำว่า “ความตาย” ในภาษาบาลีมีคำที่เป็นไวพจน์กันหลายคำ ดังมีคำาที่กล่าวไว้ในพระคัมภีร์อภิธานปทีปกาวา

มรณํ กาลกิริยา ปลโย มจฺจุ อจฺจโย

นิรฺชนนิตฺถิยํ นาโส กาโลนฺโต จวณฺ กเวฯ

มรณ, กาลกิริยา, ปลย, มจฺจุ, อจฺจย, นิรฺชน, นาส, กาล, อนฺต, จวณ (มีอรรถว่าความตาย)^๒

พระอภิธรรมสังจวิภังค์ ได้แสดงแนวคิดเกี่ยวกับเกี่ยวกับความตายไว้ว่า “มรณะ เป็นไฉน ความจุติ ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตาย กล่าวคือ มฤตยู การทำกาละ ความ

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๔๑.

^๒ พระโมคคัลลานเถระ, พระคัมภีร์อภิธานปทีปกาวา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๐๘), หน้า ๑๑๐.

แตกแห่งชั้นรั้ว ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ จากหมู่สัตว์นั้นๆ นี้เรียกว่า มรณะ”^๓

ในสังขจวิภังค์อรรถกถา พระพุทธโฆสะจารย์ แสดงอุปมาเปรียบเทียบชาติ ชรา มรณะ ทั้ง ๓ นี้เหมือนกับชาย ๓ คน ที่ร่วมมือกันทำการล่อลวงศัตรูไปฆ่า ชายคนที่ ๑ รับหน้าที่เป็นผู้ชักนำศัตรูให้เข้าไปสู่ในป่า โดยการกล่าวสรรเสริญความสวยงามตามธรรมชาติของป่านั้นให้ฟัง ทำให้เกิดความอยากไปชม แล้วก็ยอมตัวไปกับชายผู้นั้น เมื่อเข้าไปสู่ในบริเวณป่านั้นแล้ว ชายคนที่ ๒ ก็ทำหน้าที่เป็นผู้เบียดเบียนทำร้ายศัตรูนั้นให้ได้รับบาดเจ็บหมดกำลังลง แล้วชายคนที่ ๓ ก็ทำหน้าที่ประหาร โดยการเอามีดฟันคอศัตรูนั้นถึงแก่ความตาย ขอนี้ฉันใด ชายคนที่ ๑ เปรียบได้กับชาติ คือ เป็นผู้นำสัตว์ทั้งหลายเกิดขึ้นในภพนั้นๆ เหมือนกับถูกนำให้เข้าไปสู่ในป่า ชายคนที่ ๒ เปรียบได้กับชรา คือ เบียดเบียนชั้น ๕ ของสัตว์ทั้งหลายให้ค่อยๆ แล่งตามลำดับ ซึ่งเหมือนกับถูกศัตรูลอบทำร้ายให้หมดกำลังลง ชายคนที่ ๓ เปรียบได้กับมรณะ ที่ทำให้ชั้น ๕ ของสัตว์ทั้งหลายแตกดับลงในภพหนึ่งๆ ซึ่งเหมือนกับถูกศัตรูเอามีดประหารให้ตายลงฉันนั้น^๔

ความตายมีลักษณะพิเศษ หรือลักษณะที่เป็นปรมาัตถธรรม โดยเฉพาะๆ ของความตายปรากฏขึ้น ๔ ประการ คือ ลักษณะ รส ปัจจุปัตถฐาน ปทัฏฐาน ของมรณะ

- (๑) มีการเคลื่อนย้ายจากภพที่ปรากฏอยู่ เป็นลักษณะ
- (๒) มีการจากกันกับสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตที่เคยพบเห็นกันในภพนี้เป็นกิจ (สัมปัตติริส)
- (๓) มีการย้ายที่อยู่จากภพเก่าเป็นอาการปรากฏแก่ปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย
- (๔) มีนามรูปที่กำลังดับเป็นเหตุไกล^๕

ความหมายความตาย ในพระอภิธรรมปิฎก อีกอย่างหนึ่ง หมายถึง การเกิดดับของจิตแต่ละขณะทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน หมายความว่า สัตว์ที่มีชีวิตอยู่ในกาลทั้ง ๓ คือ อดีต อนาคต และปัจจุบันนั้น มีขณะได้ละ ๓ คือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป จิตทุกดวงที่เกิด จะมีขณะทั้ง ๓ นี้ เหมือนกันทุกขณะ ไม่มีจิตดวงใดที่จะได้แปลกแตกต่างกันเลย และขณะจิตแต่ละขณะนั้นๆ

^๓ อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๖๔.

^๔ พระสังฆมณฑลสังฆราชสังฆนายก, ปรมาตตสังฆนายก, ปฏิจจสมุปบาทที่ปณี, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๔.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๕.

มีนามและรูปเป็นแดนเกิดทุกครั้งไป ...แม้สุขและทุกข์ที่เกิดจากจิตแต่ละดวงที่เกิดดับ สุขและทุกข์ก็เกิดดับไปรวดเร็วพร้อมๆ กับจิตที่เกิดดับในแต่ละดวงนั้น”^๖

ความตาย หมายถึง อากาศที่กำลังดับของ โลกียวิบาก และกัมมชรูปชื่อว่า มรณะ^๗

ภาษาไทยมีคำที่นำมาใช้อีกคำคือ คำว่า “มรณะ” ในพระพุทธศาสนาเถรวาทกล่าวอธิบายคำนี้ไว้ถึง ๕ อย่าง ดังนี้

(๑) สมมติมรณะ ได้แก่ ความตายของสัตว์ทั้งหลายที่สมมติเรียกกันว่า นาย ก. ตาย นาย ข. ตาย เป็นต้น

(๒) สัตตมรณะ ได้แก่ การสืบทอดกันของรูปนาม ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงเป็นระยะๆ ไม่ตั้งคงที่ เช่น รูปที่เกิดขึ้นในเวลาไม่สบาย และเมื่อหายแล้ว รูปไม่สบายนั้นก็ดับไป รูปสบายเกิดขึ้นใหม่ และเมื่อมีความเสียใจกลุ่มใจเกิดขึ้น ต่อมามีความดีใจเกิดขึ้น ความเสียใจกลุ่มใจนั้นก็หายไป ดังนี้ เป็นต้น

(๓) ขณิกมรณะ ได้แก่ การดับไปของรูปและนาม ทุกๆ ภัณฑขณะ

(๔) สมุจเจทมรณะ ได้แก่ ปรีณิพพานของพระอรหันต์ทั้งหลายที่ไม่มีเกิดต่อไป

(๕) ชาติกขยมรณะ ได้แก่ ความตายที่สุดสิ้นภพในภพหนึ่งๆ

(๖) อุปัฏกมมรณะ ได้แก่ การกำหนดอายุก็ยังไม่สิ้น กรรมก็ยังไม่สิ้น แต่ถึงความตาย โดยอาศัยความพยายามของตัวเอง หรือของคนอื่นด้วยอำนาจอุปัฏเจตกรรม

(๗) สรสมรณะ ได้แก่ ความตายที่ถึงกำหนดอายุและกรรม

(๘) อายุกขยมรณะ ได้แก่ ความตายที่ถึงกำหนดอายุ แม่ว่ายังไม่สิ้นกรรมก็ตาม

(๙) ปุญญกขยมรณะ ได้แก่ ความตายที่ถึงกำหนดของบุญและกรรม แม่ว่ายังไม่สิ้นอายุก็ตาม^๘

ความตายทั้ง ๕ อย่างนี้ สมมติมรณะ ชาติกขยมรณะ อุปัฏกมมรณะ สรสมรณะ อายุกขยมรณะ ปุญญกขยมรณะ ทั้ง ๖ อย่างนี้เมื่อพิจารณาแล้วเข้าอยู่ในสมมติมรณะ ส่วนสัตตมรณะ ขณิกมรณะ

^๖ พระมหาบุญมี มาลาวิชโร, พระพุทธศาสนากับความตาย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๘), หน้า ๕๐-๕๑.

^๗ พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปฏิจจสมุปปาตทีปนี ปริเฉทที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒๗.

^๘ พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปฏิจจสมุปปาตทีปนี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท วี.อินเตอร์พรีนท์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๒.

๒ อย่างนี้เมื่อพิจารณาจัดเข้าอยู่ใน ขณิกมรณะ และสมุจเฉทมรณะ เข้าอยู่ในสมุจเฉทมรณะโดยตรง ซึ่งสมมติมรณะ ขณิกมรณะ และสมุจเฉทมรณะ จักได้อธิบายในหัวข้อประเภทของความตายต่อไป

ในทางวิทยาศาสตร์และการแพทย์ การที่จะประกาศว่า “บุคคลนั้นตายแน่นอนแล้ว” จะถือเอาระบบการทำงานของสมองมาใช้ในการวินิจฉัยความตาย และให้คำจำกัดความว่า “ความตายของสมอง (Brain Death)” โดยมีกฎเกณฑ์ในการวินิจฉัยสมองตายที่ยอมรับกันอยู่ทั่วไป ได้แก่

หลักเกณฑ์การวินิจฉัยสมองตาย โดยคณะกรรมการพิเศษของมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (The Ad. Hoc Committee of the Harvard Medical School) ในปี ๑๙๖๘ กล่าวว่า

การตายของสมองจะมีอาการแสดงออกเป็น ๔ อย่าง คือ

- (๑) ไม่สามารถรับรู้หรือตอบสนองการกระทำใดๆ
- (๒) ไม่มีการเคลื่อนไหวหรือหายใจ
- (๓) ไม่มีปฏิกิริยาสะท้อนกลับ (No reflexes) หมคความรู้สึกลอยๆ เช่น รูม่านตาขยายใหญ่คงที่ไม่ตอบสนองต่อแสงสว่าง ไม่มีการเคลื่อนไหวของรูม่านตาและกล้ามเนื้อ เป็นต้น
- (๔) คลื่นไฟฟ้าสมองเส้นตรง

เกณฑ์ดังกล่าวสามารถช่วยในการตัดสินใจในการปฏิบัติต่อผู้ป่วย ในกรณีการยุติการใช้เครื่องช่วยชีวิตหรือยาต่างๆ กระตุ้นให้หัวใจทำงาน เพราะถึงแม้ว่าหัวใจของผู้ป่วยยังเต้นอยู่ และทำหน้าที่ได้ด้วยเครื่องช่วยหายใจ ก็ถือว่าผู้ป่วย “เสียชีวิตแล้ว”

แต่การตายของสมองอาจเกิดขึ้นได้ในตำแหน่งที่แตกต่างกัน เช่น การตายของเปลือกสมอง (Cerebral cortex) ซึ่งจะทำให้เสียความรู้สึกนึกคิดและความทรงจำ เสียการควบคุมเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของร่างกายแต่บุคคลนั้นยังมีชีวิตอยู่ต่อไปได้คล้ายคนนอนหลับ ไม่มีอาการตอบสนองต่อสิ่งเร้าภายนอก ส่วนแกนสมองหรือก้านสมองเป็นส่วนของที่ควบคุมการดำรงชีวิตทั้งหมดของมนุษย์ ควบคุมประสาทอัตโนมัติ รวมทั้งเป็นศูนย์ควบคุมให้เปลือกสมองสามารถทำงานได้อย่างถูกต้องอีกด้วย ถ้าแกนสมองไม่ทำงาน หัวใจจะหยุดเต้นทันที แม้จะยังคงเต้นต่อไปได้อีกระยะหนึ่งเพราะยังมีออกซิเจนตกค้างอยู่ แต่หัวใจจะหยุดเต้นไปในที่สุดเพราะขาดการควบคุมจากก้านสมอง ดังนั้น ถ้าจะกล่าวถึงภาวะสมองตายที่จะถือเป็นเกณฑ์ว่าบุคคลนั้นได้เสียชีวิตแล้ว ต้องวินิจฉัยให้ชัดเจนว่าเป็นภาวะที่ก้านสมองหยุดทำงานอย่างสิ้นเชิง นั่นคือ การตายของแกนสมองหรือก้านสมอง (Brain stem)

ปัจจุบันแนวคิดที่ถือว่าเมื่อแกนสมองหรือก้านสมองตาย แสดงว่าบุคคลนั้นถึงแก่ความตายแล้ว จึงเป็นเกณฑ์ที่ยอมรับกันในหลายประเทศรวมทั้งประเทศไทยด้วย โดยมีประกาศของแพทยสภาลงวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๓๒ และแก้ไขเพิ่มเติมเป็นฉบับที่ ๒ ตามประกาศลงวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ.๒๕๓๕ กำหนดเกณฑ์วินิจฉัยเรื่องสมองตาย มีสาระสำคัญเกี่ยวกับเงื่อนไขที่จะวินิจฉัย ด้วยการตรวจสอบเพื่อยืนยันสมองตายของผู้ป่วยไว้ว่า

...ต้องไม่มีการเคลื่อนไหวใดๆ ได้เอง (No spontaneous movement) ไม่มีอาการชัก (No epileptic jerking) ไม่มี decorticate หรือ decerebrate rigidity ต้องไม่มีรีเฟล็กซ์ของแกนสมอง (Absence of brain stem reflexes) ทั้ง ๖ ประการต่อไปนี้ คือ

(๑) รูม่านตาไม่เคลื่อนไหวหรือเปลี่ยนขนาด (Dilated and fixed pupils) ตรวจสอบได้โดยใช้ไฟฉายส่องเข้าไปที่ลูกตา

(๒) ตาคำไม่กระพริบ (Absence of corneal reflexes) ตรวจสอบได้โดยใช้สำลีเช็ดที่ตาคำ

(๓) ไม่ปรากฏการหดตัวของกล้ามเนื้อที่ใบหน้าอันแสดงถึงความเจ็บปวดเกิดขึ้นเมื่อมีสิ่งใดมากด (No motor response within the cranial nerve distribution) ตรวจสอบได้โดยการใช้มือกดตรงหน้าผากหรือหยิกบริเวณแขนขา

(๔) เมื่อจับศีรษะหันไปข้างใดข้างหนึ่ง ลูกตาทั้งสองข้างจะไม่เคลื่อนไหว (Absence of oculoccephalic reflex) Doll's head phenomena)

(๕) ลูกตาจะไม่เคลื่อนไหว แม้มีการกระตุ้นโดยใช้น้ำเย็นกรอกเข้าไปในหู (Absence of vestibular response to caloric stimulation)

(๖) ไม่ปรากฏอาการไอหรืออาเจียน (Absence of gag and cough reflex) ตรวจสอบได้โดยใช้สายยางแยงเข้าในหลอดลม

ไม่สามารถหายใจได้เอง (No spontaneous respiration) ทดสอบได้โดยการหยุดเครื่องช่วยหายใจ (ให้ออกซิเจนทางสายยางเข้าในหลอดลม) อย่างน้อย ๑๐ นาที และคอยดูว่ามีการหายใจหรือไม่ ขณะทดสอบ ควรมีค่าความดันของคาร์บอนไดออกไซด์ในกระแสเลือดไม่ต่ำกว่า ๖๐ ม.ม.ปรอท (ถ้าสามารถวัดได้) สถานะการตรวจสอบในข้อ...นี้ ต้องไม่มีการเปลี่ยนแปลงเป็นเวลาอย่างน้อย ๖ ชั่วโมง จึงจะถือว่าสมองตาย^๕

^๕ แสง บุญเฉลิมวิภาส, กฎหมายการแพทย์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๕-๑๕๖.

สรุปได้ว่าความตายในทางวิทยาศาสตร์และการแพทย์ ปัจจุบันถือเอาการหยุดทำงานของอวัยวะต่างๆ ของร่างกาย โดยเฉพาะแกนสมองหรือก้านสมองเป็นเกณฑ์พิจารณาว่าบุคคลผู้นั้นตายแล้วหรือไม่

๓.๒ ประเภทของความตาย

ในอรรถกถาแห่งคัมภีร์อังคุตตรนิกายได้กล่าวถึงความตายไว้ ๓ ประเภท^{๑๑} คือ

๑) **สมมติมรณะ** ได้แก่ ความตายของสัตว์ที่สมมติเรียกกันว่า นาย ก.ตาย นาย ข.ตาย เป็นต้น เป็นความตายของสัตว์ผู้เกิดใน ๓๑ ภุมมี เป็นเพียงความสิ้นสุดแห่งชีวิตที่เกิดขึ้นในภพหนึ่งๆ เท่านั้น ไม่ว่าจะเกิดขึ้นเป็นมนุษย์สุดประเสริฐ เกิดเป็นเทวดาผู้วิเศษ เกิดเป็นพรหมผู้มีอายุยืนยาว หรือเกิดเป็นสัตว์คิรีจรรย์บางชนิดที่มีอายุแสนล้าน เมื่อตายลงแล้วก็ยังต้องเกิดใหม่อยู่ร่ำไป

สมมติมรณะเป็นความตายน่ากลัวสำหรับสัตว์บางจำพวก ยกเว้นสัตว์อาชาไนย ๔ จำพวก^{๑๒} คือ พระชินาสพ ช้าง ม้า และราชสีห์ กล่าวเฉพาะในหมู่มนุษย์ ความตายประเภทนี้นับเป็นภัยอันน่าสะพรึงกลัวอย่างยิ่ง มนุษย์ทุกคนส่วนไม่อยากให้เกิดกับตน และคนที่ตนรัก ผูกพันทั้งหลาย เพราะเป็นการนำความเศร้าโศกมาสู่ญาติสนิทมิตรสหาย บุคคลที่มีความสัมพันธ์กับผู้ตาย ซึ่งยังดำรงชีวิตอยู่ต่อไป บางคนถึงกับคิดจะตายตามไปเลยทีเดียว

๒) **ขณิกมรณะ** ได้แก่ ความดับแห่งรูปนามต่างๆ ทั้งคชณะ กล่าวคือ เมื่อนามรูปดับลงแล้ว ก็เกิดขึ้นใหม่สลับต่อกันไปอย่างไม่ขาดสาย จนกว่าจะถึงอนุปาติเสสนิพพาน (ดับกิเลสและเบญจขันธ์) ความตายประเภทนี้ มนุษย์ทั้งหลายประสบอยู่ตลอดเวลา แต่เพราะรูปนามเกิดดับอย่างรวดเร็วสลับต่อกันไปอย่างไม่ขาดสาย และเพราะมีญาณที่สำเร็จด้วยสมณะอันแก่กล้ายังหาบกระด้างอยู่ จึงทำให้มองเห็นการเกิดดับของรูปนามที่สลับต่อกันเป็นกลุ่มก้อนเดียวกัน และไม่รู้สึกเสียใจ หรือหวาดสยองกับความตายประเภทนี้เลย

๓) **สมุจเจทมรณะ** ได้แก่ การนิพพานของพระอรหันต์ซึ่งไม่มีการเกิดขึ้นแห่งรูปนามอีก หมายถึง การปรินิพพานของพระอรหันต์ทั้งหลาย ความตายชนิดนี้ เป็นความตายครั้งสุดท้ายของพระชินาสพ ผู้สิ้นอาสวะกิเลสแล้ว

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน อภ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๔๕๓/๔๗๐, สุขญา ศิริชัยนุจร และคณะ, “การวิเคราะห์คัมภีร์พระพุทธศาสนา : ความตาย กับ มรณัสสติ”, รายงานการวิจัย, (ฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสนา กองวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔-๑๕.

^{๑๒} อภ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕๘-๖๐/๕๘.

สรุป คือ สมมติภวะเป็นความตายที่สมมติในชาตินั้นๆ เป็นเพียงความสิ้นสุดแห่งชีวิตที่เกิดขึ้นในภพหนึ่งๆ เท่านั้น ขณิกภวะเป็นความตายที่หมายถึง ความดับแห่งรูปนาม ส่วนสมุจเฉตภวะ หมายถึง การไม่เกิดขึ้นของรูปนาม นั่นคือความตายของพระอรหันต์

๓.๓ สาเหตุแห่งความตาย

สาเหตุแห่งความตายของบุคคลในปัจจุบันนี้มีมากมาย เช่น โรคหัวใจล้มเหลว โรคมะเร็ง หรือ ตายเพราะอุบัติเหตุ ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงสาเหตุความตายไว้ ๔ ประการ^{๑๒} คือ

๑) การเสียชีวิตด้วยการสิ้นอายุขัย คือ การเสียชีวิตด้วยการสิ้นอายุขัยอย่างบริบูรณ์ ตามที่กำหนดไว้ในหมู่สัตว์นั้นๆ ในขณะที่แรงกรรมยังเหลืออยู่

๒) การเสียชีวิตด้วยการหมดกรรม คือ การเสียชีวิตในระหว่างเพราะกรรมหมดกำลังไป ในขณะที่อายุขัยของสัตว์ที่เกิดด้วยกรรมที่อ่อนกำลังในภพนั้นๆ ยังไม่หมดสิ้นไป

๓) การเสียชีวิตด้วยการสิ้นอายุขัยและหมดกรรมทั้งสองอย่าง คือ การเสียชีวิตด้วยการสิ้นไปเสมอกันของอายุขัยและกรรมทั้งสองอย่าง

๔) การเสียชีวิตด้วยกรรมตัดรอน คือ การเสียชีวิตของสัตว์ผู้ถูกทำให้กระแสน้ำระดับสูญไปในช่วง โดยก่อให้เกิดอันตรายแก่ชีวิตคือ โรค ความเจ็บป่วย การถูกรังแกถูกรัง และถูกฟ้าผ่า เป็นต้น ที่ปรากฏภายในหรือภายนอกด้วยกรรมตัดรอน (ปาณาติบาตกรรมที่มีกำลัง) ซึ่งทำไว้ในภพก่อนหรือภพนี้ ในขณะที่อายุขัยและกรรมทั้งสองอย่างยังมีอยู่ เช่นเดียวกับการเสียชีวิตของทูสิมารและพระเจ้ากาลาพู เป็นต้น

อภิธรรมัตถสังคหะ ได้กล่าวถึงความเป็นไปแห่งความตาย^{๑๓} ไว้ดังนี้

๑) อายุขัยภวะ ความตายเพราะสิ้นอายุขัย

คำว่า “อายุ” เมื่อว่าโดยมุขยนัย คือนัยโดยตรงแล้ว ได้แก่ชีวิตรูป แต่ในที่นี้ “อายุ” มุ่งหมายเอาอายุขัยซึ่งเป็นการกำหนดขอบเขตแห่งการตั้งอยู่ของชีวิตรูปนี้เป็นการแสดงโดยฐานยูปการนัย คือนัยโดยอ้อม เช่น พวกพรหมก็ดี เทวดาก็ดี ต่างก็มีกำหนดขอบเขตอายุขัยของตนๆ ไปตามภูมิที่ตนเกิดอยู่ สำหรับมนุษย์ในชมพูทวีปนั้นกำหนดอายุขัยย่อมมีขึ้นๆ ลงๆ ไม่นั่นอน เมื่อเวลาขัยขึ้นก็ขึ้น

^{๑๒} พระอนุรุทธาจารย์, พระญาณธระ, อภิธรรมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, แปลโดยพระคันธสาราภิวังศ์, (กรุงเทพมหานคร : ประชุมศาสน์ไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๕๑๘.

^{๑๓} พระสัทธัมม โชติกะ ฐัมมาจาริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธรรมัตถสังคหฎีกา ปริเภทที่ ๕ เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ หจก.ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๕๑), หน้า ๒๖๗-๒๖๘.

สูงไปจนถึงอสงไขยปี เมื่อเวลาขยับลงก็ลงต่ำไปจนถึง ๑๐ ปี เป็นอายุขัย ดังมีแสดงไว้โดยพิสดารใน ปุณฺณทศปิณฑกถา สำหรับในปัจจุบันนี้ ๗๕ ปี เป็นอายุขัย ดังนั้น สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้แม้ว่าอำนาจ กรรมยังมีอยู่แต่เมื่อครบอายุขัยแล้วก็ตายไปเป็นส่วนมาก ผู้ที่มีอายุยืนเกินกว่าอายุขัยที่กำหนดไว้ นั้น ก็มีบ้าง แต่หาได้ยาก ท่านเหล่านั้นต้องมีอธิศกรรมที่เกี่ยวกับการไม่ฆ่าสัตว์ ไม่เบียดเบียนสัตว์ ช่วย อุปถัมภ์ชีวิตและร่างกายให้ดำรงอยู่ได้นานเป็นพิเศษ หรือมิฉะนั้น อำนาจแห่งชนกรรมก็ยังมีกำลังอยู่ และมีปัจจุบันกรรมฝ่ายดี คือการรักษาศีล ๕ ไว้ได้บริสุทธิ์ หรือมีการรักษาสุขภาพอนามัยไว้ได้ อย่างดี เหตุต่างๆ เหล่านี้แหละที่ช่วยให้ผู้นั้นมีอายุอยู่ได้นานจนเกินอายุขัย ดังในปัจจุบันนี้ผู้ที่มีอายุ ยืนถึง ๕๐ ปีกว่าก็ยังมีปรากฏอยู่ และในสมัยพุทธกาลกำหนดอายุขัยไว้ ๑๐๐ ปี แต่ผู้ที่มีอายุยืนกว่า ๑๐๐ ปี ก็มีอยู่หลายท่าน เช่น พระอานนท์ พระมหากัสสป นางวิสาขา เหล่านี้มีอายุยืนได้ ๑๒๐ ปี พระพากุลเถระมีอายุได้ ๑๖๐ ปี แต่อย่างไรก็ตาม ย่อมไม่ถึง ๒ เท่า ของอายุขัยที่กำหนดไว้ในสมัยนั้นๆ

๒) กัมมกษยมรณะ การตายเพราะสิ้นสุดแห่งกรรม

คำว่า กรรม ในที่นี้หมายถึงชนกรรม ที่มีหน้าที่ส่งผลให้เกิดปฏิสนธิในภพนั้นๆ และ อุปถัมภกกรรม ที่มีหน้าที่ช่วยอุดหนุนให้รูปนามที่เกิดจากชนกรรมให้ตั้งอยู่ได้ในภพนั้นๆ การ สิ้นสุดแห่งกรรมทั้งสองดังกล่าวนี้ชื่อว่า กัมมกษยมรณะ ฉะนั้นผู้ที่เกิดมาโดยมีอำนาจของกรรมทั้งสองนี้ ตั้งอยู่ได้เพียง ๑ เดือนบ้าง ๑ ปีบ้าง หรือ ๕ ปี ๑๐ ปี เป็นต้นบ้าง แต่คงตั้งอยู่ได้ไม่ถึงกำหนดอายุขัย ของผู้นั้น เป็นเหตุให้ผู้นั้นตายลงในขณะที่มีอายุได้เพียง ๑ เดือนบ้าง ๑ ปี ๕ ปี ๑๐ ปี เป็นต้นบ้าง เหล่านี้ย่อมกล่าวได้ว่าเป็นการตายโดยความสิ้นสุดแห่งกรรม ซึ่งเปรียบเหมือนกับดวงไฟที่หมดน้ำมัน แม้ว่าไส้ยังมีอยู่ก็ตาม แต่แสงไฟนั้นต้องดับลง อนึ่ง การแสดงถึงความตายของพวกเทวดาและ พรหมที่ใช้ว่าปญฺญกษยมรณะนั้น ก็มุ่งหมายถึงกัมมกษยมรณะนั่นเอง

๓) อุภยกษยมรณะ การตายเพราะสิ้นสุดแห่งอายุและกรรม

ความตายชนิดนี้หมายถึง ผู้ตายนั้นมีอายุยืนอยู่ได้จนกระทั่งครบอายุขัยและอำนาจของ กุศลชนกรรม หรืออกุศลชนกรรม ก็พอดีหมดลงพร้อมกับความสิ้นสุดแห่งอายุซึ่งเปรียบเหมือนกับ ดวงไฟที่ดับลงอันเนื่องมาจากไส้และน้ำมันหมดลงพร้อมกัน ตัวอย่างเช่น ผู้ที่เกิดมาในสมัยที่ กำหนดอายุ ๗๕ ปี เป็นอายุขัย และอำนาจแห่งกุศลชนกรรมของผู้นั้นก็มีอำนาจอยู่ได้ ๗๕ ปี เช่นเดียวกัน เมื่อผู้นั้นมีอายุอยู่จนถึง ๗๕ ปี แล้วตายลง ก็กล่าวได้ว่าความตายนั้นเป็นอุภยกษยมรณะ แม้พวกสัตว์ในอบายภูมิที่เกิดมาจากอำนาจอกุศลชนกรรมก็เช่นเดียวกัน เช่น อายุขัยของสุนัขมี กำหนดได้ประมาณ ๑๐ ถึง ๑๒ ปี และสุนัขที่เกิดมานั้นมีอำนาจอกุศลชนกรรมอยู่ได้ ๑๐ ถึง ๑๒ ปี ดังนั้น ถ้าสุนัขตัวนี้ตายลงเมื่อมีอายุ ๑๐ ถึง ๑๒ ปีแล้ว ก็กล่าวได้ว่าการตายของสุนัขตัวนี้เป็น อุภยกษยมรณะ

๔) อุปัชฌายกรรมณะ ตายเพราะกรรมเข้าไปตัดวิบากและกัมมชรูป

ผู้ที่มิอายุยังไม่เข้าถึงจิตอายุขัย และอำนาจของชนกรรมก็ยังไม่หมด แต่ด้วยอำนาจแห่งอกุศลกรรม หรืออกุศลกรรมที่ได้ทำมาแล้วในภพก่อน หรือภพนี้เข้ามาตัดรอนให้ผู้นั้นตายลงเสียก่อน ซึ่งเปรียบเหมือนกับดวงไฟที่เสีก็้อยู่ น้ำมันก็ยังไม่หมด แต่ไฟนั้นดับลงด้วยเหตุอย่างอื่น มีถูกลมพัด ถูกน้ำ หรือถูกสิ่งหนึ่งสิ่งใดล้มทับ เป็นต้น ชื่อว่า อุปัชฌายกรรมณะ

ความตายทั้ง ๔ อย่างดังกล่าวมานี้ ผู้ที่ตายโดยอายุขัยกรรมณะ กัมมักษัยกรรมณะ อุกษัยกรรมณะ ทั้ง ๓ นี้ ชื่อกาลมรณะ เพราะเป็นการตายชนิดที่ถึงเวลาแล้ว ส่วนผู้ที่ตายโดยอุปัชฌายกรรมณะ ชื่อว่า ออคาถมรณะ เพราะเป็นการตายที่ยังไม่ถึงเวลา ความตายชนิดที่เป็นออคาถมรณะนี้มีอยู่หลายชนิดด้วยกัน คือ ย่อมตายลงในสมัยที่ยังไม่ถึงเวลา เพราะหิวข้าว กระทบน้ำ ถูกงูกัด ถูกวางยา ถูกไฟไหม้ จมน้ำ ถูกอาวุธก็มี ย่อมตายลงในสมัยที่ยังไม่ถึงเวลา เพราะโรคลม ดีพิการ โรคเกี่ยวกับเสมหะ โรคสันนาต ที่เกี่ยวกับลม ดี เสมหะ ๒ อย่าง หรือ ๓ อย่าง พิการพร้อมกัน โรคเกี่ยวกับอากาศ หรือ อุปัชฌายกรรม โดยการใช้ปฏิบัติตนไม่สม่าเสมอ ผิดอนามัยโดยความพยายามของตนเองและของคนอื่น

แม้จะอาศัยเหตุต่างๆ ที่ทำให้ตายลงในขณะที่ยังไม่ถึงเวลาดังที่กล่าวมาแล้วนี้ก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาแล้ว ความตายเหล่านี้ย่อมจะเว้นเสียจากอดีตกรรมไม่ได้เลย หมายความว่า จะต้องมียุติกรรมเป็นผู้อดหนุน และมีเหตุในปัจจุบันเป็นผู้จัดการ

๓.๔ ความหมายของการเกิด

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายว่า “ชีวิตนั้นต้องหมายถึง ตั้งแต่ปฐมจิต หรือตั้งแต่ปรากฏขึ้นว่ามีทารกอยู่ในครรภ์ และเมื่อยังมีลมหายใจอยู่ตราบใด ท่านนับว่ามีชีวิตอยู่ตราบนั้น ชีวิตมนุษย์มีอาการสืบต่อๆ กันไป แม้แต่ความคิดก็สืบเนื่องกันไปตามลำดับ...”^{๑๔}

“ชีวิต” ในมุมมองของพุทธปรัชญา จึงเริ่มต้นถือเอาว่าการเกิดของชีวิต คือ นับตั้งแต่มีจิตเข้าไปถือครอง และคำว่า “จิต” ที่เข้าไปถือครองนี้ มีผู้อธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า

“จิต คือ ปฏิสนธิจิต เรียกว่า คันธัพพะ คือ มีสัตว์มาเกิด หรือ จุติวิญญาณ เคลื่อนมาปฏิสนธิ จึงเกิดเป็นปฏิสนธิวิญญาณ และชีวิตนี้จะสิ้นสุดลงที่การหมดลมหายใจ คือ ความตาย”^{๑๕}

^{๑๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๑๖๘.

^{๑๕} จิตตวิธาน ภิกขุ, ตายแล้วไปไหน, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๐.

พุทธปรัชญาถือว่า “ชีวิต” ได้ถือกำเนิดแล้วตั้งแต่ ปฐมจิต คือ มีคันธัพพะ หรือ มีสัตว์มา เกิดเป็นการเริ่มต้นนับว่าเป็นชีวิต ส่วนคำที่กล่าวว่า “มีสัตว์มาเกิด” หมายถึง สัตว์ในกำเนิดทั้ง ๔ ซึ่ง ได้แก่ มนุษย์, เทวดาทั้ง ๖ ชั้น, พรหมที่มีรูป ๑๖ ชั้น, พรหมที่ไม่มีรูป ๔ ชั้น และสัตว์นรก เปรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน

๓.๕ สภาวะของชีวิตหลังความตาย

เรื่องชีวิตหลังความตาย หรือ โลกหน้า ที่เป็นที่อยู่ หรือ สถานที่รองรับผลกรรม สำหรับ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหนึ่งที่ยืนยันยอมรับความมีอยู่ของ โลกหน้า คำว่า “โลกหน้า” ตามรูปศัพท์ มาจากคำบาลีว่า “ปรโลก” แยกออกเป็น ๒ ศัพท์ คือ ปร + โลก สำหรับ ปร แปลว่า อื่น, สูงสุด, เบื้อง ปลาย, อยู่หน้า เมื่อรวมกับคำว่า โลก แล้วแปลว่า “โลกอื่น” หรือ “โลกหน้า” ดังนั้น รูปศัพท์ดังกล่าวนี้ ถ้ามองในฐานะที่เป็นสถานที่ที่เราจะต้องไปเกิดหลังจากตายจากโลกมนุษย์นี้แล้ว คำว่า “ปรโลก” แปลว่า “โลกหน้า” แต่ถ้ามองในฐานะเป็นสถานที่อีกแห่งหนึ่งที่มีอยู่ในขณะที่เรายังมีชีวิตอยู่ คำว่า “ปรโลก” แปลว่า “โลกอื่น”^{๑๖} มีผู้รู้ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับคำว่า ปรโลก ไว้ดังนี้

พุทธทาส ภิกขุ ได้ให้ความหมายของคำว่า “ปรโลก (สวรรค์ นรก) หมายถึง นรก สวรรค์ เป็นภาษาคน คือ คนที่ตายแล้วก็เข้าสู่ที่แห่งหนึ่ง ทนทุกข์ทรมานอยู่ในนรก หรือ ไปสู่ที่อีกแห่งหนึ่ง เป็นสุขสบายอย่างสวรรค์”^{๑๗}

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ) ได้ให้ความหมายของคำว่า “ปรโลก หมายถึง โลกอื่นไม่ใช่โลกใบนี้ไม่ใช่อยู่ในโลกนี้ แต่อาจจะอยู่ในมิติอื่นในโลกนี้ หรือเป็นโลกอื่น หรือดาว ดวงอื่นที่มีลักษณะทางอากาศ ทางอุณหภูมิ อาหาร อารมณ์ ทางสภาพแวดล้อมที่สร้างความทุกข์ ทรมานให้เกิดขึ้นแก่คน (สัตว์ทั้งหลาย) ที่อยู่ในที่นั้นแตกต่างกัน”^{๑๘}

สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้ให้ความหมายของคำว่า “ปรโลก” หมายถึง โลกอื่น หรือโลกหน้า”^{๑๙}

^{๑๖} พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณวิวัฒน์, พระคัมภีร์อภิธานปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๒๓.

^{๑๗} พุทธทาส ภิกขุ, หัวใจของธรรม, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิและธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๕๓.

^{๑๘} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ), ปัญหานานาชาติ, (กรุงเทพมหานคร : พรศิวกการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๒๐๐.

^{๑๙} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา ไทย-อังกฤษ • อังกฤษ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๔๔.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก ให้ความหมายของคำว่า “ปรโลก (สวรรค์ นรก) หมายถึง สวรรค์ นรก เป็นภพภูมิหนึ่งโดยเฉพาะ”^{๒๐}

พระพุทธประสงค์ที่ทรงสอนเรื่องปรโลก เพราะเป็นบันไดขั้นแรกที่ทำให้มนุษย์เริ่มทำความดี และทำไปอย่างมีความหวัง เชื่อว่าทำให้ตัวเองปลอดภัยในทุกกาลเวลา ทรงติเตียนบุคคลที่ปฏิเสธเรื่องปรโลกว่าเป็นพวกมิจฉาทิฎฐิ มิจฉาสังกัปปะ และมิจฉาวาจา ดังพุทธพจน์ในอัมมกสูตรว่า

อนึ่ง โลกหน้ามี แต่เขากลับเห็นว่า ‘โลกหน้าไม่มี’ ความเห็นนั้นของเขาจึงเป็นมิจฉาทิฎฐิ โลกหน้ามี แต่เขาคำว่า ‘โลกหน้าไม่มี’ ความคำรึนั้นของเขาจึงเป็นมิจฉาสังกัปปะ โลกหน้ามี แต่เขากล่าวว่า ‘โลกหน้าไม่มี’ วาจา นั้นของเขาจึงเป็นมิจฉาวาจา โลกหน้ามี เขากล่าวว่า ‘โลกหน้าไม่มี’ ผู้นี้ยอมทำตนเป็นข้าศึกต่อพระอรหันต์ผู้รู้แจ้งโลกหน้า โลกหน้ามี เขาทำให้ผู้อื่นเข้าใจว่า ‘โลกหน้าไม่มี’ การที่เขาทำให้ผู้อื่นเข้าใจเช่นนั้น เป็นการทำให้เข้าใจผิดจากความเป็นจริง และเขายังจะยกตนข่มผู้อื่น ด้วยการทำให้เข้าใจผิดจากความเป็นจริงนั้น โดยนัยนี้ เริ่มต้นเขาก็ละทิ้งความเป็นผู้มีศีลดีงามแล้วตั้งตนเป็นคนทุศีล เพราะมิจฉาทิฎฐิเป็นปัจจัยบาปอกุศลธรรมเป็นอนกเหล่านี้ คือ มิจฉาทิฎฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา ความเป็นข้าศึกกับพระอรหันต์ การทำให้ผู้อื่นเข้าใจผิดจากความเป็นจริง การยกตนข่มผู้อื่น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการอย่างนี้

ความเชื่อในเรื่องชีวิตหลังความตาย หรือ โลกหน้า เป็นความเชื่อที่สำคัญเพราะในระบบพุทธธรรม สรีรภาพเป็นกระบวนการขั้นต้นในการที่จะพัฒนาปัญญาในเรื่องนั้นๆ ความเชื่อในเรื่องชีวิตหลังความตาย เป็นเรื่องที่สำคัญในการดำรงชีวิตอยู่ในปัจจุบัน เมื่อบุคคลเกรงกลัวนรกก็จะไม่กล้าที่จะทำความชั่ว หากแต่บุคคลหลังจากตายแล้วอยากสุขสบายไปเกิดในเทวโลกก็ต้องทำแต่ความดี นอกจากนี้ ยังมีหลักฐานที่พระพุทธศาสนายืนยันว่าเมื่อตายไปก็มีสถานที่รองรับ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

จิตเต สักกิลุเจ ทุกุคฺติ ปาฎิกงฺขา.

จิตเต อัสกิลุเจ สุคฺติ ปาฎิกงฺขา.

เมื่อจิตเศร้าหมอง ทุกุคฺติ ก็เป็นอันหวังได้

เมื่อจิตไม่เศร้าหมอง สุคฺติ ก็เป็นอันหวังได้^{๒๑}

^{๒๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก (ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖๖.

^{๒๑} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๐/๔๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐/๖๒-๖๓.

จะเห็นได้ว่าหลังจากตายไปแล้วจะมีทุกติและสุคติ เป็นสถานที่รองรับ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายคำว่า “สุคติ” หมายถึง คดีดี, ทางดำเนินที่ดี, สถานที่ที่ดีที่สัตว์โลก ซึ่งทำกรรมดีตายแล้วไปเกิด ได้แก่ มนุษย์และเทพ^{๒๒} ส่วนคำว่า “ทุกติ” หมายถึง คดีชั่ว, ภูมิชั่ว, ทางดำเนินที่มีความเดือดร้อน, สถานที่ไปเกิดอันชั่ว, ที่เกิดที่ไม่ดีมากไปด้วยความทุกข์ได้แก่ นรก คิริจันน เปรต (บางที่รวม อสุรกาย ด้วย)^{๒๓}

คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ได้แสดงภพและภูมิ หรือสถานที่รองรับการเกิดใหม่ของสัตว์ทั้งหลายที่จะไปเกิดใหม่ไว้โดยจำแนกออกเป็น ภพ ๓ และภูมิ โดยละเอียดที่สัตว์ทั้งหลายในสังสารวัฏนี้ ยังต้องเวียนว่ายไปเกิดออกเป็น ๑๑ ภูมิ อาจเรียกได้ว่า เป็นทฤษฎีจักรวาลวิทยาของพระพุทธศาสนา (Buddhist Cosmology)^{๒๔} คำว่า ภพ ในพระพุทธศาสนา หมายถึง สถานที่อันเป็นที่เกิดและอาศัยอยู่ของหมู่สัตว์ที่เกิดอยู่ในภพต่างๆ ภพกับภูมิมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เพราะเป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกันอย่างไรที่จะแยกออกจากกันไม่ได้ สัตว์เกิดอาศัยอยู่ในภพประเภทไหน ระดับแห่งจิตหรือระดับแห่งชีวิตก็จะอยู่ในประเภทหรือระดับเดียวกับภพที่เกิดอาศัยอยู่นั้น^{๒๕}

พระพุทธศาสนาแบ่งภพ ออกเป็น ๓ อย่าง คือ กามภพ รูปภพ และอรุภพ^{๒๖}

๑) กามภพ ภพที่เป็นกามาวจร หมายถึง ภพหรือที่อยู่ของสัตว์ประเภทที่ยังเสวยกามคุณ ๕ คือ ยังมีจิตเพลินเพลินยินดีกับ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าใคร่ น่าพอใจ หมู่สัตว์ที่เกิดอยู่ในกามภพมีทั้งที่อยู่ในสุคติภูมิและทุกติภูมิ แบ่งย่อยออกเป็น ๑๑ ภูมิ คือ อบายภูมิ ๔ ภูมิ อันประกอบด้วย นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์คิริจันน มนุษย์ภูมิ ๑ ภูมิ และเทวภูมิหรือสวรรค์ อีก ๖ ชั้น

๒) รูปภพ ภพที่เป็นรูปาวจร หมายถึง ภพอันเป็นที่เกิดและอาศัยอยู่ของสัตว์ที่ได้อรุปรมาณ ได้แก่ รูปพรหมภูมิ ทั้ง ๑๖ ชั้น

๓) อรุภพ ภพที่เป็นอรุปรมาณ หมายถึง ภพอันเป็นที่เกิดและอาศัยอยู่ของสัตว์ที่ได้อรุปรมาณ ได้แก่ อรุพรหมภูมิ ทั้ง ๔ ชั้น

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๘๘.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑.

^{๒๔} ปฐกัม บัญญัติตัน, หลักพระพุทธศาสนา, (เชียงใหม่ : มจรคณานนา, ๒๕๕๒), หน้า ๒๕๔.

^{๒๕} สุนทร ฌ รังษี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๓๑๑.

^{๒๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๔/๘๕.

พระไตรปิฎกไม่ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับภพมากนัก มีแต่พุทธพจน์ที่ตรัสถึงภพทั้ง ๓ เท่านั้น โดยไม่ได้ให้รายละเอียดของแต่ละภพ แต่เมื่อประมวลคำสอนทั้งหมด และคำอธิบายในระดับอรรถกถา เราจะได้คำอธิบายอย่างที่กล่าวมานั้น ดังนั้น ภพเป็นอยู่ของสัตว์ตามแนวคิดของพระพุทธศาสนาเถรวาทจึงมีอยู่ ๓ ประเภท ซึ่งจำแนกเป็นภพได้ทั้งหมด ๓๑ ภพ อย่างไรก็ตาม ภพเหล่านี้อาจมองในแง่ระดับจิตใจรวมเข้าไปกับเรื่องที่อยู่ด้วยก็ได้ โดยนิยมเรียกว่า“ภูมิ” มากกว่าภพ ซึ่งเมื่อมองในแง่ระดับจิตใจด้วยจะเพิ่มโลกุตระภูมิเข้ามาด้วย กลายเป็น กามาวจรภูมิ ระดับจิตใจที่ยังปราศจากกามคุณ รูปาวจรภูมิ ระดับจิตใจที่ไร้รูปฌาน อรูปาวจรภูมิ ระดับจิตใจที่ไร้ อรูปฌาน และโลกุตระภูมิ หรืออปริยาปนภูมิ ระดับจิตใจของพระอริยบุคคลที่พ้นจากโลกียภูมิ ๓ ข้างต้น^{๒๗} แต่เมื่อจำแนกเป็นประเภทใหญ่ๆ แล้ว ก็มี ๒ ประเภท คือ ทุกคติภูมิ และสุคติภูมิ ซึ่งแต่ละประเภทของภูมิมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๓.๕.๑ ทุกคติภูมิ

ทุกคติภูมิ เป็นภูมิที่ไม่ดี มีแต่ความทุกข์ทรมาน ไร้ความเจริญ ทุกคติภูมิตามนัยอรรถกถาท่านแบ่งเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ ๔ ภูมิ โดยจะเริ่มจากภูมิที่มีความทุกข์ทรมานน้อยไปหาภูมิที่มีความทุกข์ทรมานมากตามลำดับ ซึ่งมีดังนี้ ๑) ตีรจฉานภูมิ ๒) อสุรกายภูมิ ๓) เปตติวิสัยภูมิ และ ๔) นิรยภูมิ ภูมิทั้ง ๔ นี้ มีชื่อเรียกอีกนัยหนึ่งตามนัยบาลีพระไตรปิฎก คือ อบาย ทุกติ วินิบาต และนรก ซึ่งความเป็นไปของแต่ละภูมิ^{๒๘} มีดังนี้

๓.๕.๑.๑ ตีรจฉานภูมิ

ติโร อณฺชนฺตฺติ ตีรจฉานา “สัตว์ผู้ไปโดยส่วนข้างเรียกว่า ตีรจฉาน หรืออีกนัยหนึ่ง สัตว์ที่เป็นไปข้างจากมรรคผล เรียกว่า ตีรจฉาน

ในที่นี้ อธิบายว่า บรรดาสัตว์ทั้งหลาย เช่น มนุษย์ เมื่อเดินไปย่อมนำโดยส่วนสูง คือ ศีรษะตั้งตรงขึ้นเบื้องบน แต่ตีรจฉานนั้น เมื่อไปย่อมนำโดยส่วนข้าง คือ แขน ทั้งสองต้องใช้เป็นเท้า ศีรษะตั้งอยู่ข้างหน้า และก้มลงเบื้องล่าง ส่วนตีรจฉานจำพวกนกนั้น ถึงแม้จะมีขาสองขาเหมือนกันกับมนุษย์ก็จริง แต่ในขณะที่เวลานั้นร่างกายไม่ได้ตั้งตรง คงไปโดยส่วนข้างเช่นเดียวกัน ฉะนั้น จึงเรียกว่า ตีรจฉาน อีกประการหนึ่ง ในกำเนิดตีรจฉานนี้ แม้ว่าจะเป็น

^{๒๗} วัชร งามจิตรเจริญ, พระพุทธศาสนาเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๕๔.

^{๒๘} ฟีน ดอกบัว, “แนวคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ : การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา”, รายงานการวิจัย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ศิลปบรรณาการ, ๒๕๔๑), หน้า ๒๒.

พระโพธิสัตว์แล้วก็ตาม ถ้าไปถือกำเนิดในบรรดาสัตว์จรจณเหล่าใดเหล่าหนึ่งแล้ว ต้องห่างจากมรรคผล โดยแน่นอน เพราะเป็นกำเนิดพวกสัตว์จรจณ ฉะนั้นสัตว์เหล่านี้จึงเรียกว่า สัตว์จรจณ^{๒๕} ในพาลปิณฑิตสูตร พระพุทธเจ้าทรงจำแนกสัตว์สัตว์จรจณ ออกเป็น ๕ ประเภท^{๒๖} คือ

(๑) สัตว์สัตว์จรจณจำพวกที่มีหญ้าเป็นอาหาร คือ ช้าง ม้า โกล ลา แพะ มฤค หรือ สัตว์สัตว์จรจณจำพวกอื่นบางพวกที่มีหญ้าเป็นอาหาร

(๒) สัตว์สัตว์จรจณจำพวกที่มีคูดเป็นอาหาร คือ ไก่ สุกร สุนัขบ้าน สุนัขป่า หรือ สัตว์สัตว์จรจณจำพวกอื่นบางพวกที่มีคูดเป็นอาหาร

(๓) สัตว์สัตว์จรจณจำพวกที่เกิดในที่มืด แก้ในที่มืด ตายในที่มืด คือ แมลง มอด ไม้เตื่อน หรือสัตว์สัตว์จรจณจำพวกอื่นบางพวกที่เกิดในที่มืดแ้ในที่มืด ตายในที่มืด

(๔) สัตว์สัตว์จรจณจำพวกที่เกิดในน้ำ แก้ในน้ำ ตายในน้ำ คือ ปลา เต่า จระเข้ หรือสัตว์สัตว์จรจณจำพวกอื่นบางพวกที่เกิดในน้ำ แ้ในน้ำ ตายในน้ำ

(๕) สัตว์สัตว์จรจณจำพวกที่เกิดในที่โสโครก แ้ในที่โสโครก ตายในที่โสโครก คือ สัตว์สัตว์จรจณจำพวกที่เกิดในปลาน้ำ แ้ในปลาน้ำ หรือตายในปลาน้ำ สัตว์สัตว์จรจณจำพวกที่เกิดในศพเน่า สัตว์สัตว์จรจณจำพวกที่เกิดในขนมกมมมาสที่บูด สัตว์สัตว์จรจณจำพวกที่เกิดในน้ำคร่ำ สัตว์สัตว์จรจณจำพวกที่เกิดในหลุมโสโครก สัตว์สัตว์จรจณจำพวกอื่นที่เกิดในที่โสโครก แ้ในที่โสโครก ตายในที่โสโครก

สัตว์สัตว์จรจณ หากจำแนกอีกประการหนึ่ง คือ จำแนกโดยขา มี ๔ ประเภท^{๒๗} คือ

(๑) อปทสัตว์จรจณ ไม่มีเท้า ไม่มีขา ได้แก่ งู ปลา และ ไม้เตื่อน เป็นต้น

(๒) ทวิปทสัตว์จรจณ มี ๒ ขา มีเท้า ๒ เท้า ได้แก่ แร้ง ไก่ เป็ด เป็นต้น

(๓) จตุปทสัตว์จรจณ มีขา ๔ ขา มีเท้า ๔ เท้า ได้แก่ หมา แมว เป็นต้น

(๔) พหุปทสัตว์จรจณ มีขามาก มีเท้ามากกว่า ๔ เท้าขึ้นไป ได้แก่ กิ้งกือ เป็นต้น

^{๒๕} พระสังฆมมโชติกะ ฆัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ หจก.ทิพย์วิสุทธ์, ๒๕๕๑), หน้า ๔๘.

^{๒๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๑/๒๕๖-๒๕๗.

^{๒๗} พระพรหมโมลี (วิลาส ฉาณวโร), ภูมิจาลินี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕), หน้า ๒๐๒-๒๐๓.

ด้านสถานที่ สัตว์ดิรัจฉาน ย่อมไม่อยู่เป็นที่เพราะไม่มีที่อยู่ของตนโดยเฉพาะ
 ที่ยออยู่ไปมาทั่วๆ ไปในพื้นที่ปฐพี ด้านความเป็นอยู่ มีความเป็นอยู่ลำบากเข็ญกว่ามนุษย์มากนัก
 เพราะเป็นสัตว์มีภัยแห่งชีวิตรอบด้าน หากแต่ถ้ายังมีความสุขอยู่บ้าง มี ๓ อย่าง คือ ความสุขเกิดจาก
 การกิน ความสุขจากการนอน และความสุขจากการสืบพันธุ์^{๓๒}

๓.๕.๑.๒ อสุรกายภูมิ

อสุรกาย เป็นภพหนึ่งในอบายภูมิทั้ง ๔ และท่านสงเคราะห์อสุรกายเข้าในภูมิ
 แห่งเปรต ในพระไตรปิฎก ไม่มีคำอธิบายเกี่ยวกับอสุรกายไว้อย่างชัดเจนเหมือนภพอื่นๆ แต่คัมภีร์
 ชั้นต่างๆ ได้อธิบายไว้ในลักษณะเดียวกัน สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรง
 ให้ความหมายว่า “อสุรกาย หมายถึง ฝูงพวกอภิสมาณาย ที่เที่ยวหลอกมนุษย์ให้ตกใจกลัว”^{๓๓}
 เป็นภูมิที่มีแต่ความทุกข์ทรมาน ทุกข์ที่เด่น คือ ความกระหาย เพราะฉะนั้นอสุรกายและเปรตจึง
 คล้ายคลึงกันมาก บางทีก็เลยเรียกรวมกันว่า เปรตอสุรกาย แต่ถ้าจะแยกให้เห็นความแตกต่างกันก็
 พอมีบ้าง คือ อสุรกายจะทุกข์ทรมานด้วยความกระหายน้ำ ส่วนเปรตจะทุกข์ทรมานด้วยความหิว
 อาหาร ที่ว่าอสุรกายมีความทุกข์ด้วยความกระหาย ก็เพราะอสุรกายไม่ได้ดื่มน้ำมาตลอดกาลนาน
 บางทีเห็นบ่อน้ำ สระน้ำ หรือหนองน้ำก็วิ่งไปหาทันที แต่พอไปถึง แหล่งน้ำต่างๆ ก็อันตราย
 หายไป กลายเป็นไฟลุกโชนช่วง หรือมีแต่ก้อนกรวด หิน ดิน ทราย เท่านั้น

เมื่อว่าถึงรูปร่างเปรตและอสุรกาย ต่างก็มีรูปร่างน่าเกลียดน่ากลัว พิลึก แปลก
 ประหลาดเหมือนกัน แต่อสุรกายจะมีรูปร่างวิปริตผิดปรกติมากกว่า เช่น มีร่างกายผ่ายผอมนักหนา
 ทั้งสูงชะลูดหลายวา เลือดเนื้อในร่างกายแม้สักนิดก็ไม่มีเลย มีแต่หนังหุ้มกระดูกจุดสัตว์ตายซาก
 ร่างกายมีกลิ่นเหม็นสาบสุดประมาณ อสุรกายบางตนก็มีดวงตาดเล็กนิดเดียวจุดตาของปู ทั้งดวงตาก็
 มิได้อยู่บนหน้า แต่ไปอยู่ที่ริษะกลางกระหม่อม ปากก็เช่นกัน เล็กนิดเดียวเท่ารูเข็ม ทั้งตั้งอยู่บน
 ริษะกลางกระหม่อมไกลดวงตานั้นเอง และก็เพราะมีรูปร่างวิปริตผิดธรรมดา จึงหาอาหารได้
 ยากนักหนา ครั้นได้อาหารมาแล้วก็ยากที่จะดื่มจะกินได้อีก เพราะปากเล็ก และตาตั้งอยู่ผิดที่
 ดังกล่าวแล้ว^{๓๔}

^{๓๒} พระสังฆมมโชติกะ ธรรมจริยะ, *ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธรรมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๕* เล่ม ๑, หน้า ๒๓.

^{๓๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *ธรรมวิภาค ปริเฉท ๒*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘,
 (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๘.

^{๓๔} พื้น ดอกบัว, รายงานการวิจัย เรื่อง แนวคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ : การเวียนว่ายตายเกิดใน
 พระพุทธศาสนา, หน้า ๒๒.

๓.๕.๑.๓ เปตติวิสัยภูมิ

เปตติวิสัยภูมิ คือ ภูมิเปรตหรือโลกเปรตนี้ เป็นโลกที่ห่างไกลจากความสุขไม่มีสถานที่อยู่โดยเฉพาะ เหล่าสัตว์ที่ไปอุบัติเกิดในโลกเปรตนี้แล้ว ถึงแม้จะมีความสุขทุกข์น้อยกว่าสัตว์นรกทั้งหลายก็จริง ถึงกระนั้นก็ยังนับได้ว่าเป็นผู้ห่างไกลจากความสุขอยู่เป็นอันมาก เพราะฉะนั้นโลกเปรตนี้จึงมีชื่อว่า เปตติวิสัยภูมิ คือ โลกที่อยู่ของสัตว์ผู้ห่างไกลจากความสุข เมื่อกล่าวถึงชีวิตของเหล่าสัตว์ในภูมิแห่งเปรตนี้แล้ว ย่อมเป็นชีวิตที่น่าสมเพช โดยที่เขาเหล่านั้นต้องทนทุกข์ทรมานเพราะความอดอยาก มีความหิวกระหายอย่างแสนสาหัส สัตว์เปรตทั้งหลายย่อมประสบทุกข์เวทนาเพราะความอดอยากอาหารเป็นส่วนมาก แท้จริงสัตว์ทั้งหลายในเปรตวิสัยนั้นบางพวกมิได้บริโภคโภชนาหารเลยตลอดเวลา ๒-๓ พุทธรันดร ก็มี ให้แสบร้อนในไส้ในท้องแห่งตนยิ่งนัก เพราะถูกไฟในกายเผาไหม้เสียนักหนา เปรียบดั่งว่าไฟอันไหม้อยู่ในโพรงไม้ฉะนั้น เปรตทั้งหลายย่อมเสวยทุกข์เวทนาใหญ่ ความอดอยากนั้นเหลือที่จะคำนวณได้^{๓๕}

คำว่า เปรตนั้น ได้แก่ ศิ ยักษ์ และเปรตเป็นต้น ซึ่งคนทั้งหลายใช้พูดกันอยู่ทั่วไป และเปรตมีหลายจำพวกด้วยกัน บางจำพวกเป็นเปรตเล็ก บางจำพวกก็เป็นเปรตใหญ่ และเปรตนี้เนรมิตตัวให้เป็นอิฏฐารมณ์หรืออนิฏฐารมณ์ก็ได้ ฝ่ายอิฏฐารมณ์ก็ให้เห็นเป็นเทวดา เป็นชาย เป็นหญิง ดาบส เถร พระ แม่ชี ถ้าฝ่ายอนิฏฐารมณ์ ก็ให้เห็นเป็นวัว ควาย ช้าง สุนัข รูปร่างสัณฐานน่ากลัว มีศีรษะใหญ่ ตาพอง และบางทีก็ไม่ปรากฏชัด เพียงแต่ให้เห็นเป็นสีดำ แดง ขาว ในบรรดาเปรตทั้งหลายนี้ บางพวกก็ต้องเสวยทุกข์อยู่นาน มีกรอดข้าว อดน้ำ บางพวกก็เข้าไปกินเศษอาหารที่ชาวบ้านทิ้งไว้ในที่โสโครก บางพวกก็กินเสมหะ น้ำลาย และอุจจาระ ส่วนเปรตที่อาศัยอยู่ตามภูเขา คือ ภูเขาภิษณภูมุนั้น ไม่ใช่แต่จะอดอาหารอย่างเดียว ยังต้องเสวยทุกข์เหมือนกันกับสัตว์นรกอีกด้วย

เปรต ๔ ประเภทที่มาในเปตติวิสัยภูมิ

- (๑) **ปรทัตตูปชีวิกเปรต** เปรตที่มีการเลี้ยงชีวิตอยู่โดยอาศัยอาหารที่ผู้อื่นให้
- (๒) **ขุปปิปาสิกเปรต** เปรตที่ถูกเบียดเบียนด้วยการหิวข้าว หิวน้ำ
- (๓) **นิชฌามัตถกเปรต** เปรตที่ถูกไฟเผาให้เร่าร้อนอยู่เสมอ
- (๔) **กาลกัญจิกเปรต** เปรตจำพวกอสุร ชื่อ กัญจิกะ

กาลกัญจิกเปรตนี้มีร่างกายสูงสามคาจูด ไม่ใคร่มีแรง เพราะมีเลือดและเนื้อน้อย มีลิ้นคล้ายกันกับใบไม้แห้ง ตาถลนออกมาเหมือนกับตาของปู และมีปากเท่ารูเข็มตั้งอยู่กลางศีรษะ^{๓๖}

^{๓๕} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๑๔๖.

^{๓๖} พระสังฆมณฑลชวตตะ ธรรมจาริยะ, ปรหมัตถกัญจิกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริเภทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๕๕-๖๑.

๓.๕.๑.๔ นิรยภูมิ

นิรยภูมิ หรือ นรกภูมิ เป็นภูมิที่มีแต่ความทุกข์ทรมานล้วนๆ มิได้มีความสุข ความสบายเลย นรกภูมิ มีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาล โดยแบ่งเป็นขุมๆ ขุมใหญ่เป็นมหานรก ซึ่งมี อยู่ ๘ ขุมด้วยกัน คือ ๑) สัตยูชีวมหานรก ๒) กาฬสุดมหานรก ๓) สังฆาฏมหานรก ๔) โรรัมมหานรก ๕) มหาโรรัมมหานรก ๖) ตาปนมหานรก ๗) มหาตาปนมหานรก และ ๘) อเวจีมหานรก นอกจากนี้ ยังมีนรกขุมอื่นอีก กล่าวคือ มหานรกแต่ละขุม ยังมีนรกบริวารแวดล้อมอีก ขุมละ ๑๖ ขุม โดยนัยนี้ จึงมีนรกบริวารทั้งหมด ๑๒๘ ขุม^{๓๓} ในที่นี้จะกล่าวถึงมหานรก ๘ ขุม เท่านั้น

มหานรก ๘ ขุม ตั้งซ้อนเรียงกันเป็นชั้นๆ ห่างกันแต่ละชั้นประมาณ ๑๕,๐๐๐ โยชน์ มีลักษณะ^{๓๔} ดังนี้

๑) สัตยูชีวมหานรก เหล่าสัตว์ที่อุบัติเกิดในมหานรกขุมนี้ ถึงแม้จะได้รับทุกข์ โทษสาหัสจนขาดใจแล้ว ก็กลับเป็นขึ้นมาอีกได้ เป็นๆ ตายๆ อยู่อย่างนี้ตลอดเวลา เช่น สัตว์นรกบาง จำพวกถูกนายนิรยบาล บังคับให้นอนลงเหนือแผ่นเหล็กที่ลุกแดงด้วยไฟนรก ให้ได้รับความปวด แสบปวดร้อนเหลือประมาณ แล้วนายนิรยบาลจึงเอาดาบรอกอันคมกล้าฟาดฟันลงไปบนกายของเขาให้ขาดเป็นท่อนๆ บางทีก็เอาขวานมา ค่อยลาก ค่อยเฉือน เนื้อตัวร่างกายของสัตว์นรก ซึ่งกำลัง นอนคู้อยู่บนพื้นเหล็กแดงนั้นทีละน้อย จนกระทั่งเนื้อหนังหมดไป เหลือแต่เพียงโครงกระดูกขาว โพลนอยู่ สัตว์นรกทั้งหลายได้รับทุกข์ทรมานอย่างนี้ ก็ส่งเสียงร้องครวญครางให้อื้ออึงระงมไปทั่ว บริเวณ จนกระทั่งสิ้นใจตายไปในที่สุด แล้วก็ล้มชนิดหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า “คมกรรม” พัดโชยมาต้อง กายสัตว์นรกนั้นให้กลับมีชีวิต มีร่างกายเหมือนเดิม ให้นิรยบาลลงโทษต่อไปอีก เมื่อตายไปแล้วก็ กลับเป็นขึ้นมาอีก เป็นอย่างนี้จนกว่าจะถึงอายุขัยในนรกขุมนี้ จึงมีชื่อว่า สัตยูชีวมหานรก คือ มหานครที่ไม่มีวันตาย

เกณฑ์อายุของสัตว์ในสัตยูชีวมหานรกนี้ มีประมาณ ๕๐๐ ปีนรก เทียบกับเวลา ของมนุษย์โลก คือ ๕ ล้านปี

^{๓๓} ฟั้น ดอกบัว, รายงานการวิจัย เรื่อง แนวคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ : การเวียนว่ายตายเกิดใน พระพุทธศาสนา, หน้า ๒๕.

^{๓๔} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๘๐-๘๕.

๒) กภาพสุดตมมหานคร เหล่าสัตว์ที่อุบัติเกิดในมหานครขุมนี้ ย่อมถูกลงโทษโดย นายนิรยบาลเอาด้ายดำมาตีเป็นเส้นเข้าตามร่างกาย แล้วก็เอาเลื่อยมาเลื่อย บางทีก็เอาขวานมาผ่า หรือเอามีคนรอกมาเหมือนกรีดตามเส้นด้ายดำที่ตีไว้ไม่ให้ผิดรอยได้ เช่น สัตว์นรกถูกนายนิรยบาลมัด ให้นอนเหนือแผ่นเหล็กแดงที่ร้อนแรงด้วยไฟนรก แล้วเอาด้ายดำทำด้วยเหล็กนรกใหญ่โตเท่าลำตาล มาตีบนร่างกายของสัตว์นรกซึ่งมีร่างกายที่ใหญ่โตมาก จนเห็นเป็นรอยเส้น แล้วก็ทำการเลื่อย ด้วย เลื่อยนรกอันลุกแดงด้วยแสงไฟ ค่อยๆ เลื่อยไปจนกายขาดเป็นท่อนๆ สัตว์นั้นทนไม่ได้ บางทีก็ลุก ขึ้นพรวดพราด แสดงกิริยาทำท่าจะสลัดให้หลุด นายนิรยบาลก็บังคับจับมัดให้แน่นเข้าไปอีก แล้ว เลื่อยตัดร่างกายของสัตว์นรกเหล่านั้นต่อไป สัตว์นรกนี้ต้องรับทุกข์โทษอยู่เช่นนั้น จนกว่าจะถึง อายุขัยตายไปจากนรกขุมนี้ จึงมีชื่อว่า กภาพสุดตมมหานคร คือ มหานครที่ลงโทษตามเส้นด้ายดำ

เกณฑ์อายุของสัตว์ในกภาพสุดตมมหานครนี้มีประมาณ ๑,๐๐๐ ปี ซึ่งเทียบกับเวลา ของมนุษย์โลก คือ ๓๖ ล้านปี

๓) สังฆาฏมมหานคร เหล่าสัตว์ที่อุบัติเกิดในมหานครขุมนี้ ย่อมได้รับทุกข์โทษ โดยถูกภูเขาลี้กนรกบดขยี้ร่างกายให้ได้รับทุกขเวทนาอยู่ตลอดเวลา ไม่มีเวลาสร้างว่างเว้น ลักษณะ ของสัตว์นรกนี้มีร่างกายวิกลวิการต่างๆ กัน เช่น บางคนมีหัวเป็นควายมีตัวเป็นคน บางคนมีหัวเป็น คนมีตัวเป็นควาย บางคนมีหัวเป็นสุนัข หมู เป็ด ไก่ แต่มีตัวเป็นคน เป็นต้น นายนิรยบาลจะถือ คัสตราอาวุธเที่ยวเดินไป แล้วร้องฆ่าพวกสัตว์ทั้งหลาย สัตว์นรกนั้นก็จึงหนี ด้วยอำนาจกรรม บันดาลให้เกิดกองไฟใหญ่ขึ้นขวางหน้ากั้นไว้ สัตว์นรกก็ไปไม่ได้ แต่พอหันหลังกลับมาก็เจอ กองไฟอีก ไปทางไหนก็ปรากฏไฟรอบตัวไปหมด เผาสัตว์นรกให้ได้รับทุกขเวทนาแสนสาหัส สัตว์นรกเหล่านั้นก็หาตายลงง่าย ๆ ต่อมาไม่ช้าก็มีภูเขาลี้กนรก ๒ ลูก กลิ้งมาบีบขยี้ร่างกาย ให้ แผลกลลายุ สัตว์นรกต้องเสวยทุกข์โทษอยู่อย่างนั้น จนกว่าจะถึงอายุขัยตายไปจากนรกขุมนี้ จึงมี ชื่อว่า สังฆาฏมมหานคร คือ มหานครที่บดขยี้ร่างกายสัตว์

เกณฑ์อายุของสัตว์ใน สังฆาฏมมหานครนี้มีประมาณ ๑,๐๐๐ ปี ซึ่งเทียบกับเวลา ของมนุษย์โลก คือ ๑๔๕ ล้านปี

๔) โรจรวมมหานคร เหล่าสัตว์ที่อุบัติเกิดในมหานครขุมนี้ ย่อมได้รับทุกข์โทษอย่าง แสนสาหัสสุดประมาณ ตลอดเวลานรกขุมนี้ จะได้ยินแต่เสียงร้องครวญครางอย่างน่าสมเพชเวทนา เป็นยิ่งนัก ต้องเสวยทุกข์เวทนาในดอกบัวเหล็กและวิธีทุกข์ก็แปลกประหลาด คือ นอนคว่ำหน้าอยู่ กลางดอกบัวเหล็กนรกอันใหญ่โต ศีรษะมิดเข้าไปในดอกบัวแต่หาง ส่วนหางปลายเท้าก็จมมิดเข้าไป ในดอกบัวเหล็กแค่ข้อเท้า มือทั้งสองข้างก็จมมิดเข้าไปในดอกบัวเหล็กแค่ข้อมือ แล้วเปลว

ไฟก็ปล้นปรากฏขึ้นเผาไหม้ดอกบัวเหล็กพร้อมกับสัตว์นรกเหล่านั้น เปลวไฟแลบเข้าหูซ้ายออกหูขวา แลบเข้าหูขวาออกหูซ้าย เข้าปาก ตา จมูก สัตว์นรกก็ได้แต่ร้องครวญครางเสียงสนั่นหวั่นไหว จะตายก็ไม่ตาย มีกายลำบากอย่างแสนสาหัส ต้องเสวยทุกขเวทนาอยู่อย่างนี้ จนกว่าจะถึงอายุขัยตาย ไปจากนรกขุมนี้ จึงมีชื่อว่า โรรวมหานรก คือ มหานรกที่เต็มไปด้วยเสียงร้องครวญคราง

เกณฑ์อายุของสัตว์ใน โรรวมหานรกนี้มีประมาณ ๕,๐๐๐ ปี ซึ่งเทียบกับเวลาของมนุษย์โลก คือ ๒๓๔ ล้านปี

๕) มหาโรรวมหานรก เหล่าสัตว์ที่อุบัติเกิดในมหานรกขุมนี้ ย่อมถูกลงโทษโดยวิธีอันแสนจะทรมาณเป็นอย่างยิ่ง ทำให้ต้องร้องโอดครวญครางเสียงดังมากมายยิ่งนัก เสียงร้องครวญครางมากกว่ามหานรกขุมที่ ๔ ที่กล่าวมาแล้วมากกว่า สัตว์นรกต้องเข้าไปยืนในดอกบัวเหล็กนรกซึ่งมีกลีบคมเป็นกรด มีหน้าซ้ายยังร้อนแรงแดงจางไปด้วยไฟนรก ซึ่งลูกโพลงอยู่ในดอกบัว เผาไหม้สัตว์นรกอยู่ในดอกบัวนั้น ตั้งแต่เท้าตลอดศีรษะ เปลวไฟแลบเข้าไปในทวารทั้ง ๕ เผาไหม้ทั้งข้างในข้างนอก จะตายก็ไม่ตาย ยังถูกนายนิรบาลถือกระบองเหล็กอันมีไฟลุกโชติกระหน่ำลงบนศีรษะซ้ำเข้าไปอีกจนแตกยับ ถึงกระนั้นก็ยังหาได้ตายง่ายๆ ไม่ เพราะอำนาจกรรม ทำให้มีชีวิตได้รับทุกข์ต่อไป จนกว่าจะถึงอายุขัยตายไปจากนรกขุมนี้ จึงมีชื่อว่า มหาโรรวมหานรก

เกณฑ์อายุของสัตว์ใน มหาโรรวมหานรกนี้มีประมาณ ๘,๐๐๐ ปี ซึ่งเทียบกับเวลาของมนุษย์โลก คือ ๕,๒๑๖ ล้านปี

๖) ตาปมหานรก เหล่าสัตว์ที่อุบัติเกิดในมหานรกขุมนี้ ย่อมได้รับทุกขโทษโดยวิธีการถูกขังให้ได้รับความเร่าร้อน และขุมนรกนี้ก็มี ความเร่าร้อนเป็นอย่างยิ่ง สัตว์นรกเหล่านี้ จะถูกนายนิรบาลบังคับขับไล่ให้ขึ้นไปบนปลายหลาวเหล็กซึ่งใหญ่โตเท่าต้นตาล รุ่งโรจน์โชตินาการแดงจางด้วยเปลวไฟ แล้วเสียบตนเองอยู่บนปลายหลาวนั้น ซึ่งมีเปลวไฟพุ่งขึ้นในภายใต้ ใหม้เผาผลาญสัตว์นรกเป็นนิจันรันดร สัตว์นรกต้องต้องเสวยทุกข์ ดิ้นรนไปมา จนกระทั่งเนื้อหนังสุกพองไปด้วยอำนาจไฟนรก ครั้นเนื้อสุกเสร็จแล้ว ก็มีสุนัขนรกรูปร่างแปลประหลาด ขนาดใหญ่เท่าช้างสาร ร้องอุโฆษณาการเสียงกึกก้องดังฟ้าร้อง เอาปากจับกระซากลากสัตว์นรกนั้นลงมาจากหลาวเหล็ก แล้วฉีกเนื้อเอวกินอย่างเอร็ดอร่อย จนเหลือแต่กระดูก ต้องทุกข์โทษเพราะถูกนายนิรบาลบังคับให้ขึ้นไปขังตนอยู่ปลายหลาวเหล็กอยู่อย่างนี้ จนกว่าจะสิ้นกรรมชั่วที่ทำไว้ จึงมีชื่อว่า ตาปมหานรก คือ มหานรกที่ทำให้สัตว์ให้เร่าร้อน

เกณฑ์อายุของสัตว์ใน ตาปมหานรกนี้มีประมาณ ๑๖,๐๐๐ ปี ซึ่งเทียบกับเวลาของมนุษย์โลก คือ ๑๘๔,๒๑๒ ล้านปี

๗) มหาตปนมหานรก เหล่าสัตว์ที่อุบัติเกิดในมหานรกขุมนี้ ย่อมได้รับความทุกข์อันเกิดจากความร้อนแรงแห่งไฟนรกเป็นที่สุด ได้รับความทุกข์เพราะความเร่าร้อนเหลือประมาณ ไม่มีความร้อนในที่ไหนจักเปรียบปานกับความร้อนในนรกขุมนี้ นรกนี้ ทั้งลึก ทั้งกว้าง มีกำแพงเหล็ก ลูกเป็นไฟ ภายในกำแพงกว้างขวางใหญ่โตนั้น มีภูเขาเหล็กลูกเป็นไฟตั้งอยู่เป็นลูกๆ ตามพื้นข้างๆ ภูเขานั้น มีขากเหล็กแหลมคมปักเรียงรายอยู่เหนือพื้นเหล็กแดงซึ่งร้อนแรงด้วยไฟมากมาย นายนิรบาลทั้งหลายมีถืออาวุธ หอก ดาบ แหวน หลาว ซึ่งลูกแดงด้วยแสงไฟ ไล่ทั้งแทงสัตว์นรก บังคับให้ขึ้นไปบนภูเขาไฟ เมื่อสัตว์เหล่านั้นวิ่งไปบนยอดเขา ในไม่ช้าก็มีลมกรดอันร้อนแรง พัดมาด้วยกำลังแห่งลมนรก ให้สัตว์นรกพลัดตกลงมาจากยอดเขา ตกลงมาถูกขากว้างหนามนรกอันมีอยู่ในเบื้องล่างเสียบร่างกายทะลุเลือดแดงฉาน บางคนตกลงมาถูกขากเสียบข้างซ้ายทะลุข้างขวา เสียบข้างหน้าทะลุข้างหลัง เสียบหัวทะลุกลางตัว ส่งเสียงร้องกรวยครางด้วยความหวาดเสียวเจ็บปวด ยิ่งนัก ถูกไหม้ถูกเผาทรมาณอยู่อย่างนี้ จนกว่าจะสิ้นกรรมสิ้นอายุตาย ไปจากนรกขุมนี้ จึงชื่อว่า มหาตปนมหานรก คือ มหานรกที่เต็มไปด้วยความเร่าร้อนอย่างมากมายเหลือประมาณ

เกณฑ์อายุของสัตว์ในมหาตปนมหานรกนี้ มีประมาณครึ่งอันตรกัป

๘) อเวจิมหานรก เหล่าสัตว์ที่อุบัติเกิดในมหานรกขุมนี้ ย่อมได้รับความทุกข์โทษหนักที่สุด เพราะระหว่างแห่งเปลวไฟและความทุกข์ไม่มีว่างแม้แต่สักนิดเลย ในมหานรกนี้ไม่มีการหยุดพักแม้แต่สักชั่วระยะเวลาหนึ่ง ต้องได้รับความทุกข์อย่างหนักอยู่เสมอตลอดเวลา ไม่ใช่บางครั้งก็หนักบางครั้งก็เบาเหมือนนรกขุมอื่นๆ อเวจิมหานรก เป็นนรกขุมใหญ่ที่สุด กว้างใหญ่กว่าบรรดามหานรกทั้งหมด ล้อมรอบด้วยกำแพงเหล็กรุ่งโรจน์โชดนาการด้วยเปลวไฟ ภายในมีเปลวไฟร้อนระอุ ไหม้สัตว์นรกอยู่เนื่องนิตย์ ทั้งกลางวันกลางคืนไม่มีว่างเว้นเลย และสัตว์ที่ไปอุบัติเกิดในอเวจิมหานรกนี้ มีประมาณมากกว่ามหานรกขุมอื่นๆ แออัดอัดเขียนเบียดเสียดกันอยู่ ทั้งการเสวยทุกข์โทษในมหานรกขุมนี้ ก็แตกต่างกันไปหลายอิริยาบถหลายท่าทาง เช่น ถ้าเคยยื่นทำบาปอกุศลกรรมไว้ ก็ต้องทนทุกข์อยู่ในอิริยาบถยืน เคยเดินทำบาปก็ต้องเดินทนทุกข์อยู่ รวมความว่า เคยทำบาปทำกรรมอะไรเอาไว้ด้วยอาการอย่างไร ก็ต้องมาเสวยทุกข์ทรมาณอยู่ในอเวจิมหานรก ด้วยลักษณะอาการเช่นนั้น จนกว่าจะถึงอายุขัยตายไปจากนรกขุมนี้ จึงชื่อว่า อเวจิมหานรก

เกณฑ์อายุของสัตว์ในอเวจิมหานรกนี้ มีประมาณ ๑ อันตรกัป ซึ่งนับเป็นระยะเวลาที่ยาวนานกว่าบรรดานรกทั้งหมด

เรื่องราวของนรก ที่มีทั้งพญายม นายนิรยบาล สัตว์นรก เหล่านี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสยืนยันกับภิกษุทั้งหลายว่า เป็นเรื่องที่พระองค์ทรงรู้เห็นเอง จะได้ว่าตามคนอื่นหรือเชื่อตามคนอื่นก็หาไม่ ความซื่อนี้ปรากฏอยู่ในเทวทูตสูตรว่า “เราได้ฟังความนั้นจากสมณะหรือพราหมณ์อื่นแล้ว จึงกล่าวอย่างนี้ก็หาไม่ แต่เรากล่าวสิ่งที่เรารู้เอง เห็นเอง ทราบเองเท่านั้น”^{๘๕}

๓.๕.๒ สุกติภูมิ

สุกติภูมิ คือ ภูมิที่มีความสุขความเจริญต่างๆ ตรงกันข้ามกับทุกติภูมิ สุกติภูมิอาจแบ่งเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ ๓ ภูมิ โดยเรียงลำดับจากระดับต่ำไปหาระดับสูง หรือจากภูมิที่มีความสุขน้อย ความสุขหายิบ ไปหาภูมิที่มีความสุขมาก ประณีตมากตามลำดับ มีดังนี้ ๑) มนุสสภูมิ ๒) เทวภูมิ ๓) พรหมภูมิ ซึ่งความเป็นไปของแต่ละภูมิ^{๘๖} มีดังนี้

๓.๕.๒.๑ มนุสสภูมิ

มนุสสภูมิ หรือ โลกมนุษย์นี้ เป็นโลกที่อาศัยแห่งสัตว์ผู้มีใจสูง เพราะคำว่า มนุสสภูมินี้ เมื่อแยกคำออกก็เป็น มน + อุตฺส + ภูมิ, มน = ใจ, อุตฺส = สูง, ภูมิ = ที่อาศัย รวมกันเป็น มนุสสภูมิ แปลว่าที่อาศัยของสัตว์ผู้มีใจสูง ซึ่งได้แก่ โลกมนุษย์อันเป็นที่อาศัยอยู่แห่งมนุษย์เรา นี้เอง^{๘๗}

เมื่อว่าโดยมุขุขันธ์ “นัยโดยตรง” ได้แก่ คนที่อยู่ในชมพูทวีป ถ้าว่าโดย สทิสูปจารยัย “นัยโดยอ้อม” ได้แก่ คนที่อยู่ในทวีปอีกสามทวีปที่เหลือ ในด้านจิตใจของคนที่อยู่ในชมพูทวีป และจิตใจของคนที่อยู่ในทวีปทั้งสามนั้นไม่เหมือนกัน คือ คนที่อยู่ในชมพูทวีปเป็นผู้มีจิตใจกล้าแข็ง เป็นไปทั้งฝ่ายดีและไม่ดี ฝ่ายดีนั้นสามารถทำให้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า อัครสาวก มหาสาวก ปกคิสาวก พระเจ้าจักรพรรดิ ฌานลาภี อภิญญาภิได้ ฝ่ายไม่ดี เช่น ฆ่าบิดามารดา ฆ่าพระอรหันต์ และทำโลหิตุปบาท คือ ทำให้พระโลหิตหือ และทำสังฆเภท ส่วนจิตใจของคนที่อยู่ในทวีปสามทวีปที่เหลือนั้น ไม่สามารถจะทำเช่นนี้ได้ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายดีและไม่ดี ฉะนั้น คำว่า มนุสสตะ คือคนนั้น จึงได้แก่คนที่อยู่ในชมพูทวีปโดยตรง ส่วนคนที่อยู่

^{๘๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๓๐/๓๑๓.

^{๘๖} ฟั้น ดอกบัว, รายงานการวิจัย เรื่อง แนวคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ : การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา, หน้า ๓๒.

^{๘๗} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), ภูมิวิธานิ, หน้า ๒๔๑.

ในทวีปอีกสามทวีปนั้นที่เชื่อว่ามนุสสะ เพราะมีรูปร่างลักษณะเหมือนกันกับคนที่อยู่ในชมพูทวีป เพราะฉะนั้น จึงได้ชื่อว่าเป็นมนุสสะโดยอ้อม

คนชมพูทวีปชื่อว่า มनुสสะ เพราะมีความเข้าใจในสิ่งอันควรและไม่สมควร ธรรมดาสิ่งทั้งหลายในโลกนี้ เมื่อได้ประสบพบเห็นสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกนี้แล้ว ย่อมพิจารณาค้นหาเหตุที่ทำให้เกิดสิ่งเหล่านี้โดยเฉพาะๆ เช่น สิ่งเหล่านี้ย่อมเกิดจากเหตุนี้ ไม่ใช่เกิดจากเหตุอื่น หรือกรรมเหล่านี้ย่อมเป็นเหตุของกรรมนี้เท่านั้น และกรรมเหล่านี้ไม่ใช่เป็นเหตุของกรรมเหล่านี้ ส่วนคนที่อยู่ในอีกสามทวีป และเทวดา ตลอดจนถึงพรหมทั้งหลาย มีความรู้ความเข้าใจในเหตุที่สมควรและไม่สมควร ไม่เท่ากันกับคนที่อยู่ในชมพูทวีป ในที่นี้คนชมพูทวีป ได้แก่ คนที่อยู่ในประเทศที่มีอาณาเขตพื้นดินติดต่อกันกับเราอยู่ทุกวันนี้ โดยไม่มีมหาสมุทรกั้น คือ เอเชีย ยุโรป แอฟริกา

คนชมพูทวีปนี้มีความรู้ความเข้าใจว่า การทำการพูดการคิดอย่างนี้ดี จะมีประโยชน์อย่างนี้ๆ การทำการพูดการคิดอย่างนี้ไม่ดีไม่มีประโยชน์ คือไร้ประโยชน์ ในเวลานี้ดั่งนี้คำว่า อุดล แปลว่า ผล คือประโยชน์นั่นเอง ผลคือประโยชน์นี้มีสองอย่างคือ โลกียประโยชน์ กับ โลกุตตรประโยชน์ โลกียประโยชน์ ได้แก่ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข หรือ มนุษย์สมบัติ เทวดาสมบัติ พรหมสมบัติ โลกุตตรประโยชน์ ได้แก่ กุศลและความรู้ในธรรม หรือเป็นอริยะและตปบุรุษ ตั้งแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าลงมา ผลประโยชน์ต่างๆ นี้ คนชมพูทวีปย่อมมีความรู้ความเข้าใจได้ตามสมควร โดยความเป็นธรรมชาติ แล้วแต่ศรัทธา วิริยะ ปัญญา บารมี และการคบหาสมาคม ส่วนคนที่อยู่ในทวีปที่เหลือสามทวีปและเทวดา ตลอดจนถึงพรหมทั้งหลาย มีความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ไม่เท่ากับคนที่อยู่ในชมพูทวีป

คนชมพูทวีปชื่อว่า มनुสสะ เพราะเข้าใจในสิ่งที่เป็นกุศลและอกุศล วจนัตถะนี้ อธิบายว่า ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายย่อมมีการงานอยู่สามอย่างเท่านั้น คือ การงานที่ทำทางกาย การงานที่กล่าวทางวาจา การงานที่คิดนึกและพิจารณาด้วยใจ จะมีประโยชน์หรือไม่มีประโยชน์ก็ตาม เมื่อว่าโดยทางโลกแล้วก็มีเพียงสามนี้เท่านั้น แต่ถ้าว่าตามสภาวะแล้วก็มีสอง คือ กุศลและอกุศล การทำการพูดการคิดที่เกี่ยวเนื่องด้วยทาน ศีล ภาวนา เป็นกุศล การทำการพูดการคิดที่เกี่ยวเนื่องด้วยทุจริต ๑๐ เป็นอกุศล คนชมพูทวีปมีความรู้ความเข้าใจว่า การทำการพูดการคิดอย่างนี้เป็นกุศล การทำการพูดการคิดอย่างนี้เป็นอกุศล ในเวลานี้ดั่งนี้ คำว่า กุศล อกุศล ก็ได้แก่ กุศลและอกุศลนี้เอง กุศล มี ๒ อย่าง คือ โลกียกุศล และโลกุตตรกุศล โลกียกุศล ได้แก่ การบริจาคนทาน รักษาศีล เจริญสมถภาวนา

และวิปัสสนาภาวนา โลกุตตรกุศล ได้แก่ อริยมรรคทั้ง ๘ ที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนา และสามารถประหาคณิเลสได้เด็ดขาด ส่วนอกุศล ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ส่วนคนที่อยู่ในทวีปที่เหลือสามทวีปและเทวดา ตลอดจนถึงพรหมทั้งหลาย มีความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่เบ็นกุศลและอกุศลไม่เท่ากับคนที่อยู่ในชมพูทวีป ดังนั้น เมื่อจะสรุปวจนัตถะของคำว่า มนุสสะ ที่กล่าวมา คือ

คนชมพูทวีป ชื่อว่า มนุสสะ เพราะเข้าใจในสิ่งที่เบ็นเหตุอันสมควร และไม่สมควร เข้าใจในสิ่งที่มิประโยชน์และไม่มิประโยชน์ และเข้าใจในสิ่งที่เบ็นกุศลและอกุศล^{๔๒}

๓.๕.๒.๒ เทวภูมิ

เทวภูมิ คือ ภูมิที่อยู่ของเทวดา หรือ ที่เรียกว่า สวรรค์ แต่เทวดาก็มีมากและหลายระดับ เพราะสวรรค์มีหลายชั้น กล่าวคือ สวรรค์มี ๖ ชั้น จัดเรียงจากต่ำไปหาสูง หรือจากชั้นที่มีความสุขประณีตน้อย ไปหาชั้นที่มีความสุขประณีตตามลำดับ ดังนี้ ๑) จาตุมหาราชิกะ ๒) ดาวดึงส์ ๓) ยามา ๔) ดุสิต ๕) นิมมานรดี และ ๖) ปรนิมมิตตวัตติ นอกจานี้ยังมีเทวดาชั้นต่ำ อยู่ในระดับต่ำกว่าสวรรค์ ๖ ชั้น ก็มีมาก เช่น พวกภูมิเทวดา และรุกขเทวดา เป็นต้น^{๔๓}

อายุของเทวดา ย่อมมีมากน้อยไม่เท่ากัน ไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนว่าจะต้องมีอายุเท่านั้นแล้วจะตาย เป็นแต่เพียงถือได้โดยประมาณอายุของเทวดาบนสวรรค์ชั้นนั้นๆ การนับอายุของเทวดาเทียบกับ วัน เดือน ปี ของมนุษย์ย่อมแตกต่างกัน ดังมีปรากฏใน อายุปมมานะ^{๔๔} ดังนี้

- ๕๐ ปี ของมนุษย์เท่ากับวันหนึ่ง คืนหนึ่ง ของเทวดาชั้นจาตุมหาราฆ
- ๑๐๐ ปี ของมนุษย์เท่ากับวันหนึ่ง คืนหนึ่ง ของเทวดาชั้นดาวดึงส์
- ๒๐๐ ปี ของมนุษย์เท่ากับวันหนึ่ง คืนหนึ่ง ของเทวดาชั้นยามา
- ๔๐๐ ปี ของมนุษย์เท่ากับวันหนึ่ง คืนหนึ่ง ของเทวดาชั้นดุสิต
- ๘๐๐ ปี ของมนุษย์เท่ากับวันหนึ่ง คืนหนึ่ง ของเทวดาชั้นนิมมานรดี
- ๑,๖๐๐ ปี ของมนุษย์เท่ากับวันหนึ่ง คืนหนึ่ง ของเทวดาชั้นปรนิมมิตตวัตติ

^{๔๒} พระสังฆมมโชติกะ ฆัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคณฎีกา ปริเภทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๘๗-

๘๑. ^{๔๓} ฟั้น ดอกบัว, รายงานการวิจัย เรื่อง แนวคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ : การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา, หน้า ๓๖.

^{๔๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๒/๖๓๐-๖๓๑.

ในสวรรค์แต่ละชั้น มีการนับวัน เดือน ปี เช่นเดียวกันกับมนุษย์ คือ ๓๐ วัน เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือน เป็น ๑ ปี

เทวดา ก่อนจะจุติ (ตาย) จากสวรรค์ จะปรากฏบุพนิมิต ๕ ประการ ทรงแสดงไว้ในปัญญาบุพนิมิตตสูตร^{๔๕} ดังนี้

- ๑) ดอกไม้ที่ประดับเหี่ยวแห้ง
- ๒) พัสตราภรณ์ที่สวมใส่ห่มองจางลง
- ๓) เหงื่อไหลออกจากรักแร้
- ๔) ผิวพรรณเศร้าหมองปรากฏที่กาย
- ๕) เทพบุตรนั้นจะหมดความยินดีในทิพยสมบัติของตน

การบริโภคอาหารของเทวดาแตกต่างจากอาหารของมนุษย์ เทวดาจะบริโภคสุธาโภชน์ ซึ่งมีลักษณะเป็นข้าวที่สะอาดบริสุทธิ์ เมื่อบริโภคเข้าไปจะแห้งเหือดไม่เหลือกากอาหารเหมือนมนุษย์ โดยอาหารของเหล่าเทวดาจะปราณีตแตกต่างกันไปตามชั้นที่ตนไปเกิดนั้นๆ มีหลักฐานการบริโภคสุธาโภชน์ของพระอินทร์ในพระไตรปิฎกว่า “พระองค์เคยเสวยกระยาหารเนื้อสัตว์ ๔ เท้า และนกที่พวกพ่อครัวจัดปรุงให้สำเร็จอย่างดี เหมือนพระอินทร์ทรงเสวยสุธาโภชน์ โฉนจึงทรงละทิ้งไปยินดีอยู่ป่าแต่ลำพังเล่า”^{๔๖} มีคำอธิบายอาหารของเทวดาอีกว่า “อาหารของพวกมนุษย์ ฟังทราบโดยอาหารวัตถุมิข้าวสุก ขนมสด เป็นต้น ส่วนอาหารของพวกเทพ ฟังทราบโดยอาหารทิพย์มีสุธาโภชน์ เป็นต้น” และ “...อาหารของเหล่ากummเทวดาเป็นของละเอียดกว่าพระกระยาหารของพระเจ้าจักรพรรดิ อาหารของเหล่าเทพชั้นปรนิมิตตวสวัตติ ถึงความตกลงว่าเป็นของละเอียดทีเดียว...”^{๔๗}

จะเห็นได้ว่าสวรรค์ชั้นที่สูงขึ้นไป อาหารจะยิ่งปราณีตยิ่งขึ้น โดยอาหารของชั้นกามาวจรจะเป็นคำกลืนกินที่เรียกว่า “กวมพิงการาหาร” มีความปราณีตน้อยกว่าอาหารของชาวสวรรค์ชั้นที่สูงขึ้นกว่านั้นคือชั้นรูปาวจร และอรุปาวจร โดยอาหารของชาวสวรรค์ชั้นรูปาวจร และอรุปาวจรมิได้เป็นอาหารประเภทกวมพิงการาหาร แต่จะเป็นอาหารประเภทปัจจัย คือ รูปฌาน และอรุปฌานนั่นเอง ซึ่งมีข้ออ้างอิง คือ “...สัตว์เหล่านี้เจริญฌานใดแล้วเกิดฌาน ฌานนั้นก็ปัจจัย (อาหาร)

^{๔๕} พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๘๓/๔๔๗.

^{๔๖} พุ.ชา.อสีติ. (ไทย) ๒๘/๔๗๕/๑๗๕.

^{๔๗} กรมศิลปากร, จักรวาลทิพย์ของพระสิริมังคลาจารย์, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๓), หน้า ๒๐๖-๒๐๘.

แก้สัตว์เหล่านั้น เหมือนลูกศรที่ยิงไปด้วยกำลังแห่งสายธนู กำลังสายธนูมีก้างเพียงใด ก็ไปได้เพียงนั้น ฉะนั้น กำลังฉนวนปัจจัยมีกำลังเพียงใด ก็สถิตอยู่เพียงนั้น ฉะนั้น...”^{๔๘}

สวรรค์มี ๖ ชั้น ดังมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

สวรรค์ชั้นที่ ๑ จาตุมหาราชิกะ

จาตุมหาราชิกะ เป็นสวรรค์ชั้นแรก มีท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์ ดูแลปกครองเหล่าเทวดา ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ในชั้นนั้นทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน ให้ยิ่งขึ้น ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล ให้ยิ่งขึ้น ย่อมครอบงำเทวดาชั้นจาตุมหาราชได้โดยฐานะ ๑๐ ประการ คือ อายุที่เป็นทิพย์ วรรณะที่เป็นทิพย์ สุขที่เป็นทิพย์ ยศที่เป็นทิพย์ อธิปไตยที่เป็นทิพย์ รูปที่เป็นทิพย์ เสียงที่เป็นทิพย์ กลิ่นที่เป็นทิพย์รสที่เป็นทิพย์ โสภณูปะที่เป็นทิพย์^{๔๙}

ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ทรงประจำอยู่ในทิศทั้ง ๔^{๕๐} คือ

- ๑) ทิศตะวันออกมีท้าวอหะฐมาราช ประทับนั่งผินพระพักตร์ไป ทิศตะวันตก
- ๒) ทิศใต้มีท้าววิรูปักษ์มาราช ประทับนั่งผินพระพักตร์ไป ทิศเหนือ
- ๓) ทิศตะวันตกมีท้าววิรูปักษ์มาราช ประทับนั่งผินพระพักตร์ไป ทิศตะวันออก
- ๔) ทิศเหนือมีท้าวเวสวัตมาราช ประทับนั่งผินพระพักตร์ไป ทิศใต้

สวรรค์ชั้นนี้ มีเทวนครใหญ่อยู่ ๔ นคร ตั้งอยู่ในทิศทั้ง ๔ โดยแต่ละนครมีจอมเทวดาแต่ละองค์ดังกล่าวแล้ว ทรงปกครอง เทวนครแต่ละนคร มีปราสาทหรือกำแพงทองคำเหลืองอร่าม งามนัก ล้อมรอบ และกำแพงนี้ประดับไปด้วยแก้ว ๗ ประการ บานประตูทางเข้าก็ประดับด้วยแก้ววิเศษ ภายใจเทวนครนั้น มีบริเวณกว้างใหญ่ไพศาล มีปราสาทแก้วอันเป็นวิมานที่อยู่ของเทวดาทั้งหลาย ตั้งอยู่เรียงรายอยู่มากมาย พื้นของสวรรค์ก็มีไม้แผ่นดิน หากแต่เป็นทองคำเหลืองอร่าม เรียบเสมอดูเหมือนน้ำกลอง มีสระโบกขรณี คาระคายไปด้วยปทุมชาตินานาพันธุ์ส่งกลิ่นหอมฟุ้งจรุงใจ

^{๔๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล, สัทธัมมปกาสินี อรรถกถาเอกนิเทศ, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

^{๔๙} อัง.อุทฺตฺก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๕๕.

^{๕๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๒/๒๑๒.

ตกลงไปทั่วบริเวณ มีไม้ดอกนานาชนิดสีสนวิจิตรตระการตา ยิ่งนัก ทั้งมีต้นไม้พิเศษผลิดอกออกผลตลอดกาล ทั้งมีรสชา สุกเปรียบปาน^{๕๑}

สวรรค์ชั้นที่ ๒ ดาวดึงส์

คำว่า ดาวดึงส์ หรือ ดาวดึงส์ แปลว่า ๓๓ หมายถึง สวรรค์ที่เป็นที่อยู่ของเหล่าเทวดา ๓๓ องค์ รวมทั้งท้าวสักกะด้วย สวรรค์ชั้นดาวดึงส์มี ท้าวสักกะ เป็นราชาในสวรรค์ชั้นนี้ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “...ท้าวสักกะจอมเทพในชั้นดาวดึงส์นั้น ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานให้ยิ่งขึ้น ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีลให้ยิ่งขึ้น ย่อมครอบงำเทวดาชั้นดาวดึงส์ได้โดยฐานะ ๑๐ ประการ คือ อายุที่เป็นทิพย์ ๗๗ โศภณูปะที่เป็นทิพย์...”^{๕๒} ในชั้นสวรรค์ชั้นนี้ เป็นภูมิที่มีแต่ความสุข มีอุทยานใหญ่ ๔ แห่งคือ

- ๑) อุทยานนันทวัน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก กว้าง ๑,๐๐๐ โยชน์
- ๒) อุทยานจิตรลดา ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก กว้าง ๕๐๐ โยชน์
- ๓) อุทยานมิสสกวัน ตั้งอยู่ทางทิศเหนือ กว้าง ๕๐๐ โยชน์
- ๔) อุทยานผารุสกวัน ตั้งอยู่ทางทิศใต้ กว้าง ๗๐๐ โยชน์

มีพระเกศจุฬามณีเจดีย์ตั้งอยู่ในทิศตะวันออกเฉียงเหนือ สูง ๑๐๐ โยชน์ ภายในองค์พระเจดีย์บรรจุพระเขี้ยวแก้วข้างขวาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กับพระเศวตที่พระองค์ทรงตัดทิ้งในตอนที่เสด็จออกบรรพชา^{๕๓}

นอกจากนี้ยังมีสุธรรมสภา^{๕๔} เป็นสถานที่ประชุมฟังธรรมและใช้ทำกิจกรรมต่างๆ ในสวรรค์ชั้นนี้ สำหรับการแสดงธรรมนั้น บางครั้งมีท้าวมหาพรหมเสด็จมาเทศนาให้ฟัง^{๕๕} บางครั้งก็เป็นท้าวสักกะเป็นผู้เทศนาเอง

^{๕๑} ฟั้น ดอกบัว, รายงานการวิจัย เรื่อง แนวคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ : การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา, หน้า ๓๗.

^{๕๒} อัง.อุฎฐก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๕๕.

^{๕๓} พระสังฆมณฑลชวตตวิภังคะ, ปรหมัตตชวตตวิภังคะ มหาอภิธรรมมัตตสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

^{๕๔} พุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๔๔๖/๒๕๐.

^{๕๕} พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๒๐๗/๕๓๖.

สวรรค์ชั้นที่ ๓ ยามา

การที่ชื่อว่า ยามา เพราะเรียกตามพระนามของท้าวสุยามา เป็นราชาปกครองเทวดาในชั้นนี้ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “...ท้าวสุยามเทพบุตรในชั้นยามานั้นทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานให้ยิ่งขึ้น ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีลให้ยิ่งขึ้น ย่อมครอบงำเทวดาชั้นยามาได้โดยฐานะ ๑๐ ประการ คือ อายุที่เป็นทิพย์ ฯลฯ โภกฐัพพะที่เป็นทิพย์...”^{๕๖}

ชั้นยามาภูมินี้ เป็นภูมิที่ตั้งอยู่ในอากาศ ฉะนั้น จึงไม่มีพวกภุมมัญญเทวดามีแต่อากาศภู- เทวดาพวกเดียว ส่วนวิมาน ทิพย์สมบัติ และร่างกายของเทวดาชั้นยามานี้ ประณีตสวยงามมากกว่า เทวดาชั้นดาวดึงส์ และอายุชั้ยก็ยืนยาวมากกว่า บริเวณของชั้นยามาภูมินี้แผ่กว้างออกไปเสมอด้วย กำแพงจักรวาล มีวิมานอันเป็นที่อยู่ของเทวดาในชั้นนี้อยู่ตลอดทั่วไป^{๕๗}

สวรรค์ชั้นที่ ๔ ดุสิต

การที่ชื่อว่า ดุสิต เพราะเรียกตามพระนามของท้าวสันดุสิต เป็นราชาปกครองเทวดาในชั้นนี้ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “...ท้าวสันดุสิตในชั้นดุสิตนั้นทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานให้ยิ่งขึ้น ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีลให้ยิ่งขึ้น ย่อมครอบงำเทวดาชั้นดุสิตได้โดยฐานะ ๑๐ ประการ คือ อายุที่เป็นทิพย์ ฯลฯ โภกฐัพพะที่เป็นทิพย์...”^{๕๘} และเหตุที่ชื่อว่า ดุสิต ก็เพราะทำให้เทวดาทั้งหลาย ที่บังเกิดขึ้นในภูมินั้นมีความยินดี และแช่มชื่นอยู่เป็นนิจ

พระโพธิสัตว์ทุกๆ พระองค์ก่อนที่จะมาบังเกิดในมนุษย์โลก และได้สำเร็จอนุตรสัมมา- สัมโพธิญาณในภพสุดท้ายนั้น ย่อมบังเกิดอยู่ในชั้นดุสิตภูมินี้ทั้งหมด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่จะมา บังเกิดในอนาคต เช่น พระศรีอริยเมตตรัย พร้อมด้วยผู้ที่จะได้มาบังเกิดเป็นอัครสาวกนั้น เวลานี้ก็ เสวยทิพย์สมบัติอยู่ในดุสิตาภูมิเหมือนกัน ต่อเมื่ออายุชั้ยของมนุษย์ได้ ๘ หมื่นปี ในเวลาข้างหน้านี้ แล้ว พระองค์ท่านพร้อมด้วยผู้ที่จะเป็นอัครสาวกก็จะได้จุติจากดุสิตาภูมิลงมาบังเกิดในมนุษย์โลก และได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ และอัครสาวกโพธิญาณสืบต่อไป ข้อนี้ก็เป็นเหตุที่กล่าวได้ ว่าเทวโลกชั้นดุสิตนี้ เป็นภูมิที่ประเสริฐกว่าเทวภูมิชั้นอื่นๆ^{๕๙}

^{๕๖} อัง.อุทฺตฺก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๕๕.

^{๕๗} พระคัมภีร์มโหทธิกะ ชัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธรรมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๒๘.

^{๕๘} อัง.อุทฺตฺก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๕๕.

^{๕๙} พระคัมภีร์มโหทธิกะ ชัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธรรมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๓๐.

สวรรคค์ชั้นที่ ๕ นิมมานรดี

สวรรคค์ชั้นนิมมานรดี มีท้าวสุนิมิตเทพบุตร เป็นราชาปกครองเทวดาในชั้นนี้ ดังที่พระพุทธรองค์ตรัสว่า “...ท้าวสุนิมิตเทพบุตรในชั้นนิมมานรดีนั้นทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานให้ยิ่งขึ้นทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีลให้ยิ่งขึ้น ย่อมครอบงำเทวดาชั้นนิมมานรดีได้โดยฐานะ ๑๐ ประการ คือ อายุที่เป็นทิพย์ ฯลฯ โภกฐัพพะที่เป็นทิพย์...”^{๖๐}

การที่ชื่อว่า นิมมานรดี เพราะ มีความยินดีเพลิดเพลินในกามคุณทั้ง ๕ ที่ตนเนรมิตขึ้น อธิบายว่า ในเทวโลกตั้งแต่ชั้นจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต ทั้ง ๔ ภูมินี้ เทวดาทั้งหลายย่อมมี คู่ครองของตนเป็นประจำอยู่ แต่ในชั้นนิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตตินี้ ไม่มีคู่ครองเป็นประจำ เทพบุตรหรือเทพธิดาที่อยู่ในชั้นนิมมานรดีนี้ เวลาใดอยากเสวยกามคุณซึ่งกันและกัน เวลานั้น ตนเองก็เนรมิตเป็นเทพบุตร เทพธิดาขึ้น^{๖๑}

สวรรคค์ชั้นที่ ๖ ปรนิมมิตวสวัตดี

สวรรคค์ชั้นนิมมานรดี มีท้าวสวัตตีเทพบุตร เป็นราชาปกครองเทวดาในชั้นนี้ ดังที่พระพุทธรองค์ตรัสว่า “...ท้าวสวัตตีเทพบุตรในชั้นปรนิมมิตวสวัตตินั้น ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานให้ยิ่งขึ้น ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีลให้ยิ่งขึ้น ย่อมครอบงำเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดีได้ โดยฐานะ ๑๐ ประการ คือ อายุที่เป็นทิพย์ วรรณะที่เป็นทิพย์ สุขที่เป็นทิพย์ ยศที่เป็นทิพย์ อริปไตยที่เป็นทิพย์ รูปที่เป็นทิพย์ เสียงที่เป็นทิพย์ กลิ่นที่เป็นทิพย์ รสที่เป็นทิพย์ โภกฐัพพะที่เป็นทิพย์...”^{๖๒}

การที่ชื่อว่า ปรนิมมิตวสวัตดี เทวดาทั้งหลายที่เกิดอยู่ในภูมินั้น ย่อมเสวยกามคุณทั้ง ๕ ที่ เทวดาคงก็อ่อนรู้ความต้องการของตนแล้วเนรมิตให้ อธิบายว่า เทพบุตร เทพธิดาที่อยู่ในชั้นนี้ เมื่อ ต้องการเสวยกามคุณ ๕ เวลาใด เวลานั้น เทวดาที่เป็นผู้รับใช้ก็จัดการเนรมิตขึ้น ให้ตามความ ประสงค์ของตน ฉะนั้น เทวดาทั้งหลายที่อยู่ในชั้นปรนิมมิตวสวัตดีจึงไม่มีคู่ครองเป็นประจำของตน เช่นเดียวกับเทวดาชั้นนิมมานรดี^{๖๓}

^{๖๐} อัง.อภุฎก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๕๖.

^{๖๑} พระสังฆมณฑลชวตตวิภังค์ ธรรมจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธรรมมัตถสังคหณีภา ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๓๑.

^{๖๒} อัง.อภุฎก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๕๖.

^{๖๓} พระสังฆมณฑลชวตตวิภังค์ ธรรมจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธรรมมัตถสังคหณีภา ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๓๒.

๓.๕.๒.๓ พรหมภูมิ

พรหมภูมิ แบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ รูปภพ และอรูปภพ

รูปภพ เป็นสุคติภพอย่างกลางเป็นภพของผู้ที่ยังติดอยู่ในรูป กล่าวคือ ยังยินดีพอใจอยู่ในรูปเทวดาที่บังเกิดในชั้นนี้เรียกว่า “พรหม” ในคำสอนของพระพุทธศาสนา หมายถึง ภพของผู้ได้ฌาน ๔ มีทั้งหมด ๑๖ ชั้น ภพทั้งหลายเหล่านี้เป็นที่รองรับผู้ที่ฝึกฝนพัฒนาจิตจนได้บรรลุนิยามชั้นต่างๆ เหตุที่มีหลายชั้น เพราะขึ้นอยู่กับภูมิธรรมที่มีลักษณะที่แตกต่างกัน ระดับจิตต่างกัน ภูมิจิตของเขาจะเป็นตัวกำหนดที่เกิด รูปพรหมมี ๑๖ ชั้น^{๖๔} ดังนี้

๑) พรหมที่เกิดด้วยผลแห่งปฐมฌาน

รูปพรหมเป็นสุคติชั้นกลางเป็นที่อยู่ของผู้เจริญสมาธิจนได้บรรลุนิยามชั้นต้น มี ๓ ระดับ คือ ระดับสามัญญ ระดับกลาง และระดับประณีต มีดังนี้

ปารีสัชชาภูมิ ผู้เจริญปฐมฌานได้อย่างสามัญญ เมื่อสิ้นชีวิตจะไปเกิดเป็นพวกพรหมชั้นปารีสัชชา มีอายุประมาณเท่าส่วนที่ ๓ แห่งกัป หรือ ๑ ใน ๓ แห่งกัป

ปุโรหิตาภูมิ ผู้เจริญปฐมฌานได้อย่างกลาง เมื่อสิ้นชีวิตจะไปเกิดเป็นพวกพรหมชั้นปุโรหิตา มีอายุประมาณกึ่งกัป

มหาพรหมมาภูมิ ผู้เจริญปฐมฌานได้อย่างประณีต เมื่อสิ้นชีวิตจะไปเกิดเป็นพวกพรหมชั้นมหาพรหมมา มีอายุประมาณ ๑ กัป

ภูมิอันเป็นที่ตั้งแห่งปฐมฌานภูมิทั้ง ๓ นี้ หาได้ตั้งอยู่เป็นชั้นๆ ขึ้นไปตามลำดับกันไม่ ความจริงนั้น ปฐมฌานทั้ง ๓ ภูมินี้ ตั้งอยู่ในพื้นที่ระดับเดียวกันเหมือนกับพื้นที่ของพวกมนุษย์ และตั้งอยู่ท่ามกลางอากาศห่างจากกามาจรเทวดา ชั้นปรนิมมิตวสวัตติ ประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์ พรั่งพร้อมไปด้วยวิมาน สวนดอกไม้ สระโบกขรณี อันตั้งอยู่บนพื้นที่ซึ่งล้วนแล้วไปด้วยแก้วรัตนะ ๗ อย่าง มีรัศมีสวยงามยิ่งนัก ในปฐมฌานภูมิ ๓ นี้ แบ่งอาณาเขตออกเป็นส่วนๆ ส่วนหนึ่งเป็นที่อยู่ของปุโรหิตพรหม และอีกส่วนหนึ่งเป็นที่อยู่ของปารีสัชชพรหม ซึ่งอยู่ในพื้นที่เดียวกันทั้งสิ้น แต่เรียกชื่อเป็นชั้นๆ ขึ้นไปตามลำดับนั้น มิได้มุ่งหมายเอาภูมิเป็นที่ตั้งอาศัยเรียกไปตามตำแหน่งของพรหมที่อยู่ในชั้นปฐมฌานภูมินั้นนั่นเอง^{๖๕}

^{๖๔} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๔-๑๐๒๗/๖๗๑-๖๗๔.

^{๖๕} พระสังฆมณฑลชวตฺตนิคม ธรรมจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธรรมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๔๒.

๒) พรหมที่เกิดด้วยผลแห่งกุติยฉาน

ชั้นกุติยฉาน เป็นที่อยู่ของผู้เจริญฉานสมาธิจนได้บรรลุกุติยฉานมี ๓ ระดับ คือ ระดับสามัญ ระดับกลาง และระดับประณีต มีดังนี้

ปริตตภาณภูมิ ผู้เจริญกุติยฉาน ได้อย่างสามัญ เมื่อสิ้นชีวิตจะเกิดเป็นพวกพรหมชั้นปริตตภาณ มีอายุประมาณ ๒ กัป

อัปปมาณาภาณภูมิ ผู้เจริญกุติยฉาน ได้อย่างกลาง เมื่อสิ้นชีวิตจะไปเกิดเป็นพวกพรหมชั้นอัปปมาณาภาณ มีอายุประมาณ ๔ กัป

อาภัสสรภูมิ ผู้เจริญกุติยฉาน ได้อย่างประณีต เมื่อสิ้นชีวิตจะไปเกิดเป็นพวกพรหมชั้นอาภัสสร มีอายุประมาณ ๘ กัป

ที่ตั้งแห่งกุติยฉานภูมิทั้ง ๓ นี้ ตั้งอยู่กลางอากาศห่างจากปฐมฉานภูมิ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์ พื้นที่ของภูมิทั้ง ๓ นี้ ตั้งอยู่ในระดับเดียวกัน สำเร็จไปด้วยวิธีนาระทั้ง ๑ พรุ่งพร้อมไปด้วยวิมาน สวนดอกไม้ สระ โบกขรณี และต้นกัลปพฤกษ์

กุติยฉานภูมิ ๓ ที่ตั้งอยู่กลางอากาศนั้น ประจุเรือลำใหญ่ที่ลอยลำอยู่ท่ามกลางมหาสมุทร และบรรดาพรหมที่อยู่ในกุติยฉานภูมิ ๓ นี้

ปริตตภาณพรหม มีตำแหน่งเท่ากับ ปาโรชชพรหม

อัปปมาณาภาณพรหม มีตำแหน่งเท่ากับ ปุโรหิตพรหม

อาภัสสรพรหม มีตำแหน่งเท่ากับ มหาพรหม^{๖๖}

๓) พรหมที่เกิดด้วยผลแห่งคตติยฉาน

ชั้นคตติยฉาน เป็นที่อยู่ของผู้เจริญคตติยฉานสมาธิจนได้บรรลุคตติยฉานมี ๓ ระดับ คือ ระดับสามัญ ระดับกลาง และระดับประณีต มีดังนี้

ปริตตสุภาภูมิ ผู้เจริญคตติยฉาน ได้อย่างสามัญ เมื่อสิ้นชีวิตจะไปเกิดเป็นพวกพรหมชั้นปริตตสุภา มีอายุประมาณ ๑๖ กัป

อัปปมาณสุภาภูมิ ผู้เจริญคตติยฉาน ได้อย่างกลาง เมื่อสิ้นชีวิตจะไปเกิดเป็นพวกพรหมชั้นอัปปมาณสุภา มีอายุประมาณ ๓๒ กัป

สุภกนิหาภูมิ ผู้เจริญคตติยฉาน ได้อย่างประณีต เมื่อสิ้นชีวิตจะไปเกิดเป็นพวกพรหมชั้นสุภกนิหา มีอายุประมาณ ๖๔ กัป

^{๖๖} พระสังฆมณฑลสังฆคณาจารย์, ธรรมสาร, ปรหมัตตสังคณาจารย์ มหาอภิธรรมคณาจารย์ ปริญญาที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๔๔.

ตติยฌานภูมิ ๓ นี้ ตั้งอยู่กลางอากาศ ห่างจากทุติยฌานภูมิ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์ พื้นที่ของภูมิทั้ง ๓ นี้ ตั้งอยู่ในระดับเดียวกัน สำเร็จไปด้วยรัตนะทั้ง ๓ พร้อมด้วยวิมาน สวรรค์ โขกษรณี และต้นกัลปพฤกษ์

ปริตตสุภาพรหม มีตำแหน่งเท่ากับ ปาริสีชพรหม

อัปมาณสุภพรหม มีตำแหน่งเท่ากับ ปุโรหิตพรหม

สุกกิณหพรหม มีตำแหน่งเท่ากับ มหาพรหม^{๖๓}

๔) พรหมที่เกิดด้วยผลแห่งจตุตถฌาน

ชั้นจตุตถฌานเป็นที่อยู่ของพรหมชั้นสูงสุด ซึ่งมีความเป็นอยู่ที่ละเอียดประณีต ยิ่งกว่าพรหมทั้ง ๓ ชั้นที่กล่าวมา ในพระไตรปิฎกปรากฏในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ กล่าวว่า ผู้เจริญจตุตถฌาน เมื่อสิ้นชีวิตแล้วบางพวกไปเกิดเป็นเวหฬผลาพรหม บางพวกไปเกิดเป็นอสังขญพรหม บางพวกไปเกิดในชั้นสุทธาวาส ได้แก่ อวิหา, อตปปา, สุทัตสา, สุทัตสี, อกนิฏฐา และบางพวกไปเกิดในอากาसानัญญาตณภพ, วิญญานัญญาตณภพ, อากิญจัญญาตณภพ, เนสสังญานาสัญญาตณภพ เหตุที่รูปพรหมชั้นจตุตถฌานมีความแตกต่างกัน เพราะมีอารมณ์ต่างกัน มีมนตรีการต่างกัน มีฉันทะต่างกัน มีปริณิธิต่างกัน มีอิทธิโมกษ์ต่างกัน มีอภินิหารต่างกัน และมีปัญญาต่างกัน ความสามารถซึ่งจัดเป็นคุณสมบัติเฉพาะบุคคล จึงเป็นตัวแบ่งชั้นภพภูมิที่ต่างกัน ดังนี้

เวหฬผลาภูมิ ที่ได้ชื่อเช่นนี้ก็เพราะว่าภูมินี้เป็นที่อยู่ของพวกพระพรหมทั้งหลาย ที่มีผลไพบูลย์ คือ มีผลที่ได้รับอย่างไพบูลย์เต็มที่ ยิ่งกว่าพรหมชั้นอื่นใดที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เพราะพรหมภูมิต้นนี้ยังต้องถูกทำลายล้างด้วยไฟบ้าง ด้วยน้ำบ้าง ด้วยลมบ้าง เมื่อถึงโอกาสที่จะต้องถูกทำลาย แต่พรหมชั้นเวหฬผลาภูมินี้พ้นจากการถูกทำลายทุกอย่าง ฉะนั้น พระพรหมทุกคนที่มาอุบัติขึ้นในภูมินี้ จึงได้เสวยผลแห่งกุศลกรรมที่ตนทำไว้เต็มที่ไพบูลย์ ผู้เจริญจตุตถฌานสำเร็จเมื่อสิ้นชีวิตจะ ไปเกิดเป็นพรหมชั้นนี้ มีอายุ ๕๐๐ มหากัป^{๖๔}

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

^{๖๔} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), **โลกทิพย์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕), หน้า ๒๔๘.

อัสถุญสัตตาทุมิ หรือ พรหมลูกฟัก ที่ได้ชื่อเช่นนี้ก็เพราะว่า ภูมินี้เป็นที่อยู่ของอัสถุญพรหม ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจสัตตญูวิราคะวานา เป็นพระพรหมที่มีแต่รูป ไม่มีนาม คือ จิตและเจตสิก ตั้งอยู่ในระดับเดียวกับพรหมโลกชั้นเวหัพผลาทุมิ พระพรหมแต่ละองค์อยู่ในปราสาทแก้วอันกว้างขวาง มีดอกไม้คันทรสประดับเรียบเรียงเป็นระเบียบคอบุคคลมาสร้างจัดสรรไว้ มีอยู่รอบพรหมวิมานทุกทิศ ผู้ที่ไปอุบัติบังเกิดอยู่ใพรหมชั้นนี้ มีมากมายนับไม่ถ้วน ล้วนแต่มีหน้าตาเนื้อตัวสวยงาม แต่พระพรหมทั้งหลายนี้มีอิริยาบถไม่เหมือนกัน บางองค์นั่ง บางองค์นอน และบางองค์ยืน มีอิริยาบถอย่างใดก็เป็นอยู่อย่างนั้นไม่ไหวติง ทั้งจักขุทั้งสองก็มีได้กระพริบ เป็นประจักษ์รูปปั้นอยู่อย่างนั้นชั่วนกาลนาน มีอายุ ๕๐๐ มหากัป ที่เป็นเพราะเหตุนี้เพราะ เมื่อเป็นมนุษย์ โลกยังว่างจากพระพุทธศาสนา พระฤาษีเหล่านี้บำเพ็ญตบะกระทำซึ่งวโยกสิณปริกรรม พยายามกระทำได้สำเร็จตลอดมาน เมื่ออยู่ในอิริยาบถใด เมื่อนั่งตายก็ขึ้นไปนั่งนิ่งอยู่ เมื่อยืนตายก็ขึ้นไปยืนนิ่งอยู่ ประจักษ์รูปแห่งพระพุทธรูปปั้นอันช่างวิจิตรศิลป์ผู้มีฝีมือประเสริฐบรรจงปั้นสลักไว้สวยงาม^{๖๙}

สุทธาวาส หมายถึง ที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ เป็นสุคติภพของผู้ที่ได้ประพฤติพรหมจรรย์ได้คลายกำฉันท์ในกามทั้งหลาย เป็นกลุ่มของผู้บรรลุจุดตกฉานที่สามารถยกระดับจิตใจของตนถึงความบริสุทธิ์ระดับพระอริยบุคคลชั้นอนาคามี หมายถึง ผู้ซึ่งไม่กลับมาอีกหรือผู้ไม่หวนกลับมาเกิดอีกจัดเป็น ๑ ในพระอริยบุคคล ๘ จำพวก ได้แก่ พระโสดาบันปัตติมรรค พระโสดาปัตติผล เป็นต้น เมื่อท่านสิ้นชีวิตจากความเป็นมนุษย์แล้ว จึงมาบังเกิดในสวรรค์ชั้นสุทธาวาส และสวรรค์ชั้นสุทธาวาสนี้ มีบุคคลอยู่ ๒ ประเภท คือ พระอนาคามี และพระอรหันต์^{๗๐} สุทธาวาสภูมิแบ่งออกเป็น ๕ ชั้น ดังนี้

อวิหาภูมิ ที่ได้ชื่อนี้เพราะเป็นภูมิที่อยู่แห่งพระพรหมอริยบุคคลอนาคามีทั้งหลาย ที่ทรงอยู่ด้วยความไม่เสื่อมคลายในสมบัติของตน อีกประการหนึ่งเพราะเป็นที่อยู่ของพระพรหมอนาคามีที่ไม่ละทิ้งสถานที่ของตน คือ ไม่มีการจุติก่อนจนกว่าจะมีอายุครบกำหนดจึงจะจุติ มีอายุยืนนาน ๑,๐๐๐ มหากัป ผู้ที่จะมาเกิดในชั้นนี้ได้นั้นต้องเคยเป็นสาวกของพระพุทธเจ้ามาก่อนสำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล และขณะเจริญวิปัสสนาอยู่นั้น ปรากฏว่ามีสัทธินทรีย์ คือ มีศรัทธาแก่กล้ามากกว่าอินทรีย์อื่น

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๐-๒๕๒.

^{๗๐} สุนทร ธีรังษี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, หน้า ๔๕๐.

อตปปาภูมิ ที่ได้ชื่อนี้เพราะเป็นภูมิที่อยู่แห่งพระพรหมอริยบุคคลอนาคามีทั้งหลาย ที่ไม่มีความเดือดร้อนทั้งกาย วาจา และใจ พระพรหมชั้นนี้ย่อมเข้าฌาน หรือเข้าผลสมาบัติอยู่เสมอ นิเวศธรรมซึ่งเป็นกิเลส อันเป็นเหตุทำจิตให้เดือดร้อน ไม่มีอากาศจะเกิดขึ้นได้ จิตใจจึงมีแต่ความเยือกเย็น ไม่มีความเดือดร้อน มีอายุยืนนาน ๒,๐๐๐ มหากัป ผู้ที่จะมาเกิดในชั้นนี้ได้ นั้นต้องเคยเป็นสาวกของพระพุทธเจ้ามาก่อน สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล และขณะเจริญวิปัสสนาอยู่นั้น ปรากฏว่ามีวิริยอินทรีย์ คือ มีวิริยะแก่กล้ามากกว่าอินทรีย์อื่น

สุทัสสาภูมิ ที่ได้ชื่อนี้เพราะเป็นภูมิที่อยู่ของพระพรหมอนาคามี ผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอย่างแจ่มใส เพราะสามารถเห็นสภาวะธรรมได้โดยแจ้งชัด บริบูรณ์ด้วยประสาทจักขุ ทิพยจักขุ ธรรมจักขุ และปัญญาจักขุ อายุยืนนาน ๔,๐๐๐ มหากัป ผู้ที่จะมาเกิดในชั้นนี้ได้ นั้นต้องเคยเป็นสาวกของพระพุทธเจ้ามาก่อน สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล และขณะเจริญวิปัสสนาอยู่นั้น ปรากฏว่ามีสติอินทรีย์ คือ มีสติแก่กล้ามากกว่าอินทรีย์อื่น

สุทตฺตสิภูมิ ที่ได้ชื่อนี้เพราะเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอย่างแจ่มใสมากกว่าชั้นพรหมสุทัสสา สามารถเห็นสภาวะธรรมแจ้งชัดยิ่งนัก เพราะมีประสาทจักขุ ทิพยจักขุ และปัญญาจักขุ มีกำลังมากยิ่งขึ้นกว่า สุทัสสาภูมิ อายุยืนนาน ๘,๐๐๐ มหากัป เว้นแต่ธรรมจักขุ มีกำลังเสมอกัน ผู้ที่จะมาเกิดในชั้นนี้ได้ นั้น ต้องเคยเป็นสาวกของพระพุทธเจ้ามาก่อน สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล และขณะเจริญวิปัสสนาอยู่นั้น ปรากฏว่ามีสมาธิอินทรีย์ คือ มีสมาธิแก่กล้ามากกว่าอินทรีย์อื่น

อกนิฏฐภูมิ ที่ได้ชื่อเช่นนี้เพราะเป็นภูมิที่อยู่ของพระพรหมทั้งหลาย ซึ่งทรงคุณโดยไม่มีการเป็นรองกัน ไม่เป็นผู้ต่ำกว่ากันทั้งในด้านความสุข และความรู้ เพราะเป็นพระพรหมที่เป็นพระอนาคามีอริยบุคคล ซึ่งต่างก็จะได้พระอรหัตต์ต่อไปทั้งหมด พระพรหมที่กล่าวมาคือชั้น อวิหา อตปปา สุทัสสา สทตฺตสิ หากยังไม่สำเร็จเป็นพระอรหัตต์ในชั้นนั้นๆ ก็จะต้องมาอุบัติเกิดในชั้นนี้ พอมาบังเกิดในชั้นอกนิฏฐนี้แล้ว ย่อมไม่ไปอุบัติบังเกิดในภูมิอื่นอีกเลย จะต้องได้สำเร็จเป็นพระอรหัตต์ และปรินิพพานอยู่ในชั้นอกนิฏฐนี้เอง อายุยืนนาน ๑๖,๐๐๐ มหากัป ฉะนั้น พรหมโลกชั้นนี้จึงมี สัตถุคุณ สมာธิคุณ และปัญญาคุณ ประเสริฐล้ำเลิศยิ่งกว่าพรหมโลกชั้นอื่นทั้งหมด^{๓๑}

^{๓๑} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), โลกทิปนี, หน้า ๒๕๔-๒๖๒.

สุทธาวาสกัมมิตั้ง ๕ ชั้นนี้ตั้งอยู่กลางอากาศ และตั้งอยู่เป็นชั้นๆ ขึ้นไปตามลำดับของกัมมิ หากได้ตั้งอยู่ในพื้นที่ระดับเดียวกันดังเช่นกัมมิอื่นๆ ชั้นล่างสุดอยู่ห่างจากเวทสี่เหลี่ยมและอัฐยัญสัตตกัมมิ สูงขึ้นไป ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์ และกัมมิหนึ่งๆ ก็อยู่สูงกว่ากัน ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์ตามลำดับในชั้นอกนิฏฐกัมมิ มีปูชนียสถานที่สำคัญ คือ ทุสสเจดีย์ เป็นพระเจดีย์ที่บรรจุเครื่องฉลองพระองค์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าใน ขณะที่ยังทรงเป็นพระสิทธัตถราชกุมารทรงสวมใส่ในขณะที่เสด็จออกจากพระนครเพื่อสู่มหาภิเนษกรรม^{๗๒}

อรุณภาพ คือ กัมมิที่อยู่ของพรหมที่ละเอียดประณีตสูงสุดไม่มีรูปร่าง มีแต่จิตและเจตสิกเท่านั้น ผู้ที่จะไปเกิดในอรุณภาพกัมมิได้ จะต้องได้บรรลุอรุณภาพ ๔ อรูปพรหมกัมมิ ๔ ชั้น คือ

อากาศัญญาตนกัมมิ เกิดจากฌานมีอากาศบัญญัติ ไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์ ปฏิสนธิด้วยอากาศัญญาตนวิบากจิต อายุได้ ๒๐,๐๐๐ มหากัป

วิญญาณัญญาตนกัมมิ เกิดจากฌานที่อาศัยวิญญาณบัญญัติ อันไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์ ปฏิสนธิด้วยวิญญาณัญญาตนวิบากจิต อายุได้ ๔๐,๐๐๐ มหากัป

อภิญญัญญาตนกัมมิ เกิดจากฌานที่อาศัยอารมณ์ นตถิ กิญจิ ซึ่งเป็นนัตถิภาวบัญญัติ ไม่มีวิญญาณเหลืออยู่แม้แต่น้อย ปฏิสนธิด้วยอภิญญัญญาตนวิบากจิต อายุได้ ๖๐,๐๐๐ มหากัป

เนวสัณญานาสัณญายตนกัมมิ เกิดจากฌานที่อาศัยความประณีตเป็นอย่างยิ่ง ไม่มีสัณญาอย่างหยาบ มีแต่สัณญาอย่างละเอียดประณีตเท่านั้น ปฏิสนธิด้วยเนวสัณญานาสัณญายตนวิบากจิต อายุได้ถึง ๘๔,๐๐๐ มหากัป^{๗๓}

จากเรื่องทุกตัมมิ และสุตตัมมิ ที่กล่าวมา เป็นภพกัมมิที่อาศัยของจิต เกิดขึ้นมาเพื่อเป็นที่รองรับจิตตามสภาพของจิต กล่าวคือ สภาพจิตที่ดี หรือ ชั่ว , สูง หรือ ต่ำ จะนำไปเกิดในภพกัมมิต่างๆ ที่เหมาะสมกัน

^{๗๒} พระสังฆมณฑลสังฆราช, ธรรมชาตวิชเย, ปรมัตถโคตติยะ มหาอภิธรรมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๑๔๕-๑๕๔.

^{๗๓} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), โลกทิปนี, หน้า ๒๖๒-๒๖๘.

สุคติกุมิ	อรุปกุมิ ๔ ชั้น	เนวสัญญานาสัญญายตนกุมิ		
		อาภิญญายตนกุมิ		
		วิญญานัญจายตนกุมิ		
		อากาสาัญจายตนกุมิ		
	รูปกุมิ ๑๖ ชั้น	จตุตถฌานกุมิ ๗ ชั้น	สุทธาวาสกุมิ ๕ ชั้น	อกนิฏฐกุมิ
				สุทฺถสสีกุมิ
				สุทฺถสสากุมิ
				อตัปปากุมิ
				อวิหากุมิ
		ตติยฌานกุมิ ๓ ชั้น	เวทฬผลากุมิ	อสังญูสตัตทากุมิ
				สุกกินหากุมิ
				อัปปมาณสุกากุมิ
				ปริตตสุกากุมิ
				อาภัสสรากุมิ
				อัปปมาณากากุมิ
				ปริตตาทากุมิ
	ทุติยฌานกุมิ ๓ ชั้น	มหาพรหมากุมิ	ปุโรหิตากุมิ	
			ปาริสีชากุมิ	
			ปาริสีชากุมิ	
	ปฐมฌานกุมิ ๓ ชั้น	สววรรค์ ๖ ชั้น	ปรนิมมิตวสวัตตี	
นิมมานรตี				
คูลิต				
ยามา				
ดาวดึงส์				
จาตุมหาราชิกา				
มनुสสกุมิ				
กามกุมิ ๑๑ ชั้น	อบายกุมิ ๔ ชั้น	ดิรัจจานกุมิ		
		อสุรกายกุมิ		
		เปตติวิสัยกุมิ		
		นิริชกุมิ		

ตารางที่ ๑ : ตารางแสดงภพกุมิทั้ง ๓๑ กุมิ เรียงจากกุมิสูงไปหากุมิต่ำ

บทที่ ๔

ความสัมพันธ์ระหว่างอาสันนกรรมกับชีวิตหลังความตาย

ในบทที่ ๔ ผู้วิจัยจะอธิบายเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างการตายแล้วเกิด ความสัมพันธ์ระหว่างอาสันนกรรมกับชีวิตหลังความตาย วิธีการเตรียมตัวตายเพื่อไปสู่สุคติ การเตรียมตัวตายโดยวิธีการเจริญมรณสติ และการช่วยทำให้กุศลอาสันนกรรมเกิดแก่บุคคลใกล้จะตาย โดยมีรายละเอียดแต่ละประเด็นดังนี้

๔.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างการตายแล้วเกิด

การตายแล้วเกิด คือ การที่สัตว์ในภพภูมิต่างๆ สิ้นอายุขัย หรือหมดอายุในภพชาตินั้นแล้ว เกิดการเปลี่ยนแปลงตามกระบวนการของชีวิตไปสู่ภพชาติใหม่ กล่าวคือ การได้มีชาติ และการได้มีภพภูมิใหม่ มีรูป และนามใหม่ แต่ยังคงบุคลิก หรือลักษณะภายในบางอย่างตามกรรมภายในของจิตที่เคยมี หรือเคยสั่งสมไว้อยู่ ส่วนในช่วงที่จะตายแล้วไปเกิดนั้น จะมีปรากฏการณ์ก่อนตายที่สัมพันธ์กับการเกิดในภพใหม่ ดังที่พระอนุรุทธาจารย์ ได้แสดงลำดับแห่งการจุติและปฏิสนธิไว้ดังนี้

ซึ่งว่าการอุบัติแห่งมรณะมี ๔ อย่าง คือ การเสียชีวิตด้วยการสิ้นอายุขัย ด้วยการหมดกรรม ด้วยการสิ้นอายุขัยและหมดกรรมทั้งสองอย่าง และด้วยกรรมตัดรอน อนึ่ง กรรมที่ก่อให้เกิดการปฏิสนธิในภพอื่น ที่มาปรากฏต่อหน้าในเวลาใกล้เสียชีวิตตามสมควร ด้วยเหตุ ๔ อย่างนั้นก็ดี กรรมนิमित (อารมณ์ของกรรม) มีรูปารมณเป็นต้น ที่ตนเคยได้ประสบมาก่อนและเป็นเครื่องมือในเวลาที่จะกระทำกรรมนั้นก็ดี คตินิมิต (เครื่องหมายของภพที่ไปอุบัติ) ที่ตนจะเข้าถึง และที่ตนจะได้รับ ในภพที่จะอุบัติเป็นลำดับต่อไปก็ดี ย่อมมาปรากฏในทวารใดทวารหนึ่งในบรรดาทวารทั้ง ๖ ด้วยแรงกรรมแก่สัตว์ทั้งหลายที่กำลังจะเสียชีวิต

ลำดับต่อจากนั้น โดยส่วนมาก กระแสจิตจะรับอารมณ์ที่เข้ามาปรากฏโดยประการอย่างนั้น ทั้งที่บริสุทธิ์หรือเศร้าหมองตามสมควรแก่กรรมที่จะผลัดผล แล้วดำเนินไปอย่างต่อเนื่องเหมือนน้อมเข้าสู่อารมณ์ตามที่ปรากฏนั้นตามสมควรแก่ภพที่จะไปอุบัติอีกอย่างหนึ่ง กรรมที่จะทำให้ไปถือปฏิสนธิในภพนั้นนั้นเองย่อมมาสู่ทวาร ด้วยอำนาจของการทำให้เกิดขึ้นใหม่

ในเวลาสิ้นสุดแห่งวิถิจิตหรือในเวลาสิ้นสุดภวังค์ของบุคคลผู้ใกล้เสียชีวิตนั้น จิตจิตซึ่งเป็นจิตดวงสุดท้ายของปัจจุบันภพ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไปด้วยอำนาจของการจุติ เมื่อจิตนั้นสิ้นสุดดับไปแล้ว ลำดับต่อจากจิตจิตนั้น จิตที่เรียกว่า ปฏิสนธิ จะรับอารมณ์ตามที่มรณสันนวิถิจิต (วิถิจิตในเวลาใกล้เสียชีวิต) รับอารมณ์ไว้ ทั้งที่มีหทัยวัตถุหรือที่ไม่มีหทัยวัตถุ อณุกุลกรรม และอกุลกรรมที่ปรุงแต่งที่แวดล้อมด้วยอวิชชาanusalyซึ่งมีตัณหาanusalyเป็นรากเหง้า ก่อให้เกิดขึ้นตามสมควร อันสัมปยุตธรรมเข้าประสม เป็นประธาน โดยความเป็นที่ตั้งแห่งธรรม คือรูปธรรมกับนามธรรมที่เกิดร่วมกัน เมื่อเกิดขึ้นอยู่ย่อมดำรงอยู่ในภพต่อไปด้วยอำนาจแห่งการสืบต่อภพอื่น

อนึ่ง ในเรื่องนี้ ขววจิต ๕ ดวง ที่เป็นไปอย่างซ้ำๆ เป็นสิ่งพึงหวังได้ในมรณสันนวิถิจิต ดังนั้น ถ้าการตายในขณะที่อารมณ์ปัจจุบันเข้ามาสู่คลองแห่งทวารแล้วยังดำรงอยู่ในขณะนั้น ปฏิสนธิจิตและภวังคจิตจะได้อารมณ์ที่เป็นปัจจุบัน เพราะเหตุนี้อารมณ์ที่กามาวจรปฏิสนธิจิตรับมาทางทวารทั้ง ๖ ที่เป็นกรรมนิमितหรือคตินิมิต ที่เป็นปัจจุบันหรืออดีต ย่อมเกิดขึ้น ส่วนกรรมเป็นอดีตเท่านั้น ทั้งกรรมนั้นก็ป็นกรรมที่รับมาทางมโนทวาร อารมณ์ทั้งหมดเหล่านั้น เป็นปริตตธรรม (กามาวจรธรรม) เท่านั้น

ส่วนกรรมนิमितที่เป็นบัญญัติ เป็นอารมณ์ของรูปาวจรปฏิสนธิ เช่นเดียวกันนี้ กรรมนิमितที่เป็นมหัคคตธรรมและบัญญัติ เป็นอารมณ์ของรูปาวจรปฏิสนธิได้ตามสมควร

ส่วนชีวิตนวกกลาป (กลุ่มรูป ๕ อย่างที่ประกอบด้วยชีวิตรูป) ย่อมตั้งอยู่โดยความเป็นปฏิสนธิของพรหมชั้นอสัญญสัตว์ ดังนั้น พรหมชั้นอสัญญสัตว์เหล่านั้น จึงชื่อว่า ผู้มีรูปเป็นปฏิสนธิ อรูปพรหมชื่อว่า เป็นผู้มีนามเป็นปฏิสนธิ สัตว์ที่เหลือชื่อว่า ผู้มีทั้งรูปและนามเป็นปฏิสนธิ

อรูปปฏิสนธิยกเว้นอรูปปฏิสนธิชั้นต่ำ ย่อมมิได้ต่อจากอรูปจุติจิต เช่น เดียวกันนี้ กามาวจรปฏิสนธิที่มีเหตุ ๓ ก็ย่อมมิได้ต่อจากอรูปจุตินั้น ปฏิสนธิจิตยกเว้นอกุศลปฏิสนธิ ย่อมมิได้ต่อจากรูปาวจรจุติจิต ปฏิสนธิทั้งปวงย่อมมิได้ต่อจากกามาวจรจุติจิตที่มีเหตุ ๓ ส่วนปฏิสนธิจิตที่เกิดต่อจากจิตอื่น ย่อมเกิดได้ในกามภูมิเท่านั้น

ทั้งหมดนี้เป็นลำดับแห่งจิตจิตและปฏิสนธิในปริเจตนี^๑

^๑ พระอนุรุธาจารย์, พระญาณชชะ, อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, แปลโดยพระคันธสารากิจังค์, (กรุงเทพมหานคร : ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๖๖-๖๘.

ตั้งแต่วิถีจิตเกิดขึ้น (ปฏิสนธิ) จิตนั้นย่อมรับอารมณ์นั้นนั่นเอง แล้วเป็นจิตที่เรียกว่า ลำดับภวังค์ โดยความเป็นเหตุสืบต่อภพ ดำเนินไปอย่างไม่ขาดสายจนกระทั่งการอุบัติของจิตจิต

อนึ่ง ในวาระสุดท้าย ปฏิสนธิจิตนั้นจะเกิดเป็นจิตจิตด้วยอำนาจของการจุติแล้วดับไป ต่อจากนั้น ปฏิสนธิจิตเป็นต้น ย่อมหมุนเวียนไปตามลำดับ เปรียบเสมือนล้อรถฉะนั้น

ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต วิถีจิต และจิตจิต ย่อมเป็นไปในปัจจุบันภพนี้ ฉันทิ กระแสจิตนี้คือ ปฏิสนธิจิต และภวังคจิต เป็นต้น ย่อมหมุนเวียนไปในภพอื่นอีก ฉันทิ^๒

ดังนั้น ในช่วงที่ระหว่างบุคคลกำลังใกล้จะตายนั้น มีปรากฏการณ์ ๔ อย่างเกิดขึ้นด้วยกัน คือ (๑) นิमितที่ปรากฏขึ้นเมื่อใกล้จะตาย (๒) มรณาสันนกาล (๓) มรณาสันนวิถี (๔) จุติจิตและปฏิสนธิจิต อธิบายได้ ดังนี้

๔.๑.๑ นิमितที่ปรากฏขึ้นเมื่อใกล้จะตาย

ในระหว่างที่บุคคลมีชีวิตตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ย่อมทำกรรมที่ประกอบด้วยเจตนาต่างๆ ไว้มากมาย ทั้งที่ดีและไม่ดี จนกรรมบางอย่างผู้กระทำก็ลืมเลือนไปแล้วตามกาลเวลาที่ผ่านไป แต่แท้จริงแล้วไม่ว่ากรรมจะเกิดขึ้นมานานเท่าใด ผลหรือวิบากแห่งกรรมที่ได้กระทำลงไปเหล่านั้นก็จะสั่งสมอยู่ในส่วนลึกของจิตหรือวิญญาณที่เรียกว่าจิตไร้สำนึกหรือภวังคจิต โดยไม่สูญหายไปไหน และจะมีบทบาทสำคัญที่สุดต่อการตายและเกิด โดยจะแสดงตัวในขณะที่บุคคลนั้นกำลังใกล้ดับจิต มีนิमित ๓ ประการที่จะปรากฏแก่ผู้ใกล้ตาย ดังนี้คือ

ในคัมภีร์กล่าวถึงอารมณ์ของบุคคลผู้กำลังจะตายไว้ ๓ ประการ^๓ กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ และคตินิมิตอารมณ์ เพราะธรรมชาติที่เกิดขึ้นแต่ละขณะนั้นจะต้องมีอารมณ์เป็นที่ยึดเหนี่ยว ในปฏิสนธิกาล จิตทำหน้าที่ปฏิสนธิ ในอดีตกาล (เวลาปัจจุบัน) จิตทำหน้าที่ภวังค์ และในมรณกาล

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘.

^๓ ดูรายละเอียดใน พระศีลาจารเถร, อภิธมฺมคุดสงฺกหที่ปณี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๔๗), หน้า ๒๒๐, สุขญา ศิริชัยนุร และคณะ, “การวิเคราะห์คัมภีร์พระพุทธศาสนา : ความตาย กับ มรณสสดี”, รายงานการวิจัย, (ฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสน์ กองวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๔,

จิตทำหน้าที่จุดี ย่อมมีอารมณ์ในทวารทั้ง ๖ ที่เรียกว่า กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ และคตินิมิตอารมณ์ ซึ่งจิตที่รับอารมณ์ใกล้ตายอันเกิดทางทวาร ๖ รับมาจากภพก่อน ในปวัตติกาล วิถีจิตที่เกิดขึ้นนั้นก็มีย่อมมีอารมณ์ ๖ ทั้งที่เป็นปัจจุบันอารมณ์ อดีตอารมณ์ หรืออนาคตอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นที่ยึดหน่วงอยู่เสมอ

ในเวลาใกล้จะตาย ไม่ว่าจะป็นอบายสัตว์ มนุษย์ เทวดา หรือจะเป็นพรหมก็ตาม เมื่อมรณาสันกาล คือ เวลาใกล้ตายมาถึงเข้าแล้ว นิมิตทั้ง ๓ อย่าง คือ กรรม กรรมนิมิต และคตินิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งที่ได้โอกาสย่อมปรากฏแก่ผู้ที่จะไปสู่สุคติภูมิและทุคติภูมิ การปรากฏแห่งนิมิตทั้ง ๓ นี้ มีลักษณะอาการไม่เหมือนกัน แล้วแต่ผู้ที่จะไปสู่สุคติภูมิ และทุคติภูมิ กล่าวคือ บุคคลใดจะไปสู่สุคติภูมิ บุคคลนั้นย่อมมีกรรม กรรมนิมิต คตินิมิต ที่เป็นฝ่ายดีมาปรากฏ บุคคลใดจะไปสู่ทุคติภูมิ บุคคลนั้นย่อมมีกรรม กรรมนิมิต คตินิมิต ที่เป็นฝ่ายไม่ดีมาปรากฏ

๑) **กรรม หรือ กรรมอารมณ์** คือ การจัดแจงกระตุ่นเดือนชักชวนโน้มน้าวจิตไปในทางที่ดีที่เรียกว่ากุศลเจตนา หรือในทางที่ไม่ดี ที่เรียกว่า อกุศลเจตนา อันเป็นสภาวะธรรมล้วนๆ หาใช่รูปเสียง เป็นต้นแต่อย่างใดไม่ เป็นอารมณ์ที่ระลึกถึงกรรมที่ตนได้ทำไว้ในอดีต ด้วยเหตุนี้ กรรมนี้จึงไม่สามารถปรากฏทางอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งได้ คงปรากฏเฉพาะแต่ทางมโนทวารเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เช่น บุคคลผู้มีความดีหรือความชั่วอยู่แต่ภายในจิตใจเป็นส่วนมาก ซึ่งไม่ค่อยปรากฏออกมาทางกายหรือทางวาจา จวบจนถึงเวลาใกล้ตาย การกระทำความดีหรือความชั่วทางกายทวารและทางวจีทวารก็ยังไม่ปรากฏ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว กรรมอารมณ์ย่อมมีโอกาสที่จะเข้ามาเป็นอารมณ์ของจิต ที่เสพอารมณ์ใกล้ตาย (มรณาสันนชวันจิต)

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลบางคนในโลกนี้ ก่อนที่จะบำเพ็ญกุศล มีให้ทาน รักษาศีล หรือเจริญภาวนา เป็นต้น หรือก่อนที่จะทำทุจริตทางกาย ทางวาจา อันเป็นเหตุผิดศีลล่วงกรรมบถนั้น เขาจะครุ่นคิดอยู่เป็นเวลานานเสียก่อนเสมอแล้วจึงกระทำการนั้นๆ ในภายหลัง ตามที่ตนครุ่นคิดไว้ บุคคลประเภทนี้ หากคิดแล้วยังไม่มีโอกาสกระทำการสิ่งที่ตนครุ่นคิดไว้ด้วยกายหรือด้วยวาจา จนกระทั่งเวลาใกล้ตายปรากฏแล้ว กรรมอารมณ์ย่อมมีโอกาสที่จะเข้ามาเป็นอารมณ์ของจิตที่เสพอารมณ์ใกล้ตาย

อนึ่ง ธรรมดาว่าสัตว์ทั้งหลายที่ปรากฏนี้ เวียนตายเวียนเกิดในสังสารวัฏเป็นเวลานานมาแล้ว มีกุศลกรรมและอกุศลกรรมที่เคยทำมานอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานด้วยกันทั้งนั้น ดังนั้น กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมที่จะทำหน้าที่ชกกรรมย่อมมาปรากฏเฉพาะหน้า เป็นอารมณ์ของวิถีจิตใกล้ตายในเวลาใกล้ตาย ก็กุศลกรรมและอกุศลกรรมที่ทำหน้าที่ให้ปฏิสนธิวิญญาณพร้อมทั้งวิบาก

กรรมชรูป เกิดขึ้นในภพที่สอง มีอยู่ ๒ อย่าง คือ อุปัชฌายกรรม และอปราชัยกรรม ที่เคยทำไว้ในภพก่อนๆ ซึ่งกรรมทั้ง ๒ อย่างนี้ย่อมมีอยู่ในชั้นสันดานอย่างมากมายเหลือที่จะนับได้เลยทีเดียว^๔

จึงกล่าวได้ว่า กุศลกรรมและอกุศลกรรมทั้ง ๒ อย่างนี้เนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ทั้งหลายเมื่อใด กุศลกรรมและอกุศลกรรมดังกล่าวมานั้นจะเข้าทำหน้าที่ชนกรรมในภพที่สองย่อมปรากฏอย่างเด่นชัดในมโนทวาร โดยเป็นอารมณ์ของวิจิตไถ่ตายของบุคคลผู้ดำรงอยู่ในเวลาไถ่ตาย

๒) กรรมนิमित หรือ กรรมนิมิตอารมณ์ คือ อารมณ์ทั้ง ๖ ที่ได้เคยประสบพบเห็นมาแล้ว เนื่องด้วยการกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจ ของคนนั้นเป็นกรรมนิมิตอารมณ์ และกรรมนิมิตอารมณ์นี้ ย่อมปรากฏได้ทางทวารทั้ง ๖ ดังนั้น บุคคลผู้กระทำด้วยกาย วาจา ใจ ในการบริจาคทาน สมาทานศีล หรือเจริญภาวนา เป็นต้น หรือประกอบทุจริตจนก่อล่วงอกุศลกรรมบถต่างๆ มีปาณาติบาต เป็นต้น อยู่เนืองๆ เสมอมา หากได้ใคร่ครวญครุ่นคิดไว้ก่อนเป็นเวลานานๆ ก่อนไม่ คงคิดขึ้นและกระทำลงไปในขณะที่ตาย บุคคลเหล่านี้แม้ว่าในเวลาไถ่ตายจะมีได้สร้างกุศลกรรมความดี หรืออกุศลกรรมความชั่วเสีย แต่การกระทำดังกล่าวมานั้นย่อมปรากฏชัดเจนในเวลาไถ่ตาย กรรมนี้สามารถปรากฏทางมโนทวารหรือการเห็นการได้ยิน เป็นต้น ทางปัญจทวารด้วยตาด้วยหูของตนเอง ถ้าเป็นการระลึกขึ้นมาในใจก็จะเป็นอดีตอารมณ์ ถ้าเห็นหรือได้ยินก็จะเป็นปัจจุบันอารมณ์

กรรมนิมิตนี้ ท่านพระอนุรุธจารย์ ได้แสดงไว้ ๒ อย่าง คือ อุปัตถกรรมนิมิต ได้แก่ อารมณ์ ๖ (สภาพของรูป สภาพของนาม) และบัญญัติที่ตนได้เคยประสบพบเห็นมา โดยความเป็นประธานในเวลากระทำกุศลกรรมหรืออกุศลกรรม และอุปถกรรมนิมิต ได้แก่ อารมณ์ ๖ (สภาพของรูป สภาพของนาม) และบัญญัติที่ตนได้เคยประสบพบเห็นมา แต่อารมณ์ ๖ นั้นมิใช่ปรากฏโดยความเป็นประธานเพียงแต่เป็นเครื่องอุดหนุน ในขณะที่กระทำกุศลกรรมหรืออกุศลกรรม

อารมณ์ ๖ ดังกล่าวมานี้หมายถึงเฉพาะที่เกี่ยวกับการกระทำของแต่ละบุคคลๆ เท่านั้นที่ตนได้เคยประสบพบเห็นมาแล้วในขณะที่กระทำกุศลกรรม อกุศลกรรม และเมื่อจำแนกกุศลกรรม อกุศลกรรม โดยอุปัตถกรรมนิมิตและอุปถกรรมนิมิตแล้ว พึงเห็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

สำหรับฝ่ายกุศลกรรมที่เกี่ยวกับ “ทาน” จำแนกได้ดังนี้ คือ การเลี้ยงพระ การใส่บาตร การถวายผ้ากฐิน เครื่องไทยธรรม การสร้างสถานศึกษา ตลอดจนสร้างวัด สร้างอาราม สร้างวิหาร อาหารคาวหวาน พระภิกษุสามเณร ผู้เป็นปฏิคาหก จัดเป็นอุปัตถกรรมนิมิต ส่วนพระพุทธรูป

^๔ สุขญา ศิริชัยนุร และคณะ, “การวิเคราะห์คัมภีร์พระพุทธศาสนา : ความตายกับมรณัสสติ”, หน้า ๒๕.

ดอกไม้ รูป เทียน ถ้วยชาม จาน ช้อน ชัน ถาด อาสนะ โต๊ะ เก้าอี้ อาคารสถานที่ศึกษา โบสถ์วิหาร ศาลา เครื่องดนตรี แจกที่รับเชิญมาในงาน เครื่องมือในการก่อสร้าง ช่างไม้ ช่างปูน ตลอดจนบุคคลที่มาช่วยเหลือในกิจการนี้ จัดเป็นอุปกรณ์กรรมนิมิต

ฝ่ายกุศลกรรมที่เกี่ยวกับ “ศีล” จำแนกได้ดังนี้ คือ ภิกษุสามเณรผู้ให้ศีล การกล่าวคำให้ศีลของผู้ให้การเปล่งวาจารับศีลของตน ถ้าเป็นการบวชนาค อัฐบริวาร ภิกษุสงฆ์ โบสถ์ การสวดกรรมวาจา จัดเป็นอุปถัมภ์กรรมนิมิต ส่วนเครื่องไทยธรรม เครื่องสักการะ ตลอดจนบุคคลและสถานที่ ถ้าเป็นการบวชนาค เครื่องใช้สอยที่นอกจากอัฐบริวาร ภาชนะใส่เครื่องไทยธรรม บุคคลที่มาร่วมอนุโมทนาในงาน การแห่เทียนรอบโบสถ์ แตรวงที่บรรเลงในงาน จัดเป็นอุปกรณ์กรรมนิมิต

ฝ่ายกุศลกรรมที่เกี่ยวกับ “ภาวนา” จำแนกได้ดังนี้ คือ ถ้าเรียนปริยัติ การศึกษาเล่าเรียนธรรม หนังสือธรรม การท่อง การสาธยายทบทวนสิ่งที่เรียนมาแล้ว ครูอาจารย์ผู้คอยบอก คอยอธิบาย ถ้าเจริญสมถกัมมัฏฐานต่างๆ มีกสิณ เป็นต้น อริยาบถนั่ง การบริกรรม อุคคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต อัปปานา ครู อาจารย์ ถ้าเจริญวิปัสสนา รูป นาม อริยาบถน้อยใหญ่ สติที่คอยกำหนดรู้ และครูอาจารย์ผู้คอยแนะนำพร่ำสอนปรับแต่งอินทรีย์จัดเป็นอุปถัมภ์กรรมนิมิต ถ้าเรียนปริยัติ อาคารเรียน ตัวนักศึกษา อุปกรณ์ต่างๆ ที่ใช้ประกอบการสอน ถ้าเจริญสมถะ บุคคล สถานที่และเรื่องอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเจริญสมถะ ถ้าเจริญวิปัสสนา สถานที่สัปปายะ อุปกรณ์เครื่องใช้ต่างๆ ตลอดจนผู้คนที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนา จัดเป็นอุปกรณ์กรรมนิมิต

ฝ่ายกุศลกรรมที่เกี่ยวกับ “ปาณาติบาต” จำแนกได้ดังนี้ คือ สัตว์ที่ถูกฆ่า ถูกตี กิริยาอาการ และความโหดร้ายของตน จัดเป็นอุปถัมภ์กรรมนิมิต สถานที่ อุปกรณ์เครื่องใช้ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการฆ่า สัตว์ หนั่ง เนื้อ และกระดูกสัตว์ เป็นต้น จัดเป็นอุปกรณ์กรรมนิมิต

ฝ่ายกุศลกรรมที่เกี่ยวกับ “อทินนาทาน” จำแนกได้ดังนี้ คือ วัตถุสิ่งของต่างๆ กิริยาอาการของตน ตลอดจนความละโมภะที่เกิดขึ้นในใจ จัดเป็นอุปถัมภ์กรรมนิมิต ส่วนสถานที่ประกอบกรรม เครื่องใช้ทุกชนิดที่ใช้ในการลักทรัพย์ จัดเป็นอุปกรณ์กรรมนิมิต

ฝ่ายกุศลกรรมที่เกี่ยวกับ “กามสุมิฉฉาจาร” จำแนกได้ดังนี้ คือ บุคคลที่ตนร่วมประเวณี กิริยาอาการที่แสดงออก รวมทั้งตนเอง จัดเป็นอุปถัมภ์กรรมนิมิต ส่วนสถานที่ การกล่าววาจาเกี่ยวกับพาราสิชักชวน ช่มชู้ บังคับ ตลอดจนกระทั่งอุปกรณ์ที่ใช้ในการมีเพศสัมพันธ์ เป็นต้น จัดเป็นอุปกรณ์กรรมนิมิต

ฝ่ายอกุศลกรรมที่เกี่ยวกับ “มุสาวาท” จำแนกได้ดังนี้ คือ คำพูดที่ไม่เป็นจริง และวัตถุประสงค์ไม่ใช่เรื่องจริง จัดเป็นอุปลัทธกรรมนิमित ส่วนผู้สดับรับฟังจัดเป็นอุปกกรรมนิमित

ฝ่ายอกุศลกรรมที่เกี่ยวกับ “สุราเมรัย” จำแนกได้ดังนี้ คือ ตัวน้ำเมา อาการมีเมาสุรา จัดเป็นอุปลัทธกรรมนิमित ส่วนภาชนะบรรจุสุราเมรัย บุคคลผู้ร่วมวงดื่ม สถานที่ ตลอดจนเครื่องมือใช้ชนิดอื่นๆ จัดเป็นอุปกกรรมนิमित^๕

๓) คตินิมิต หรือ คตินิมิตอารมณ์ คือ อารมณ์ทั้ง ๖ ที่จักได้ประสบเห็นและเสวยในภพหน้าเป็นคตินิมิต และคตินิมิตนี้ก็ปรากฏได้ทางทวารทั้ง ๖ สัตถุลักษณะของภพหน้าที่จะไปเกิดปรากฏให้เห็นในขณะที่กำลังจะดับจิต ดังนั้น ผู้ที่มีกุศลเจตนา หรืออกุศลเจตนาอย่างแรงกล้า ในขณะที่ทำความดี หรือความชั่ว ซึ่งเป็นตัวมัจจุณเจตนา ทั้งธรรมที่เป็นบริวารของกุศลหรืออกุศลเจตนาเหล่านี้ล้วนมีกำลังแรงกล้าเหมือนกัน เช่น ในขณะที่บำเพ็ญความดีมีการบริจาคทาน สมาทานศีล หรือเจริญภาวนาอยู่นั้น สรทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา เป็นต้น ได้ปรากฏขึ้นอย่างชัดเจน หรือในขณะที่ประกอบทugendมีปาณาติบาต อทินนาทาน เป็นต้นอยู่นั้น ดันหา ทิฎฐิ มานะ โทสะ โมหะ อีสตามัจฉริยะ เป็นต้น ได้ปรากฏขึ้นอย่างชัดเจน เพราะเหตุนี้ บุคคลเหล่านี้ในเวลาใกล้ตายคตินิมิตย่อมปรากฏขึ้น กรรมนี้จะปรากฏทางมโนทวารทางเดียว เป็นปัจจุบันอารมณ์ที่ตนกำลังนึกอยู่

คตินิมิตนี้ ท่านพระอนุรุธาจารย์ ได้แสดงไว้ ๒ อย่าง คือ อุปลักคตินิมิต คือ อารมณ์ ๖ ของภพชาติที่ตนจะพึงเห็น และอุปโลกคตินิมิต คือ อารมณ์ ๖ ของภพชาติที่ตนจะพึงได้เสวย

เมื่อจำแนกคตินิมิต สำหรับผู้ที่จะไปเกิดในภูมิต่างๆ ก็จะได้ดังนี้

บุคคลผู้จะไปเกิดในพรหมโลกนั้น ไม่มีคตินิมิตทั้ง ๒ ที่กล่าวมา จะมีเพียงแต่บัญญัติกรรมนิमित หรือมหัคคตกรรมนิमितเท่านั้น

บุคคลผู้จะไปเกิดในเทวภูมิ นั้น จะเห็นราชมรุต วิมาน เทพบุตร เทพธิดา เครื่องประดับ สวรรค์ นี้จัดเป็นอุปลักคตินิมิต ส่วนถ้ารู้สึว่าตนเองไปนั่งอยู่ในราชมรุต กำลังเที่ยวไปในสวรรค์ หรือสถานที่ต่างๆ มีความสดชื่นเบิกบานใจ มีโอกาสบริโภคนิสราโภชนาร่วมกับเทพบุตร และเทพธิดา สวมใส่ทิพย์อาภรณ์ นี้จัดเป็นอุปโลกคตินิมิต

^๕ พระสังฆมณฑลชวติกะ ธรรมจริยะ, ปรมัตถชวติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริเภทที่ ๕ เล่ม ๒, หน้า ๒๘๓-๒๘๔.

บุคคลผู้จะไปเกิดในมนุษย์โลก จะเห็นครรภ์มารดา ห้อง เรือน เครื่องใช้ บ้านเมือง หมู่บ้าน ตลอดจนผู้คน นี้จัดเป็นอุปลักคตินิมิต ส่วนถ้ารู้สึกว่าคุณกำลังเดินไปในที่นั้นๆ หรืออยู่ในสถานที่นั้นๆ กำลังสนทนาปราศรัยกับผู้คน

บุคคลผู้จะไปเกิดในศิริจรรย์กำเนิด เห็นสัตว์ต่างๆ มีสุนัข นก ปลา วัว เป็นต้น สถานที่อันเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ศิริจรรย์มีต้นไม้ ป่า เขา เป็นต้น นี้จัดเป็นอุปลักคตินิมิต ส่วนถ้ารู้สึกว่าคุณกำลังเป็นสัตว์ศิริจรรย์ชนิดใดชนิดหนึ่ง หรือกำลังเล่นอยู่กับสัตว์ เป็นต้น นี้จัดเป็นอุปโลกคตินิมิต

บุคคลผู้จะไปเกิดเป็นเปรตหรืออสุรกาย จะเห็นแนวไพรที่รกชัฏ ภูเขาอันกั้นดาร ทะเลที่เว้งว้าง แม่น้ำที่มีกระแสเชี่ยวกราก แนวเขาที่สงบเยือกเย็นวังเวงเป็นที่หวาดสยอง เปรตชนิดต่างๆ อสุรกายชนิดต่างๆ นี้จัดเป็นอุปลักคตินิมิต ส่วนถ้ารู้สึกว่าคุณกำลังเดินไป หรืออยู่ในสถานที่ต่างๆ ดังกล่าวมานั้น ร่างกายของตนปรากฏเป็นสิ่งที่น่าเกลียด น่าขยะแขยง น่าสะพรึงกลัว กำลังแสวงหาน้ำดื่ม กำลังแสวงหา อาหารบริโภคหรือกำลังอดอยากหิวโหยสุดประมาณเจียน จะขาดใจเสียให้ได้ นี้จัดเป็นอุปโลกคตินิมิต

บุคคลผู้จะไปเกิดในนิริยภูมิ จะเห็นเครื่องประหาร เครื่องลงทัณฑ์ สุนัขเขี้ยวเหล็ก กาบปากเหล็ก แร้งปากเหล็ก ล้วนกำลังข่มขู่โจมเข้าทำร้าย แสดงอาการอันน่าสะพรึงกลัว พระยายมราช นายนิรยบาล สัตว์วันรกรต่างๆ ตลอดจนสถานที่ลงทัณฑ์ นี้จัดเป็นอุปลักคตินิมิต ส่วนถ้ารู้สึกว่าคุณกำลังถูกฆตกรกระชากอย่างรุนแรง ถูกทุบตี ถูกสัตว์วันรกรขบกัด จิกตี ถูกจองจำด้วยเครื่องพันธนาการต่างๆ ท่องเที่ยวไปในสถานที่ที่มีสัตว์ถูกจองจำ แสดงสีหน้าแวตาบ่งบอกถึงความหวาดกลัวอย่างสุดขีด กำลังถูกสอบสวนเรื่องการทำบาปกรรมตามร่างกายเกิดความเจ็บปวดอย่างรุนแรง เหมือนถูกเผาด้วยเปลวไฟอันร้อนแรง ประหนึ่งจะหลอมละลายเรือนร่างให้กลายเป็นเถ้าธุลีไปในพริบตา ถูกคมอาวุธทำร้ายอย่างโหดเหี้ยม เป็นต้น นี้จัดเป็นอุปโลกคตินิมิต^๖

สัตว์ทั้งหลายเมื่อใกล้จะตาย อารมณ์ ๖ ที่เป็นกรรม กรรมนิมิต หรือคตินิมิตย่อมปรากฏเป็นอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งกรรมเก่า แล้วจึงตายลง และอารมณ์ ๖ นี้เองจะเป็นอารมณ์ของปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และจุติจิตในภพต่อไป นิมิตก่อนตายนี้ ไม่ได้เกิดเฉพาะกับมนุษย์เท่านั้น เทวดาในกามาวจรสวรรค์เองก็มีนิมิต ก่อนจะจุติจากสวรรค์ ย่อมปรากฏบุพพนิมิต เช่นกัน^๗

^๖ พระสังฆมณฑล โขตติกะ ธรรมาจริยะ, ปรมัตถโคตติกะ มหาอภิธรรมมัตถสังคหฎีกา ปริเภทที่ ๕ เล่ม ๒, หน้า ๒๘๕-๒๘๖.

^๗ พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๘๓/๔๔๗.

๔.๑.๒ มรณาสันนกาล

มรณาสันนกาล คือกาลเวลาที่บอกให้รู้ว่าใกล้จะถึงแก่ความตาย เป็นการเตือนให้รู้ล่วงหน้า เพื่อให้เตรียมตัวไม่ช้าตายในตอนนั้นขณะนั้น อาจจะเป็นนาทีก่อน เป็นชั่วโมง เป็นเดือน เป็นปี ก็ได้ หรือที่เรียกกันว่าเตือนก่อนตาย มรณาสันนกาลนี้ มีความเกี่ยวข้องกับมรณาสันนวิถีและบุคคลด้วย เมื่อว่าโดยระยะเวลาใกล้ตายแล้ว มรณาสันนกาลมี ๒ อย่าง คือ

(๑) อาสันนกาล คือ กาลเวลาใกล้ตาย หมายถึง วิถีจิตใกล้ตายชนิดธรรมดา ได้แก่ วิถีจิตใกล้ตายที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ที่จะตายภายในเวลา ๑-๒ นาที หรือ ๑-๒ ชั่วโมง เป็นต้น สำหรับบุคคลประเภทนี้ ท่านเรียกว่า บุคคลผู้ใกล้จะตาย (มรณาสันนบุคคล)

(๒) ปัจจาสันนกาล คือ กาลเวลาใกล้จวนตาย หมายถึง วิถีจิตใกล้จะสิ้นใจแล้ว ได้แก่ วิถีจิตใกล้ตายที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ที่จะตายภายในเวลาไม่ถึง ๑๐ วินาที หรือไม่ถึง ๒๐ วินาที จุติจิตเกิดขึ้นทำหน้าที่ของตนและรูปที่เกิดจากกรรม (กัมมขรูป) ครั้งสุดท้ายได้ดับลงพร้อมกับขณะแตกดับ (กัมมขขณะ) ของจิตที่เคลื่อน (จุติจิต,ตาย) สำหรับบุคคลประเภทนี้ ท่านเรียกว่า บุคคลผู้ใกล้จวนตาย (ปัจจาสันนมรณบุคคล)^๔

มรณาสันนกาลนี้จะมีเหตุการณ์แปลกๆ ของแต่ละคนไม่เหมือนกัน เช่น บางคนมีกลางสังขารใจแปลกๆ โดยที่เจ้าตัวจะไม่รู้มาก่อน บางครั้งพูดเป็นนัยๆ เช่น บางคนพูดว่า อาหารมื้อสุดท้ายนี้อร่อยจัง ต้องกินมากๆ ต่อไปคงไม่ได้กินแล้ว ถึงแม้บางทีจะเป็นการพูดเล่นๆ ก็ตาม หรือบางคนออกจากบ้านกราบสวัสดีแม่ แล้วไปบอกไปก่อนนะ ใหม่ๆ ที่ทุกครั้งออกไปก็ไม่เคยได้ทำแบบนี้มาก่อน หรือแม้แต่ตนเองฝันว่าประสบอุบัติเหตุเสียชีวิต ได้บอกกล่าวกับคนรอบข้าง ต่อไปมาไม่นานก็ประสบอุบัติเหตุเสียชีวิตจริงๆ

จากที่กล่าวมานี้เรียกว่า มีมรณาสันนกาลปรากฏ คิดอีกในแง่หนึ่งก็ถือว่าเป็นการดี เพราะถ้าได้พบกับเหตุการณ์ดังกล่าว ก็ถือว่าความตายมาเตือนให้รู้ว่าเตรียมตัวตายได้แล้ว แต่ยังมีเวลาเหลือเพียงเล็กน้อย อย่าได้ประมาทให้รีบทำความดี ทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล เจริญจิตภาวนา พยายามให้จิตเกาะอยู่กับสิ่งที่ เป็นบุญเป็นกุศล ทำจิตใจให้สบายไม่คิดกังวลห่วงใยใดๆ หากทำได้ เช่นนี้ เมื่อมรณาสันนกาลเกิดขึ้นก็จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

^๔ ดูรายละเอียดใน พระสีดาจารย์, อภิธมฺมคุดสฺสทหฺปิณี, หน้า ๒๑๕-๒๒๒, สุขญา ศิริชัยนุกร และคณะ, “การวิเคราะห์กัมมกิริยพระพุทธศาสนา : ความตายกับมรณัสสคติ”, หน้า ๒๕.

๔.๑.๓ มรณาสันนวิถี

บุคคลในโลกนี้ไม่ว่าจะเป็นใครก็ตามเมื่อเกิดมาแล้วจะต้องตายแน่นอน เพราะโดยธรรมชาติในภพหนึ่งๆ นั้น เมื่อถือกำเนิดด้วยอำนาจกรรมที่ให้เกิดคือชนกรรมทำหน้าที่ปฏิสนธิมาแล้ว ลำดับจิตก็จะเกิดสืบต่อไปสันตติต่อไปไม่ขาดสายจวบจนถึงจุดจิตจากภพหนึ่งๆ วิถีจิตที่เกิดในเวลาใกล้ตายนั้น ท่านเรียกว่า “มรณาสันนวิถี” ซึ่งก็คือวิถีจิตใกล้ตาย หรือกระแสของจิตใกล้ตาย วิถีจิตใกล้ตายนี้ เมื่อว่าโดยจำนวนย่อมมีมากมายหลายร้อยวิถี มิใช่เป็นวิถีจิตที่เกิดขึ้นเป็นวิถีสุดท้ายในภพหนึ่งๆ เท่านั้น และจิตที่เสพอารมณ์คือขวนจิตที่เกิดขึ้นในวิถีจิตใกล้ตายนี้ ย่อมจะมีกำลังลดน้อยลง เพราะในเวลาทีวิถีจิตและหทัยวัตถุซึ่งเป็นที่ยอาศัยเกิดของธรรมที่เกิดร่วมกันมีกำลังอ่อนลง วิถีจิตใกล้ตาย จึงมีจิตที่เสพอารมณ์เพียงเล็กน้อย นี้กล่าวโดยทั่วไป หากกล่าวเฉพาะคนที่ตาย คนทุกคนจะมีมรณาสันนวิถี คือวิถีจิตใกล้ตาย จิตในขณะนั้นจะทำหน้าที่ระลึกอารมณ์ รับอารมณ์ครั้งสุดท้ายจะเป็นบุญหรือบาปของผู้ที่ใกล้จะตาย อารมณ์ที่ปรากฏนี้เป็นเหมือนผู้นำทางว่าจะไปเกิดในภพใด อารมณ์ที่ปรากฏครั้งสุดท้ายนี้มาจากกรรมที่มีอำนาจมากที่สุดที่ผู้ตายได้กระทำไว้นั่นเอง ในขณะที่จะตายนั้นจิตของเราจะบังคับให้นึกคิดเรื่องใดๆ ตามที่เราต้องการไม่ได้ เพราะจิตขณะนั้นดูคนนอนหลับ จิตนี้คิดเรื่องต่างๆ ตามกำลังอำนาจของกรรมที่ได้กระทำไว้แล้ว และจิตได้สะสมสิ่งนั้นๆ ไว้ การที่ผู้ตายได้ทำกรรมต่างๆ ไว้ระหว่างมีชีวิตอยู่ จิตจะเก็บรวบรวมสะสมเอาไว้หมด กรรมที่มีอำนาจมากกว่า จิตก็จะนึกคิดแต่กรรมนั้นๆ ก่อน ซึ่งมาปรากฏเป็นอารมณ์สุดท้ายก่อนตาย มรณาสันนวิถีเกิดขึ้นแก่ผู้ใด เป็นที่แน่นอนว่าผู้ตายนั้นต้องพบกับความตายเป็นแน่แท้ มรณาสันนวิถีของกามจุติ และกามปฏิสนธิ ของปถุชน และเสกขบุคคล เมื่อใกล้จะตายก่อนจุดจิตจะเกิดขึ้น ถ้ามี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เป็นอารมณ์ มรณาสันนวิถี นั้น เรียกว่า มรณาสันนวิถีทางปัญจทวาร ถ้าใจมีความรู้สึกนึกคิดทางใจ มรณาสันนวิถี นั้น เรียกว่า มรณาสันนวิถีทางมโนทวาร

ดังนั้น ในมรณาสันนวิถี มี กรรม กรรมนิमित คตินิมิต เป็นอารมณ์แน่นอน กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ คตินิมิตอารมณ์ ที่เกิดขึ้นในมรณาสันนวิชิตินี้แหละ เป็นเครื่องหมายบ่งบอกภพชาติที่จุดสัตว์นั้นจะไปปฏิสนธิ นิมิตทั้ง ๓ ประการที่เป็นอารมณ์ ปรากฏในมรณาสันนวิชิตินี้ย่อมเกิดขึ้น ได้ด้วยอำนาจกรรม ๔ ประการที่ให้ผลตามลำดับคือ อกุศลกรรม อาสันนกรรม อาจินณกรรม และ กัตตดากรรม

^๕ พ.ต.อ.ประยูร ดิษฐานพงศ์, ความตายของมนุษย์ ตายแล้วไปไหน, หน้า ๔๒-๔๓.

๔.๑.๔ จุติจิตและปฏิสนธิจิต

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวถึงกระบวนการเกิดขึ้นของจิต การสร้างกรรม สังสมกรรม และการสืบทอดผลกรรมว่า

ในขณะที่เรามีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน จิตของเราเกิดดับทุกขณะ จิตเกิด ๑ ขณะ เรียกว่า “จิต ๑ ดวง” จิตแต่ละดวงมี ๓ ขณะ คือ ขณะเกิดขึ้น (อุปปาทะ) ขณะตั้งอยู่ (ฐิติ) และขณะดับไป (กังคะ) จิตแต่ละดวงเมื่อเกิดขึ้นแล้ว จะดำรงอยู่ช่วงเวลาสั้นมาก แล้วก็ดับไป ก่อนที่จะดับ (กังคะ) ไปนั้นจิตได้ส่งผลกระทบที่เก็บสะสมไว้ไปเป็นปัจจัยให้จิตดวงใหม่เกิดขึ้น (อุปปาทะ) ดังนั้น จิตดวงใหม่จึงเกิดขึ้นเพราะอาศัยพลังกรรมของจิตดวงก่อนที่เพิ่งดับไป และจิตดวงที่เกิดขึ้นตามมานี้ก็ตั้งอยู่ชั่วขณะแล้วดับไป ก่อนจะดับจิตนี้ก็ส่งปัจจัยต่อเนื่องให้จิตดวงใหม่เกิดขึ้น อีก ดังตารางนี้

ตารางที่ ๒ : ภาพแสดงกระบวนการเกิดดับของจิต^{๑๑}

จิตเกิดดับ ต่อเนื่องกันเป็นสายโซ่อย่างนี้ ท่านเรียกว่า “กระแสจิต” (วิญญานโสตะ = stream of consciousness) ภาวะที่จิตเกิดดับสืบต่อเป็นกระแสนี้ ท่านเรียกว่า “สันตติ” (continuity) ถึงแม้ว่าจิตจะเกิดดับทุกขณะ แต่ผลกรรมก็จะไม่สูญหายไปพร้อมกับการดับของจิตแต่ละดวง เพราะจิตจะส่งทอดผลกรรมให้จิตดวงใหม่เก็บรักษาต่อไปก่อนที่จะดับลง จิตดวงใหม่จึงเป็นทายาทรับมรดกกรรมของจิตดวงที่เพิ่งดับไป ความจำและประสบการณ์^{๑๒} ก็จะถูกส่งทอดต่อเนื่องเป็นกระแสกันไปอย่างนี้

จิตดวงเก่าที่เพิ่งดับไปกับจิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นมาจะเป็นอันเดียวกันก็ไม่ใช่ จะแตกต่างกันก็ไม่เชิง ที่ว่า “ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน” ก็เพราะจิตดวงเก่าได้ดับไปแล้ว และได้เป็นปัจจัยให้มีจิตดวงใหม่เกิดขึ้นมาแทนที่ และที่ว่า “ไม่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง” ก็เพราะจิตดวงใหม่ได้รับผลกรรมและประสบการณ์เป็นมรดกทั้งหมดมาจากจิตดวงก่อน นอกจากนี้จิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นมานั้นก็ส่งมรดกให้จิตดวงต่อมารับไปเช่นกัน จิตนับล้านๆ ดวงในกระแสจิตของชีวิตหนึ่งเกิดดับติดต่อกันสืบเนื่องกันไปอย่างนี้ ดังนั้น ชั่วชีวิตหนึ่ง จิตเกิดดับนับครั้งไม่ถ้วน และคนเราก็

^{๑๑} สยาม ราชวัตร, “วิธีการอ้างเหตุผลที่อธิบายยืนยันความมีอยู่ของโลกว่าในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐๕.

เกิดและตายนับครั้งไม่ถ้วนในชั่วชีวิตเดียวนี้แหละ จิตเกิด ๑ ขณะ ก็เท่ากับเราเกิด ๑ ครั้ง จิตดับ ๑ ขณะก็เท่ากับเราตาย ๑ ครั้ง เนื่องจากจิตของเราเกิดดับทุกขณะ คนเราจึงชื่อว่า เกิดและตายตามจำนวนครั้งของการเกิดดับของจิต ความตายชั่วขณะนี้ท่านเรียกว่า “ขณิกมรณะ” ทุกวันที่ผ่านมาไปเราเกิด และตาย แบบขณิกมรณะนี้หลายครั้ง เราเกิดแล้วก็ตาย และตายแล้วก็เกิด สลับกันไปทุกขณะ

อนึ่ง จิตตายแล้วเกิดเพียงชั่วขณะเดียวด้วยวิธีการเช่นใด จิตตายแล้วก็เกิดใหม่แบบข้ามภพข้ามชาติด้วยวิธีการเช่นนั้น อันที่จริงนั้น สภาวะที่จิตตายแล้วเกิดใหม่แบบข้ามภพข้ามชาติก็มีลักษณะเช่นเดียวกับสภาวะที่จิตเกิดดับในชั่วชีวิตเดียว ความแตกต่างประการเดียวอยู่ตรงที่ว่า การตายแล้วเกิดแบบขณิกมรณะ จำกัดอาณาบริเวณอยู่ในร่างกายเดียว แต่การตายแล้วเกิดใหม่แบบข้ามภพข้ามชาติเป็นการทิ้งร่างกายในภพภูมินี้ แล้วถือกำเนิดในร่างกายของภพภูมินี้

จากคำกล่าวที่ว่า “สภาวะที่ตายแล้วแบบข้ามภพข้ามชาติ มีกระบวนการไม่ต่างจากการเกิดของจิตในชีวิตประจำวันของเรา” นั้น หมายความว่า จิตดวงสุดท้ายในชาตินี้ เรียกว่า “จุติจิต” เพราะเป็นจิตที่เคลื่อนย้ายภพ (จุติ) ออกจากร่างกายที่ปราศจากลมหายใจ ขณะที่จุติจิตดับลง มันได้ส่งพลังกรรมและผลรวมของประสบการณ์ในชาตินี้ ไปก่อให้เกิดจิตดวงใหม่ ในร่างกายใหม่ เรียกว่า “ปฏิสนธิจิต” หมายถึง จิตที่เชื่อมโยง (ปฏิสนธิ) ระหว่างชาตินี้กับชาติหน้า ในภพภูมินี้ จุติจิตที่ดับในชาตินี้กับปฏิสนธิจิตที่เกิดใหม่ในชาติหน้า จึงไม่ใช่จิตดวงเดียวกัน เพราะจุติจิตดับไปแล้ว เหลือแต่เพียงพลังกรรมที่ถูกส่งทอดไปเป็นมรดกที่ปฏิสนธิจิตเก็บรักษาต่อไป แต่จุติจิตกับปฏิสนธิจิตก็ไม่แตกต่างกันแยกขาดจากกัน ทั้งนี้ ก็เพราะปฏิสนธิจิตรับมรดกกรรมทุกอย่างมาจากจุติจิต และเก็บรักษาไว้เป็นอนุสัยสันดานสืบต่อไป ดังนั้น “ปฏิสนธิจิต” กับ “จุติจิต” จึงเป็นอันเดียวกันก็ไม่ใช่ จะแตกต่างกันก็ไม่เชิง^{๑๑}

สรุปได้ว่า เมื่อเรายังมีชีวิตอยู่จิตของเราจะเกิดดับทุกขณะ โดยจิต ๑ ดวง จะมี ๓ ขณะ คือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ก่อนที่จะดับนั้นจิตจะส่งผลกระทบที่เก็บสะสมไว้เป็นปัจจัยให้จิตดวงใหม่ การเกิดดับของจิตนี้จะต่อเนื่องกันเป็นสายโซ่ สืบเนื่องต่อกันไปอย่างนี้ในชั่วชีวิตหนึ่ง การตายแบบข้ามภพข้ามชาติของจิตก็มีลักษณะเช่นเดียวกับจิต ๑ ดวง ที่มี ๓ ขณะ แต่แตกต่างกันตรงที่ว่า การตายแล้วเกิดในภพภูมินั้นจะจำกัดอยู่ในร่างกายเดียว แต่การตายแบบข้ามภพข้ามชาติจะทิ้งร่างกาย (รูป) ในภพภูมิเดิม แล้วถือกำเนิดในร่างกายใหม่ในภพภูมินี้

^{๑๑} พระราชนิพนธ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), รวมปาฐกถารธรรม ชุด พระพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์, (กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๔๑), หน้า ๖๔-๖๗.

๔.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างอาสันนกรรมกับชีวิตหลังความตาย

ตามธรรมชาติใจของสัตว์ทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นมาอยู่เสมอ และที่จิตใจเกิดขึ้นมาอยู่เสมอ นั้นก็เพราะได้กระทบซึ่งอารมณ์ต่างๆ ถ้าไม่มีอารมณ์อะไรมากระทบแล้ว ใจก็จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย เช่น เมื่อจิต “เห็น” เกิดขึ้น ก็เพราะมีรูปารมณ์ อันได้แก่คลื่นแสงเข้ามากระทบ เมื่อจิต “เมื่อจิต ได้ยิน” เกิดขึ้น ก็เพราะมีสัทธารมณ์ อันได้แก่คลื่นเสียงมากระทบ และเมื่อจิตคิดนึก “เกิดขึ้น” ก็เพราะมีเรื่องราวที่อยู่ภายในจิตใจเข้ามากระทบ วันๆหนึ่ง เราหนีอารมณ์ต่างๆ มากมายไปไม่ได้ และการกระทบอารมณ์เหล่านี้เรียกว่าผัสสะ

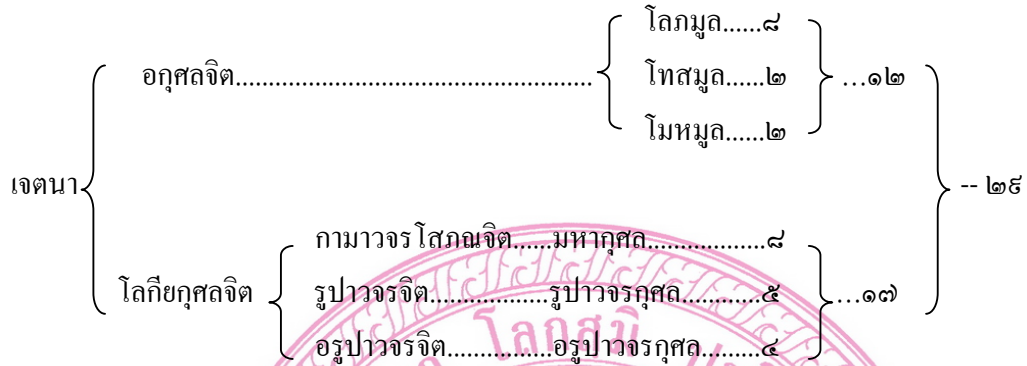
บรรดาอารมณ์ทั้งหลายที่เข้ามากระทบจิตใจนั้น มีทั้งอารมณ์แรงบ้าง อารมณ์ไม่แรงบ้าง และถ้าเป็นอารมณ์ที่แรงมากระทบแล้ว จิตก็จะหนีไปไหนไม่ได้ จะต้องเกิดขึ้นมาจับอารมณ์นั้นทันที เช่น เมื่อมีใครมาพูดว่ากล่าว ก็จะเกิดความโกรธแล้วก็จะเก็บเรื่องราวเหล่านั้นเอาไว้ในจิตใจ เมื่อได้โอกาสเรื่องราวหรือความโกรธที่เก็บเอาไว้วันนั้นก็กระทบใจออกมา ก็เกิดผัสสะขึ้น ทำให้ครุ่นคิดซ้ำๆ ซากๆ บางทีก็ออกจะบ่อยครั้งหรือยาวนานก็ได้ หรือล่องเลยไปหลายวันแล้วก็ยังอดคิดไม่ได้ก็มี ซึ่งอารมณ์ต่างๆ ที่มากระทบใจเหล่านี้ เป็นตัวการทำให้จิตเกิดเวทนาขึ้น คือถ้าอารมณ์ที่ดีมากระทบก็มีความสนใจชอบใจ ถ้าอารมณ์ไม่ดีมากระทบก็รู้สึกไม่ชอบใจ และถ้าอารมณ์นั้นมีความกำลังอ่อน หรือเป็นอารมณ์ที่ไม่กระทบกระเทือนใจแล้วก็จะรู้สึกเฉยๆ ดังนั้น จึงเกิดบุญและบาปมากน้อยตามกำลังแรงของอารมณ์เหล่านั้น เป็นอย่างนี้ตลอดทั้งวันและ ทุกๆ วัน ผลัดเปลี่ยนกันไป มาในทวารทั้ง ๖ ทวารนั้น วันหนึ่งนับจำนวนไม่ได้

บุคคลทั้งหลาย จะไม่สามารถหนีอกุศลกรรม และกุศลกรรม ไปได้เลย แม้แต่อารมณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อตอนใกล้จะตายนั้น ท่านได้ตั้งชื่อเอาไว้อย่างหนึ่งเพื่อเป็นสัญลักษณ์ให้ผู้ศึกษาเข้าใจได้ว่า ไม่ใช่เป็นอารมณ์อื่นๆ ทัวไป หากแต่เป็นอารมณ์ของผู้ที่ใกล้จะถึงแก่ความตายเท่านั้น จะต้องมียุทธกรรมที่ชื่อว่า กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ และคตินิมิตอารมณ์ จะเป็นอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งก็ได้ใน ๓ อารมณ์นี้ เกิดขึ้นก่อนแล้วความตายจึงจะมาถึง จะไม่มีอารมณ์เหล่านี้เกิดขึ้นเลยแล้วก็ตายไป ก็ย่อมจะเป็นไม่ได้ (ยกเว้นพระอรหันต์)

พระพุทธองค์ตรัสว่า “เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม บุคคล คิดแล้ว จึงกระทำความด้วยกาย วาจา ใจ”^{๑๒} หมายความว่า เจตนาอันได้แก่ความตั้งใจ หรือความจงใจที่กระทำด้วย กาย วาจา และใจ ทั้งในทางดีหรือในทางชั่ว นั้นแหละเป็นตัวกรรม และเจตนานี้ก็ได้อีกเจตนาที่ในอกุศลจิต ๑๒ และเจตนาที่ในโลภียกุศลจิต ๑๗ รวมเป็นเจตนา ๒๙

^{๑๒} อญ.นกก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗.

เจตนาในความหมายที่เป็นตัวกรรมนั้น มี ๒๕ ได้แก่อะไรเหล่านี้

ตารางที่ ๓ : ภาพแสดงเจตนาในความหมายที่เป็นตัวกรรม ๒๕^{๑๓}

รูปาวจรจิต ๕ กับอรูปราวจรจิต ๔ เป็นจิตที่บุคคลทำสมาธิจนได้ถึงฌานในชั้นต่างๆ ทั้ง รูปฌาน อรูปฌาน ทำให้กิเลสนิวรณ์ที่มีอยู่ภายในจิตใจสงบลงได้ไม่เพียงพวขึ้นมามีด้วยเหตุนี้ ผู้ที่ปฏิบัติได้มาถึงรูปาวจรจิต ๕ กับอรูปราวจรจิต ๔ เมื่อตายลงแล้วจึงปฏิสนธิในรูปพรหมและอรูปรพรหม ซึ่งจะไม่ขอกถาวในที่นี้ จะแสดงแต่การปฏิสนธิในกามภูมิ ๑๑ นั่นคือ อกุศลจิต ๑๒ กับมหากุศลจิต ๘ ดังนี้

เมื่อตอนใกล้จะตายมีอารมณ์ที่เรียกว่า กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ หรือคตินิมิตอารมณ์ เกี่ยวกับโลภมูลจิต ๘ ดวงใดดวงหนึ่ง ผู้ปฏิสนธิในชาติใหม่ก็จะได้ชีวิตจิตใจเป็นเปรต อสุรกาย

เมื่อตอนใกล้จะตายมีอารมณ์ที่เรียกว่า กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ หรือคตินิมิตอารมณ์ เกี่ยวกับโทสมูลจิต ๒ ดวงใดดวงหนึ่ง ผู้ปฏิสนธิในชาติใหม่ก็จะได้ชีวิตจิตใจเป็นสัตว์นรก

เมื่อตอนใกล้จะตายมีอารมณ์ที่เรียกว่า กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ หรือคตินิมิตอารมณ์ เกี่ยวกับโมหมูลจิต ๒ ดวงใดดวงหนึ่ง ผู้ปฏิสนธิในชาติใหม่ก็จะได้ชีวิตจิตใจเป็นสัตว์เดรัจฉาน

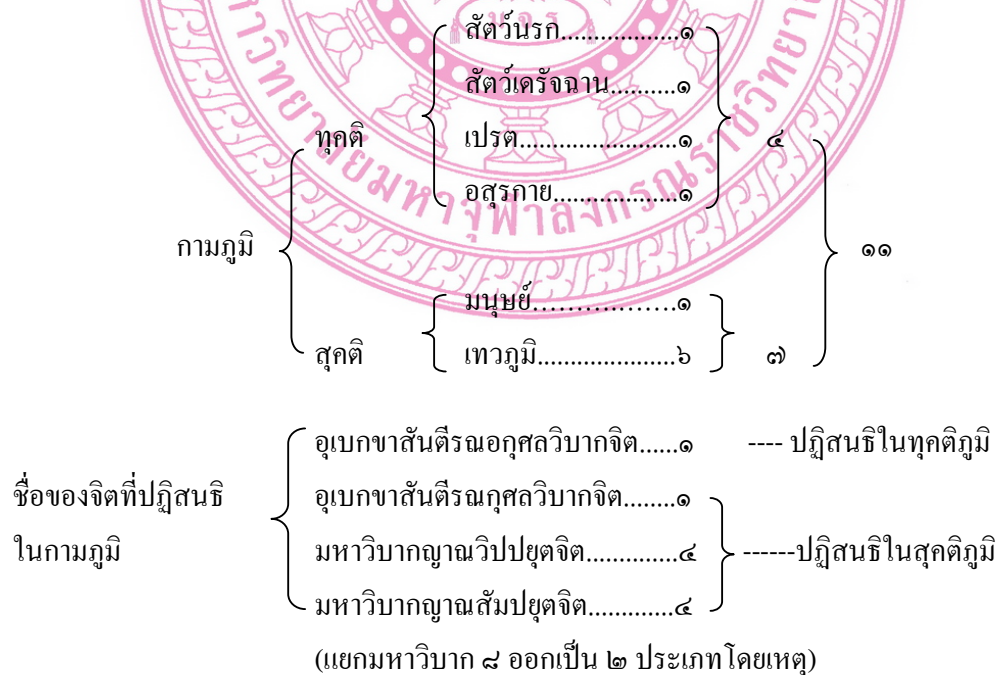
เมื่อตอนใกล้จะตายมีอารมณ์ที่เรียกว่า กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ หรือคตินิมิตอารมณ์ เกี่ยวกับมหากุศล ๘ ดวงใดดวงหนึ่ง ผู้ปฏิสนธิในชาติใหม่ก็จะได้ชีวิตเป็นมนุษย์และเป็นเทวดาทั้ง ๖ ชั้น^{๑๔}

^{๑๓} บุญมี เมฆางกูร, ชีวิตภายหลังความตาย หรือตายแล้วเกิดได้อย่างไร, (กรุงเทพมหานคร : สุทธิสารการพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๓๗๘.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๘-๓๗๙.

ดังนั้น ผู้ที่ใกล้จะถึงแก่ความตาย เมื่อเกิดอารมณ์ขึ้นแล้วจึงได้อาศัยอารมณ์ที่ได้นี้เป็นหนทางไปสู่การปฏิสนธิ ตามแต่อำนาจของอารมณ์ที่เกิดขึ้นนั้น กรรมที่ได้กระทำลงไปแล้วนั้นมิได้สาบสูญสิ้นไปไหน หากแต่ยังอยู่ และคอยช่วงชิงเพื่อจะเอาชนะซึ่งกันและกัน คือกระทบใจออกมาเป็นอารมณ์ให้อยู่ตลอดเวลา ในผู้ใกล้จะถึงแก่ความตายก็เหมือนกัน ถ้ายกเว้นกรรมที่เรียกว่า ครุกรรม คือ กรรมหนักออกเสียแล้ว กรรมที่เรียกว่า อาสันนกรรม คือ กรรมที่ระลึกได้ในเวลาใกล้เสียชีวิต และกรรมที่กระทำในขณะที่นั้น จะเป็นผู้ให้ผล ย่อมกระทำนิमितที่เป็นกรรม กรรมนิमित หรือ คตินิमित ให้ปรากฏในมรณาสันนิวถีได้ ในขณะที่จะดับจิต บุคคลมีความคิดเป็นมิจชาติปฏิญญา โดยอาศัยมโนกรรมที่เป็นอกุศลจึงนำเขาไปเกิดในทุคติ หรือ มีความคิดเป็นสัมมาปฏิญญา โดยอาศัยมโนกรรมที่เป็นกุศลจึงนำเขาไปเกิดในสุคติ

สำหรับจิตที่เป็นตัวการทำหน้าที่ปฏิสนธินั้น ได้แก่วิบาก ซึ่งเป็นผลของกรรมที่ได้ทำไว้ในอดีตจะสอดคล้องกับอารมณ์ที่เกิดขึ้นพอดี เมื่อชาติเก่าสิ้นสุดลง นั่นก็คือ จิต เจตสิก ตลอดจนกรรมรูปดับลงหมดสิ้นทันทีนั้น ด้วยอำนาจหลายประการ จึงทำให้เกิดการสืบต่อ บังเกิดชาติใหม่ขึ้นมาอีกมี จิต เจตสิก และกรรมรูป เกิดพร้อมกัน ในขณะนั้นเรียกว่า “ปฏิสนธิ”

ตารางที่ ๔ : ภาพแสดงจิตที่ปฏิสนธิในกามภูมิ^{๑๕}

^{๑๕} บุญมี เมฆางกูร, ชีวิตภายหลังความตาย หรือตายแล้วเกิดได้อย่างไร, หน้า ๔๔๕.

ผลของอกุศลกรรมที่ได้กระทำมาแล้ว และเก็บฝังประทับเอาไว้ในจิตไม่ว่าจะเป็นฝ่าย โลกะ โทสะ หรือโมหะก็ตาม เป็นตัวการทำหน้าที่ปฏิสนธิในภพชาติใหม่ โดยอาศัยอารมณ์เมื่อตอนใกล้จะตาย เป็นตัวส่งให้บังเกิดในอบายภูมิ ๔ อธิบายตามตารางที่ ๔ แสดงจิตที่ปฏิสนธิในกามภูมิ ได้ดังนี้

๑) บุคคลที่จะไปบังเกิดในทุคติภูมิ ปฏิสนธิในกามภูมิ ชื่อ อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก ได้แก่ เมื่อตอนใกล้จะตายเกิดอารมณ์ขึ้นโดยเห็นไฟลุกไหม้ มีความร่าร้อนแสดงความตกใจ เห็นสัตว์ต่างๆ ถูกทรมาณอย่างน่าหวาดเสียว ด้วยอำนาจของอารมณ์ดังกล่าว ก็จะส่งสัตว์ผู้มีอารมณ์นี้ให้บังเกิดในนรก โดยจิตที่ปฏิสนธิชื่อว่า อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก

เมื่อตอนใกล้จะตายตกอยู่ในความหลงใหลไร้สติ มีความรู้สึกตัวว่าตกอยู่ในความมีนเมาอย่างเหลือเกิน เพราะเคยดื่มสุราหรือเสพยาเสพติดให้โทษมาในอดีตมากมายนาน หรืออาจจะเห็นชายน้ำ โคลนตามที่สัตว์ลงเล่น หรือเห็นกรรมกรของสัตว์เครื่องงานด้วยอำนาจของอารมณ์ดังกล่าว ก็จะส่งสัตว์ให้ไปเกิดเป็นสัตว์เครื่องงาน โดยจิตที่ปฏิสนธิชื่อว่า อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก

เมื่อตอนใกล้จะตาย ได้อารมณ์ที่เกี่ยวกับโลกะ รู้สึกถึงการคดโกงผู้อื่นที่ตนได้เคยทำอยู่เสมอๆ หรือเห็นถ้ำ เห็นเหว เห็นปล่องที่ลึกน่ากลัว หรือเห็นป่าที่น่าหวาดเสียว หรือเห็นตัวเองเป็นเปรตหรืออสุรกายที่สูงใหญ่ และน่าเกลียดน่ากลัว ด้วยอำนาจของอารมณ์ดังกล่าว ก็จะส่งสัตว์ผู้มีอารมณ์นี้ให้เกิดขึ้นเป็นเปรตหรืออสุรกาย โดยจิตที่ชื่อว่า อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก

การที่มีจิตดวงเดียวชื่อ อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก แล้วปฏิสนธิใน ๔ ภูมินั้น ก็เพราะว่าจิตดวงนี้กระทำหน้าที่เป็นผู้เกิดในภพชาติใหม่เท่านั้น จิตดวงนี้มีได้กระทำบาปหรือบุญอะไรเลยแม้แต่น้อยเพราะเป็นวิบากคือเป็นผลของกรรม ตัวการที่ส่งจิตดวงนี้ให้เกิดการปฏิสนธิในภพชาติใหม่ คือ อารมณ์เมื่อใกล้จะตาย

๒) บุคคลที่จะไปบังเกิดในสุคติภูมิ ปฏิสนธิในกามภูมิ ชื่อ อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก ผู้มีอารมณ์เป็นกุศลในตอนท้ายของชีวิตเท่านั้น ที่จะเกิดในสุคติภูมิได้เพราะได้เคยทำกุศลไว้มากพอ และเสมอๆ แต่อย่างไรก็ดี ผู้ทำกุศลบางคนไม่ค่อยจะมีโอกาสทำกุศลแล้วจึงไม่ได้ผลมากก็มี เพราะไม่เคยเชื่อเรื่องกรรม ผลของกรรม หรือเรื่องตายแล้วเกิดใหม่ได้ แต่ที่ทำงานไปนั้นจำเป็นต้องทำให้เป็นไปตามธรรมเนียม ทำเพราะจะโอ้อวดให้ใครๆ เห็นว่าใจบุญหรือทำเพื่อๆ เอาไว้ว่าชาติหน้าจะมีบ้างกระมัง หรือทำงานไปแล้วก็มีความเสียดายเกิดความไม่พอใจ และเมื่อกุศลจิตจะเกิดขึ้นมานั้น มีอกุศลโลกะ โทสะ โมหะ เข้ามาปะปนด้วยเป็นอัน

มาก เพราะจิตใจตั้งมั่นไม่ได้เลย ครั้นเมื่อตอนใกล้จะตาย กุศลที่จะเป็นกำลังส่งไปเกิดนั้นก็ยังมีกำลังน้อย เพราะเจตนาในการทำกุศลไม่มั่นคงประการหนึ่ง เพราะกำลังของกุศลน้อยไม่มั่นคงดังนี้ จึงเป็นช่องโอกาสให้แก่อกุศลกรรมที่ได้เคยทำมามีโอกาสเข้ามาแทรกแซงได้ โดยง่ายอีกประการหนึ่ง ดังนั้น อารมณ์ที่เป็นกุศลที่ส่งให้เกิดในภพชาติหน้าจึงเกิดขึ้นมาไม่สมบูรณ์ จิตที่จะปฏิสนธิจึงได้ อุเบกขาสันติระณกุศลวิบาก

จิตที่ชื่ออุเบกขาสันติระณกุศลวิบากนี้ จะเป็นตัวปฏิสนธิในมนุษย์ภูมิ หรือในเทวภูมิชั้นต่ำสุด แต่จะพิกลพิการไม่สมประกอบทางร่างกาย ทางจิตใจ หรือทั้งทางร่างกายด้วยและจิตใจด้วย ทั้งสองอย่างนี้ เรียกว่า ปฏิสนธิทุพพลภาพตั้งแต่ปฏิสนธิ เช่น มีอารมณ์เป็นกุศลนำเกิดเมื่อตอนใกล้จะตาย แต่กุศลนี้มีกำลังไม่มาก ซ้ำยังมีอารมณ์เห็นหรือรู้สึกถึงการดื่มสุราเมรัยเข้ามาปะปนสลัดกันไปด้วย ดังนั้น อารมณ์กุศลจึงนำเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นต่ำสุด ๒ จำพวก แต่อกุศลมีนเมาเข้ามาเป็นอารมณ์ร่วมด้วย ได้ชื่อว่าอารมณ์นี้เป็นบริวาร ดังนั้น การปฏิสนธิจึงมีกำลังน้อยไม่สมประกอบ เป็นผู้มีปัญญาทึบ หรือปัญญาอ่อน หรือเป็นคนวิกลจริตแล้วแต่อกุศลที่มาปะปนอย่างไร ประเภทไหนมากน้อยเท่าใด เป็นต้น

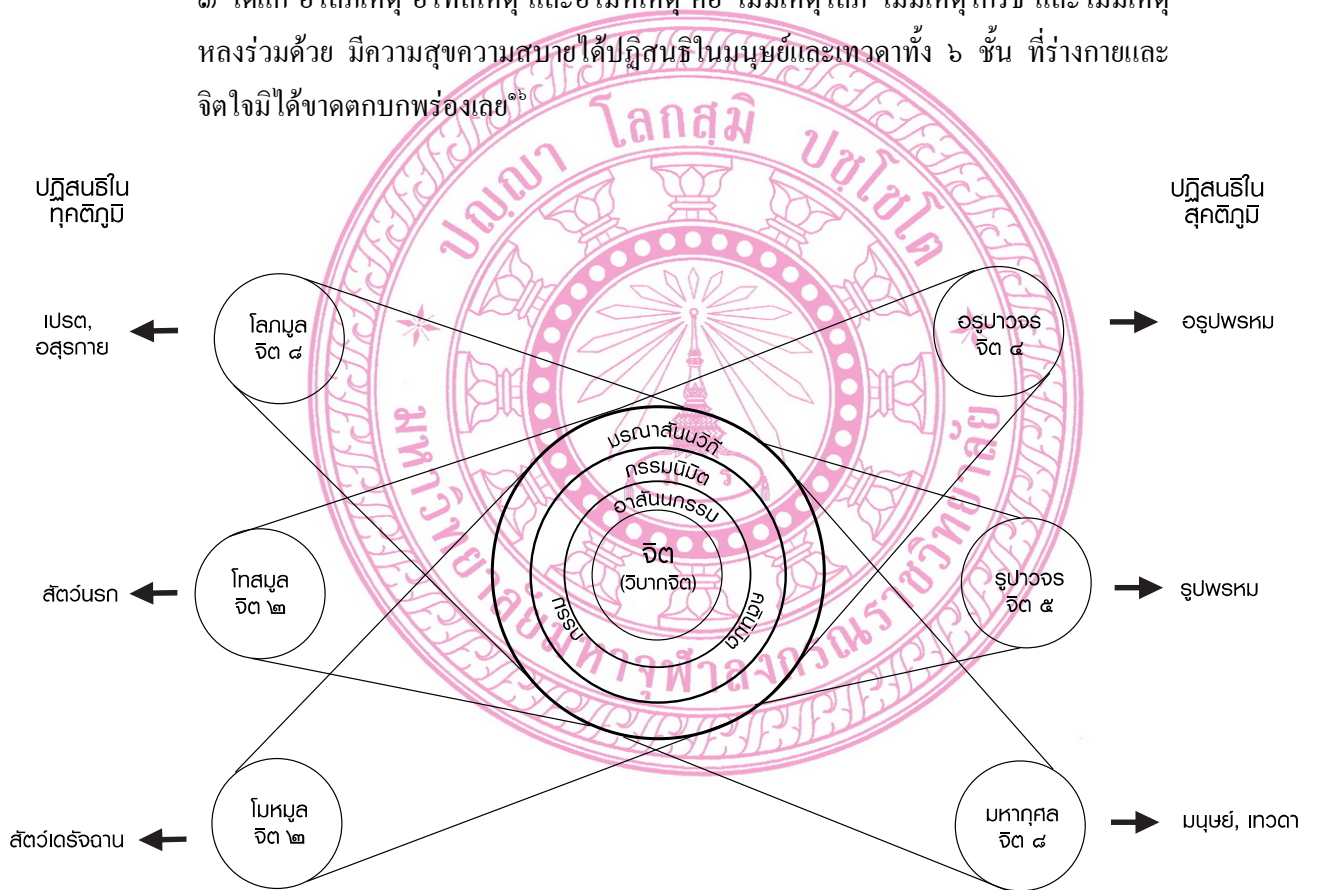
๓) บุคคลที่จะไปบังเกิดในสุคติภูมิ ปฏิสนธิในกามภูมิ ชื่อ มหาวิบากญาณวิปยุต

บุคคลผู้มีอารมณ์เป็นกุศล เมื่อตอนใกล้จะตาย มิได้มีอกุศลเข้ามาปะปนทำให้กำลังลดน้อยลง ทั้งนี้ก็เพราะเป็นผู้ที่มีจิตเป็นกุศลจริงๆ ด้วยเหตุที่ตลอดชีวิตมาส่วนใหญ่ไม่ค่อยได้ทำบาป มีแต่การทำบุญ ให้อทานเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เจือจานต่อกันและสัตว์ทั่วไป รักษาศีลและเจริญสมาธิภาวนาอยู่เสมอมา อำนาจของกุศลผลบุญที่ได้กระทำไปแล้ว ก่อให้เกิดอารมณ์ที่เป็นกุศลขึ้นเมื่อตอนใกล้จะถึงแก่ความตาย และอารมณ์นี้เองเป็นตัวอุคตหนุนส่งให้เกิดการปฏิสนธิเป็นมนุษย์และเทวดาทั้ง ๖ ชั้น ที่สมบูรณ์ทุกอย่างในขณะปฏิสนธิ หากแม้ว่า บุคคลนั้นทำกุศลไปตาที่พ่อ แม่ ญาติพี่น้อง ว่ามาว่าให้ทำเอาไว้ หรือทำลงไปก็เพราะปรารถนาได้ไปเกิดที่ดีๆ จึงมิได้ประกอบด้วยสติปัญญา ในขณะกุศลจิตเกิด จึงได้เป็นจิตที่ปราศจากโลภะ ปราศจากโทสะ ๒ ประการเท่านั้น จิตชนิดนี้เป็นวิบากที่มาจากมหากุศลญาณวิปยุต เรียกว่า มหาวิบากญาณวิปยุต ซึ่งเป็นกุศลที่มีได้มีปัญญาเข้าประกอบ มีแต่อโลภะ อโทสะ เท่านั้น

๔) บุคคลที่จะไปบังเกิดในสุคติภูมิ ปฏิสนธิในกามภูมิ ชื่อ มหาวิบากญาณสัมปยุต

เป็นบุคคลผู้ซึ่งทำบุญทำกุศลเหมือนกับบุคคลในข้อ ๓) แต่มิได้เป็นผู้ที่ทำตามๆ กันมาเท่านั้น หากเป็นผู้ที่ขบศึกษาเล่าเรียนเรื่องของชีวิต ขอบคั้นคิดพิจารณาในเหตุผลต่างๆ ในเรื่องของการกรรม ในเรื่องผลของการกรรม และในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด ทั้งยังเข้าใจว่าสิ่งทั้งหลายในโลกนี้เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จะเอามาเป็นที่พึ่งจริงๆ หาได้ไม่ ครั้นทำเวลาทำบุญ ให้อทาน

รักษาศีล เจริญภาวนา ก็รู้จักพิจารณาให้จิตของตนเกิดปัญญาขึ้นร่วมด้วยแทบทุกครั้ง ดังนั้น ตลอดเวลาที่ยาวนานมหากุศลญาณสัมปยุต คือ กุศลจิตที่มีปัญญาเข้าประกอบด้วย เมื่อใกล้จะตาย ก็ได้อารมณ์ในครั้งสุดท้ายที่มีกำลังมาก เป็นมหากุศลญาณสัมปยุต กระทำหน้าที่ส่งผลให้เกิดในภพชาติใหม่ ในขณะที่ปฏิสนธิ จิตชนิดนี้เรียกชื่อว่า มหาวิบากญาณสัมปยุต ซึ่งเป็นผลของกรรมที่ได้ทำมา จึงทำหน้าที่ปฏิสนธิในภพชาติใหม่ แล้วเป็นดิเหตุกบุคคล คือ ผู้มีเหตุทั้ง ๓ ได้แก่ โลกเหตุ อโศกเหตุ และอโมหเหตุ คือ ไม่มีเหตุโลก ไม่มีเหตุโอรช และไม่มีเหตุหลงร่วมด้วย มีความสุขความสบายได้ปฏิสนธิในมนุษย์และเทวดาทั้ง ๖ ชั้น ที่ร่างกายและจิตใจมิได้ขาดตกบกพร่องเลย^{๑๖}

ตารางที่ ๕ : ภาพแสดงความสัมพันธ์ระหว่างอสังขกรรมกับชีวิตหลังความตาย

^{๑๖} บุญมี เมธางกูร, ชีวิตภายหลังความตาย หรือตายแล้วเกิดได้อย่างไร, หน้า ๔๔๔-๔๔๕.

จากที่กล่าวมา นิमितทั้ง ๓ นี้ เมื่ออย่างหนึ่งอย่างใดปรากฏแล้ว ก็ย่อมจะส่งสัตว์ให้ไปสู่ทุกขภูมิ หรือสุคติภูมิ ตามแต่อาภรณ์นั้นๆ จะเป็นอกุศล หรือกุศล และอาภรณ์ในครั้งสุดท้ายนี้ เป็นตัวชี้ทิศทางว่าจะเกิดขึ้นในภูมิไหน จะเป็นทุกขหรือสุคติ ก็แล้วแต่อาภรณ์ที่เกิดขึ้นมาในตอนท้ายของชีวิต ซึ่งส่วนใหญ่ก็มักจะเกิดจากอาภรณ์ที่ผู้นั้นกระทำอยู่เสมอๆ นั่นก็คือ อาชญากรรม หากว่าอาชญากรรม ผู้นั้นมีกำลังอ่อน จึงเป็นหน้าที่ของอาชญากรรมที่จะส่งผลซึ่งมีกำลังมากกว่า อยู่แล้ว หากว่าผู้นั้นทำแต่กรรมชั่ว เมื่อใกล้จะตายก็จะระลึกถึงอกุศลที่ตนได้เคยทำมาราวกับว่าเป็นความฝัน หรือรู้สึกว่าได้เห็น ได้ยินจริงๆ เช่น เห็นสัตว์ที่กำลังจะถูกฆ่า หรือได้ยินเสียงสัตว์กำลังร้องครวญครางด้วยความเจ็บปวด ด้วยเหตุนี้บุคคลดังกล่าวนี้จะถูกผลักส่งไปให้เกิดเป็นสัตว์นรก สัตว์เดรัจฉานเปรต อสุรกาย นั่นคือ อบายภูมิ ๔ อันเป็นที่เกิด ไม่มีความสุขความสบายได้รับความเดือดร้อน บุคคลที่ยังดำรงชีวิตอยู่ เมื่อตายไปก็ไม่มีใครอยากไปเกิดในอบายภูมิ ถึงกระนั้น ยังพอมีทางออกด้วยการทำดีครั้งสุดท้ายของชีวิต คือการทำอาชญากรรมที่เป็นฝ่ายกุศลให้เกิดขึ้น ระลึกถึงสิ่งที่ดีเป็นกุศลก่อนตาย ทำจิตใจไม่ให้เศร้าหมอง ผ่องใส ก็จะสามารรถนำไปสู่สุคติได้ ดังที่ พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า

จิตเต สกิลิภูเจ ทุกคิ ปาฎิกงขา.

จิตเต อสกิลิภูเจ สุคิ ปาฎิกงขา.

เมื่อจิตเศร้าหมอง ทุกคิก็เป็นอันหวังได้

เมื่อจิตไม่เศร้าหมอง สุคิก็เป็นอันหวังได้^{๑๑}

ซึ่งวิธีการที่จะเตรียมตัวก่อนตายเพื่อไม่ให้จิตเศร้าหมอง สามารถระลึกถึงบุญกุศลที่ตนได้กระทำไว้ขณะมีชีวิตอยู่ หรือที่กระทำใหม่ในขณะนั้น จะนำเสนอในหัวข้อถัดไป

๔.๓ วิธีการเตรียมตัวตายเพื่อไปสู่สุคติ

ความตาย เป็นปลายสุดของชีวิตนี้ การเตรียมตัวตายจะต้องเริ่มต้นตั้งแต่ยังมีชีวิตอยู่ ซึ่งมีความสำคัญอย่างมาก เพราะความตายไม่ใช่จุดสิ้นสุดของชีวิต แต่เป็นจุดเริ่มต้นของชีวิตใหม่ในโลกหน้า ถ้ามีชีวิตที่มีความพร้อม มีการสร้างกุศลอยู่เป็นประจำ ความตายก็ไม่ใช่ว่าเรื่องน่าหวงคั่งนั้น จึงควรที่จะเตรียมตัวตาย เมื่อตายจากโลกนี้ไปแล้วจะได้ไปสู่สุคติภูมิที่ดี ด้วยการทำความดีทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงวิธีเตรียมตัวตาย การประพาดปฏิบัติตนในมหาปริณิพพานสูตร พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า

^{๑๑} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๗๐/๔๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๗๐/๖๒-๖๓.

มนุษย์ทุกคนไม่ว่าเด็ก ผู้ใหญ่ โง่ ฉลาด มั่งมี และยากจน ล้วนต้องตาย ชีวิตของสัตว์เปรียบเหมือนภาชนะดินที่ช่างหม้อปั้นแล้ว เล็กบ้าง ใหญ่บ้าง สุกบ้าง ดิบบ้าง ซึ่งล้วนมีความแตกสลายเป็นที่สุด

วัยของเราแก่ห่อม ชีวิตของเราเหลือน้อย เราจะจากพวกเขาไป เราทำที่พึ่งแก่ตนแล้ว พวกเราจง

- ๑) อย่าประมาท
- ๒) มีสติ
- ๓) มีศีลบริสุทธ^{๑๔}
- ๔) มีความดำริมั่นคง
- ๕) รักษาจิตของตนไว้

ผู้ที่ไม่ประมาทอยู่ในธรรมวินัยนี้ ละการเวียนว่ายตายเกิดแล้ว จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้^{๑๕}

คำว่า “อย่าประมาท” หมายความว่า ไม่ปล่อยจิตไปในอารมณ์กำคุณ ๕ ด้วยอำนาจแห่งทวาริต ไม่ทอดฉันทะ ไม่ทอดธุระ ในการบำเพ็ญคุณงามความดี คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ทั้งปกติศีล ทั้งภาวนาศีล ปกติสมาธิ ปกติปัญญา

คำว่า “มีสติ” หมายความว่า จงมีสติ ได้แก่ จงเจริญสติปัฏฐาน ๔ หรือเจริญวิปัสสนาตนเอง

คำว่า “มีศีลบริสุทธ^{๑๔}” จงเป็นผู้มีศีลบริสุทธ^{๑๔} ได้แก่ ปกติศีล กับภาวนาศีลหรือศีลนอกมรรค กับ ศีลในมรรค

คำว่า “มีดำริมั่นคง” หมายความว่า จงมีดำริอันตั้งไว้ถูกต้องดีแล้ว คือ ตั้งไว้ในกุศลกรรมบถ ๑๐ ตั้งไว้ในบุญกิริยาวัตถุ ๓ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐

คำว่า “รักษาจิตของตนไว้” หมายความว่า จงตามรักษาจิตของตน ได้แก่ รักษาด้วยอินทรีย์สังวร ด้วยการเจริญสมถกรรมฐาน ด้วยการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน^{๑๕}

จากที่พระพุทธองค์ตรัสสอนวิธีการเตรียมตัวตายไว้สำหรับบุคคลทั่วไป ถึงแม้จะยังไม่สามารถปฏิบัติจนถึงขั้นละการเวียนว่ายตายเกิดได้ แต่ก็สามารถนำมาปฏิบัติเป็นการเตรียมพร้อมสำหรับความตายที่จะมาถึง และเพื่อมุ่งสู่ชีวิตหลังความตายที่เป็นสุคติภูมิ การเตรียมความพร้อมเช่นนี้ เมื่อความตายเข้ามาห้อมมีสติ ไม่หวั่นไหว สามารถระลึกถึงกุศลอาสันนกรรมตอนใกล้จะตายได้ ซึ่งมีวิธีการปฏิบัติที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

^{๑๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๕/๑๓๑-๑๓๒.

^{๑๕} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ.๕), อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระครูวิสุทธิคุณาการ (สังข ติสฺโร ป.ธ.๕), (กรุงเทพมหานคร : สนิทพันธ์การพิมพ์, ๒๕๑๔), หน้า ๔๐-๔๑.

๔.๓.๑ แนวทางปฏิบัติด้วยความไม่ประมาท

อัปมาทะ แปลว่า ความไม่ประมาท, ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ, ความไม่เปลอ, ความไม่เลินเล่อเปลอสติ, ความไม่ปล่อยปละละเลย, ความระมัดระวังที่จะไม่ทำเหตุแห่งความผิดพลาดเสียหาย และไม่ละเลยโอกาสที่จะทำเหตุแห่งความดีงามและความเจริญ, ความมีสติรอบคอบ

ความไม่ประมาท ฟังกระทำในที่ ๔ สถาน คือ ๑) ในการละกายทุจริต ประพฤติกายสุจริต ๒) ในการละวจีทุจริต ในการประพฤติวจีสุจริต ๓) ในการละมโนทุจริต ประพฤติมโนสุจริต ๔) ในการละความเห็นผิด ประกอบความเห็นที่ถูก อีกหมวดหนึ่งว่า ๑) ระวางใจไม่ให้กำหนด ในอรรถเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ๒) ระวางใจไม่ให้ขัดเคือง ๓) ระวางใจไม่ให้หลง ในอรรถเป็นที่ตั้งแห่งความหลง ๔) ระวางใจไม่ให้มัวเมาในอรรถเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา^{๒๐}

หมายความว่า ความไม่ประมาท คือ ความไม่ปราศจากสติ การดำเนินชีวิตที่มีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติทุกอย่าง ระมัดระวังไม่ให้ตนเองถลาลงไปในทางเสื่อม ซึ่งจะนำไปสู่การประกอบกรรมชั่ว ขณะเดียวกันก็ไม่ยอมพลาดโอกาสที่จะกระทำความดีงามและความเจริญก้าวหน้าตระหนักในสิ่งที่พึงทำและพึงละเว้น ใส่ใจสำนึกในหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบ ไม่ปล่อยปละละเลยกระทำด้วยความรอบคอบให้รู้หน้าไม่หยุดยั้ง โดยมีความเพียรที่มีสติเป็นเครื่องเร่งเร้าและควบคุม

ในปัจจุบันจากก่อนเสด็จปรินิพพาน ตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายตั้งอยู่ในความไม่ประมาทว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๒๑} พุทธพจน์ข้อนี้ เน้นความไม่ประมาทและเร่งทำกิจ โดยให้รู้และเข้าใจความเป็นจริงว่า สิ่งทั้งหลายเกิดจากองค์ประกอบต่างๆ ประมวลกันขึ้น ดำรงอยู่ชั่วคราว มีความบีบคั้นขัดแย้ง เสื่อมสลายแตกดับไปตามเหตุปัจจัย ไม่อยู่ในอำนาจของความปรารถนา จึงไม่ควรวางใจในชีวิตที่สั้น และไม่แน่นอน ควรเร่งขวนขวายทำสิ่งที่ควรทำ ละเว้นสิ่งที่ควรละเว้น แก่ใจสิ่งเสียหายที่เกิดขึ้นแล้ว ป้องกันไม่ให้เกิดความเสียหายเกิดขึ้น สร้างสรรค์สิ่งดีงาม โดยพิจารณาและดำเนินการด้วยปัญญาให้เกิดผลสำเร็จด้วยดี ทั้งกิจที่ทำ และจิตใจ ไม่ปล่อยยให้เวลาและโอกาสสูญไปเปล่าๆ

^{๒๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๔๑.

^{๒๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

ความไม่ประมาทกล่าวได้ว่าเป็นหลักความสำนึกรับผิดชอบที่บุคคลไม่ควรละเลย หรือคูหมิ่น ด้วยการสร้างความไม่ประมาท ๔ ประการ คือ ๑) ไม่ประมาทในการละกายทุจริต ประพฤติ กายสุจริต ๒) ไม่ประมาทในการละวจีทุจริต ประพฤติวจีสุจริต ๓) ไม่ประมาทในการละมโนทุจริต ประพฤติมโนสุจริต ๔) ไม่ประมาทในการละความเห็นผิด ทำความเห็นให้ถูกต้อง

นอกจากนั้นบุคคลไม่ควรประมาทอีก ๔ ประการ อันเป็นการรักษาใจของตน ระลึกรู้ อารมณ์ที่ผ่านเข้ามาด้วยการมีสติ คือ ๑) ระวังใจไม่ให้กำหนดในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ๒) ระวังใจไม่ให้ขัดเคืองในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง ๓) ระวังใจไม่ให้ลุ่มหลงในอารมณ์ อันเป็นที่ตั้งแห่งความหลง ๔) ระวังใจไม่ให้มัวเมาในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา ความรู้สึกที่ กล่าวมานี้ เมื่อเกิดขึ้น จะทำให้จิตใจฉุนเฉียว ซัดส่าย กวัดแกว่ง เร่าร้อนไปตามอารมณ์เหล่านั้น เหมือนถูกไฟเผาเผา จึงไม่ควรประมาท พยายามระมัดระวังเวลาประสบกับอารมณ์ต่างๆ ไม่ให้ ความรู้สึกดังกล่าวเกิดขึ้นได้

เมื่อกล่าวถึงประโยชน์ของความไม่ประมาท เป็นหลักธรรมที่สำคัญต่อความก้าวหน้าใน การปฏิบัติทางจริยธรรมขั้นต่างๆ ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงที่สุด ซึ่งเป็นประโยชน์ทั้งในภพนี้และภพต่อไป ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงประโยชน์ของความไม่ประมาทไว้ว่า “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือน ความไม่ประมาทนี้ เมื่อไม่ประมาทแล้ว กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้น แล้วก็เสื่อมไป”^{๒๒} และยังตรัสถึงความไม่ประมาทเปรียบกับรอยเท้าช้างว่า

ธรรมอย่างหนึ่งที่ยึดประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้าไว้ได้ คือ ความไม่ ประมาท รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายที่สัญจรไปบนแผ่นดินชนิดใดชนิดหนึ่ง รอยเท้าเหล่านั้น ทั้งหมดย่อมรวมลงในรอยเท้าช้าง บัณฑิตกล่าวว่า รอยเท้าช้างเป็นเลิศกว่ารอยเท้าเหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่ฉันใด มหาบพิตร ธรรมอย่างหนึ่งที่ยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือประโยชน์ ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้า คือ ความไม่ประมาท ก็ฉนั้น

บุคคลเมื่อปรารถนาอายุ ความไม่มีโรค วรรณะ สวรรค์ ความเกิดในตระกูลสูง และความ ยินดีอย่างโอฬารต่อ ๆ ไป พึงทำความไม่ประมาทบัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาท ในการทำบุญ บัณฑิตผู้ไม่ประมาทย่อมบรรลุประโยชน์ทั้งสอง ชีรชนท่านเรียกว่า บัณฑิต เพราะยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน และประโยชน์ในภายหน้า^{๒๓}

^{๒๒} อ.จ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๕๕/๑๑.

^{๒๓} ศ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๘/๑๕๑-๑๕๒.

หมายความว่า ความไม่ประมาท เป็นกุศลธรรมที่สำคัญที่สุด เพราะกุศลธรรมใดๆ จะเกิดขึ้นได้ก็เพราะความไม่ประมาท ความไม่ประมาทจึงมีคุณมาก เป็นไปเพื่อประโยชน์มหาศาลเหมือนรอยเท้าของสัตว์บกไม่ว่าชนิดใดๆ ก็ไม่อาจเทียบกับรอยเท้าของช้างที่ใหญ่กว่ามากได้ และทรงเน้นย้ำในพุทธพจน์เดียวกันนี้ ถึงประโยชน์ความไม่ประมาทว่าเป็นประโยชน์ในภพปัจจุบันนี้ และเป็นประโยชน์ในภพหน้าหรือภพหน้าอีกด้วย

๔.๓.๒ แนวทางปฏิบัติด้วยความมีสติ

การเจริญสติปัฏฐานเป็นหลักปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้นจากทุกข์หรือเข้าถึงนิพพานทางหนึ่งซึ่งใช้ได้ทั้งทางโลกและทางธรรม เป็นวิธีปฏิบัติที่นิยมและยกย่องกันอย่างสูง เพราะมีพร้อมทั้งสมถะและวิปัสสนาในตัว ผู้ปฏิบัติอาจเจริญสมถะจนได้ฌานแล้วเจริญวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐานไปจนถึงที่สุดก็ได้ หรือจะอาศัยสมาธิขั้นต้นมาประกอบ เจริญแต่วิปัสสนาฝ่ายเดียวตามแนวสติปัฏฐานไปจนถึงที่สุดก็ได้ โดยไม่จำเป็นต้องปลีกตัวไปปฏิบัตินอกสังคม หรือเวลาใดเวลาหนึ่ง แต่สามารถนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ ดังปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียวเพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอุบายธรรม เพื่อให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ”^{๒๔} สติปัฏฐาน ๔ มี ๔ ประการ คือ

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การพิจารณากาย
๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การพิจารณาเวทนา
๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การพิจารณาจิต
๔. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การพิจารณาธรรม มีนิเวรณ เป็นต้น^{๒๕}

คำว่า “สติปัฏฐาน” มาจาก สติ คือ การระลึกรู้ ปัฏฐาน คือ เข้าไปตั้งไว้ สติปัฏฐาน หมายถึง การระลึกรู้ที่เข้าไปตั้งไว้ในกองรูป เวทนา จิต และสภาวะธรรม อีกนัยหนึ่ง หมายถึง การระลึกรู้อย่างมั่นคงในกองรูป เวทนา จิต และสภาวะธรรม โดยการวิเคราะห์รูปศัพท์บาลี “สติปัฏฐาน” มีความหมาย ๑ ประการ คือ

^{๒๔} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๓/๓๐๑.

^{๒๕} พระอาจารย์อินทวัชเสถระ, ปุจฉาวิไลชนา มหาสติปัฏฐานสูตร, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๔-๕.

๑. ที่ตั้งของสติ หมายถึง อารมณ์ของสติ ๔ ประเภท อันได้แก่ กงรูป เวทนา จิต และสภาวะธรรม ตายนัยนี้ ปุฏฐาน แปลว่า “ที่ตั้ง” มีการสร้างคำโดยการลง ยู ปัจจัยท้ายสระธาตุ ในอริกณสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปติภูฐาติ เอตุถาติ ปุฏฐานัน, สติยา ปุฏฐานัน สติปุฏฐานัน

๒. สภาวะที่พึงตั้งไว้ด้วยสติ หมายถึง การล่วงความยินดีในร้าย ตายนัยนี้ ปุฏฐาน แปลว่า “สภาวะที่พึงตั้งไว้” มีวิธีการสร้างคำโดยการลง ยู ปัจจัยท้ายธาตุ ในกรรมสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปุฏฐเปตพพุนติ ปุฏฐานัน, สติยา ปุฏฐานัน สติปุฏฐานัน

๓. สติที่เข้าไปตั้งไว้ หรือ สติที่ตั้งไว้มั่น ตายนัยนี้ ปุฏฐาน แปลว่า “เข้าไปตั้งไว้” หรือ “ตั้งไว้มั่น” ลง ยู ปัจจัยท้ายธาตุในกัตตุสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปุฏฐาติติ ปุฏฐานัน, สติเยว ปุฏฐานัน สติปุฏฐานัน อุปสรรค คือ ป ตายนัยนี้ใช้ในความหมายว่า “เข้าไป, แล่นไป” หรือ “ยั้ง, มั่นคง”^{๒๖}

กล่าวโดยสรุป คือ ใช้หลักการเจริญภาวนาโดยมี “สติ” เป็นเครื่องกำกับที่สำคัญ ในการพิจารณา กาย เวทนา จิต และธรรมารมณ์ ให้มีสติกำหนดรู้ พิจารณาเห็นธรรมที่ปรากฏขึ้น รู้แล้วละปล่อยวาง ไม่ยึดมั่น ถือมั่นว่าดีชั่ว ถูกผิด เพียงพิจารณาเห็นว่าธรรมก็เป็นเพียงสักว่าธรรม ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ไม่มีความยึดมั่นถือมั่น การศึกษาและปฏิบัติสภาวะธรรมทั้งหลายอันเป็นบรรพชาฐานที่ควรเจริญ ควรรู้ ควรกำหนด ควรละ ให้รู้เท่าทันตามสภาวะความเป็นจริง การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน เพื่อให้ผลที่เกิดจากการปฏิบัติตามแนวนี้ ผู้ปฏิบัติพิจารณาเห็นกายภายในบ้าง พิจารณาเห็นกายภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นภายในกายทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นในกายบ้าง พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเสื่อมในกายบ้าง พิจารณาเห็นธรรม คือ ทั้งความเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมในกายบ้าง จนกระทั่งเห็นชัดว่า มีแต่กายอยู่ในความเห็นนั้น ไม่ประกอบด้วย ตัณหา และทิฐิ ปราศจากความยึดมั่น การปฏิบัติพิจารณาเหล่านี้ ะหว่างที่ยังมีชีวิตอยู่ บุคคลใดฝึกจนชำนาญเคยชินกับธรรมหมวดใด ผู้นั้นก็ย่อมมีสตินำมาใช้ปฏิบัติระหว่างใกล้จะตาย ซึ่งก็เป็นอันหวังได้ว่าบุคคลนั้น ย่อมไปสู่สุคติภูมิอย่างแน่นอน

^{๒๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, แปลโดย พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๘), (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยราชวันการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๒๔-๒๕.

๔.๓.๓ การรักษาศีลให้บริสุทธิ์

พระพุทธศาสนาได้กำหนดวินัยเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นของพระภิกษุ เรียกว่า อนาคาริยวินัย ส่วนที่เป็นของฆราวาส เรียกว่า อคาริยวินัย ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะพระวินัยที่เป็น ส่วนของฆราวาสที่สำคัญ คือ ศีล ๕ หรือ เบญจศีล ซึ่งถือเป็นบรรทัดฐานสำคัญของการเข้าถึงธรรม เข้าถึงศีลในระดับสูงต่อไป ผู้ที่จะประสงค์จะเข้าถึงความสงบ ความหลุดพ้น คือ พระนิพพานได้ จะต้องเริ่มจากศีลก่อน จึงเปรียบเทียบอนันตไฉนได้ดังนี้

พระพุทธองค์ ทรงวางการศึกษาไว้อย่างเป็นขั้นตอนคือ ศีล สมาธิ ปัญญา ดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุ เพราะเหตุนี้ เธอจงทำเบื้องต้นในกุศลธรรมทั้งหลายให้หมดจดก่อน อะไรเป็นเบื้องต้นแห่ง กุศลธรรมทั้งหลาย คือ ศีลที่บริสุทธิ์ดี และความเห็นที่ตรงเมื่อใด ศีลของเธอจักบริสุทธิ์ดี และความเห็นจักตรง เมื่อนั้น เธออาศัยศีลดำรงอยู่ในศีลแล้ว พึงเจริญสติปัญญา ๔ ประการ”^{๒๓} พระพุทธพจน์นี้ เป็นการยืนยันให้เห็นความสำคัญของการรักษาศีลซึ่งจำเป็นต้องเรียนรู้และปฏิบัติตามเรื่องศีลก่อน จึงจะสามารถเข้าถึงธรรมระดับสูงได้

ศีล ๕ หรือ เบญจศีล (ความประพฤติชอบทางกายและวาจา, การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย, การรักษากายตามระเบียบวินัย, ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว, การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความ ไม่เบียดเบียน

๑) ปาณาติปาตา เวรมณี (เว้นจากการปลงชีวิต, เว้นจากการฆ่าการประทุษร้ายกัน

๒) อทินนาทานา เวรมณี (เว้นจากการถือเอาของที่เขามิได้ให้, เว้นจากการลัก โกง ละเมิด กรรมสิทธิ์ ทำลายทรัพย์สิน

๓) กามสุมิฉนจารา เวรมณี (เว้นจากการประพฤติดูในกาม, เว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่มีผู้อื่นรักใคร่หวงแหน

๔) มุสาวาทา เวรมณี (เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง)

๕) สุราเมรยมหุชปมาทภูฐานา เวรมณี (เว้นจากน้ำเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท, เว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษ)^{๒๔}

ดังนั้น ศีล จึงนับว่ามีความสำคัญมาก เพราะเป็นบรรทัดฐานสำคัญของการเข้าถึงธรรม ศีลยังเป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อเรียนรู้และปฏิบัติตามเรื่องศีลให้บริสุทธิ์แล้ว ก็สามารถเข้าถึงธรรมะในระดับสูงได้

^{๒๓} ศี.ม. (ไทย) ๑๕/๓๖๕/๒๑๒-๒๑๓.

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๗๕.

๔.๓.๓.๑ หลักการรักษาศีล ศีลแต่ละสิกขาบทนั้น ควรทำความเข้าใจในเรื่อง ๔ เรื่อง คือ

๑) ความมุ่งหมาย ๒) ข้อห้าม ๓) หลักวินัยจัญไทย ๔) เหตุผลอื่น^{๒๕}

เบญจศีลสิกขาบทข้อที่ ๑ ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์

๑) พระพุทธองค์บัญญัติศีลข้อนี้ เพื่อมุ่งให้มนุษย์อบรมจิตของตนให้คลายความเหี้ยมโหด มีเมตตากรุณาต่อกัน และเพื่อแผ่แก่สัตว์ทั้งปวง

๒) ในสิกขาบทนี้ห้ามฆ่าโดยตรง แต่ผู้รักษาศีลพึงเว้นจากการกระทำอันเป็นบริวารของการฆ่าด้วย เช่น การทำร้ายร่างกาย การทรมาน การเบียดเบียนสัตว์ให้ได้รับความทุกข์

๓) หลักวินัยจัญ การฆ่าถึงขั้นศีลขาด ต้องประกอบด้วยองค์ ๕ คือ สัตว์นั้นมีชีวิต, ผู้ฆ่ารู้ว่าสัตว์นั้นมีชีวิต, ผู้ฆ่าคิดจะฆ่า, พยายามฆ่า, สัตว์ตายด้วยความพยายามนั้น

๔) เหตุผลของผู้รักษาศีล คือ ชีวิตเป็นสมบัติชิ้นเดียวที่สัตว์มีอยู่ และเป็นสิ่งที่มนุษย์และสัตว์ทุกรูปทุกนามหวงแหนที่สุด ดังนั้น การกระทำผิดต่อสัตว์ ไม่มีสิ่งใดร้ายแรงยิ่งกว่าการทำลายชีวิตของเขา เพราะเท่ากับเป็นการทำลายทุกสิ่งทุกอย่างที่เขา มีอยู่ การไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเท่ากับเป็นการให้ทุกสิ่งทุกอย่าง ท่านจึงเรียกศีลข้อนี้ว่า “มหาทาน” หมายถึง การให้อันยิ่งใหญ่

เบญจศีลสิกขาบทข้อที่ ๒ อทินนาทานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์

๑) พระพุทธองค์บัญญัติศีลข้อนี้ เพื่อมุ่งให้มนุษย์ทุกคนงดเว้นจากการทำมาหากินในทางทุจริตประกอบอาชีพแต่ในทางสุจริต และเคารพในกรรมสิทธิ์ของผู้อื่น

๒) ข้อห้ามโดยตรง คือ ห้ามกระทำโจรกรรม แต่ผู้รักษาศีลพึงเว้นจากการกระทำอันเป็นบริวารของโจรกรรมด้วย เช่น ชู้กรรโชก หลอกหลวง น้อฉลกลโกงต่างๆ เพื่อให้ได้ซึ่งสิ่งของที่เจ้าของหวงแหน

๓) หลักวินัยจัญ การกระทำที่ถึงขั้นศีลขาด ต้องประกอบด้วยองค์ ๕ คือ ของนั้นมีเจ้าของ, ตนรู้ว่าของนั้นมีเจ้าของ, จิตคิดจะลัก, พยายามลัก, ได้ของนั้นมาด้วยความพยายามนั้น

๔) เหตุผลของผู้รักษาศีล คือ สัตว์ทุกชนิดย่อมมีปากท้อง และมีภาระในการหาเลี้ยงปากท้องด้วยกัน ทั้ง กา ไก่ สุนัข ลิง แมว และสารพัดสัตว์ รวมทั้งคนด้วย ซึ่งคนสัตว์แต่ละชนิดธรรมชาติได้สร้างอวัยวะไว้ให้เป็นเครื่องมือหากินพอเหมาะพอสมควรแก่ตัว สำหรับทำมาหากินเลี้ยงชีพได้ มนุษย์มีสมองและปัญญามากกว่าสัตว์ สามารถทำมาหาเลี้ยงชีพได้จนเพียงพอที่จะเพื่อแผ่แก่คนอื่นได้อีกด้วย คนที่ลักขโมยของผู้อื่น จึงเป็นคนทำลายศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของตนเอง คนที่รู้ความรู้โกงทรัพย์คนอื่นนั้น เป็นคนที่น่าละอาย บัณฑิตติเตียนการโกงคนอื่นนั้น

^{๒๕} พิลิฐุ เจริญสุข, เบญจศีล-เบญจธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓), หน้า ๒๕-๕๑.

ต่ำกว่าสัตว์ เช่น แมว สุนัข กา ไก่ ถึงมันจะแย่งกันกิน แต่มันก็ไม่โกงกัน ร้ายไปกว่านั้น การลักขโมยเนื้อไก่ แม้จะได้ทรัพย์สินของผู้อื่นมา แต่เราต้องเสียทรัพย์ภายใน คือ ศีลธรรม เกียรติยศ ชื่อเสียงของตนเอง ซึ่งเทียบราคากันไม่ได้

เบญจศีลสิกขาบทข้อที่ ๓ กามสมุจฉาจารา เวมณี เจตนาจเว้นจากการประพตติพิคในกาม

๑) พระพุทธองค์บัญญัติศีลข้อนี้ เพื่ออยู่ที่การสร้างความเป็นปึกแผ่น ปลุกสามัคคี และป้องกันการแตกร้างในหมู่มนุษย์

๒) ข้อห้าม ทั้งหญิงทั้งชาย ไม่ให้ประพตติพิคประเวณีในคูครองของกันและกัน รวมไปถึงถึงสตรีที่ต้องห้ามตามสิกขาบทด้วย

๓) หลักวินิจฉัย การกระทำที่เรียกว่า กามสมุจฉาจาร คือ การพิคประเวณีถึงขั้นทำให้ศีลข้อนี้ขาด ต้องประกอบด้วยองค์ ๔ คือ หญิง (หรือชาย) นั้นเป็นบุคคลต้องห้าม, เจตนาจะร่วมประเวณี, ประกอบกามกิจ, อวัยวะเร่องเสพกามถึงกัน

บุคคลต้องห้าม คือ ผู้ที่จะสมสู่ด้วยไม่ได้มีอยู่ ๒ ประเภท คือ หญิงต้องห้าม กับ ชายต้องห้าม หญิงต้องห้ามมี ๓ จำพวก คือ

๓.๑) หญิงมีสามี (สตุสสามีกา) หมายถึง หญิงที่อยู่กินกับชายอื่นฐานภรรยาสามี ทั้งนี้ไม่ว่าเขาจะได้ทำพิธีแต่งงานกันหรือไม่ก็ตาม และจะได้จดทะเบียนสมรสตามกฎหมายหรือไม่ก็ตามไม่เป็นประมาณ ข้อสำคัญอยู่ที่ว่าเขาได้อยู่กินเป็นสามีภรรยากัน โดยเปิดเผยเท่านั้น

หญิงประเภทนี้ จะหมดภาวะที่เป็นหญิงต้องห้ามก็ต่อเมื่อสามีตายแล้ว หรือได้บอกหย่าขาดจากสามีแล้ว หญิงที่สามีถูกกักขัง เช่น ถูกจำคุก ถ้าไม่ได้หย่าขาดจากสามี ก็ยังถือว่าเป็นหญิงมีสามี แม้สามีต้องโทษถูกจองจำตลอดชีวิต หญิงนั้นก็ยังอยู่ในฐานะต้องห้ามจนกว่าสามีจะสิ้นชีวิต ชายใดสมสู่ด้วยก็ถือว่าเป็นพิคศีล

๓.๒) หญิงมีญาติปกครอง (ญาตริภุชิตา) คือ หญิงสาวที่ไม่เป็นอิสระแก่ตน แต่อยู่ในการปกครองดูแลของพ่อ แม่ พี่ ป้า น้า อา หรือผู้อุปการะ ซึ่งนับว่าเป็นผู้ใหญ่ หญิงประเภทนี้ชายใดอยากได้เป็นภรรยาก็ต้องติดต่อขอร้องจากผู้ใหญ่ให้ชอบด้วยประเพณี จักได้เป็นศรีแก่ตนและวงศ์สกุล ชายใดลักลอบสมสู่หรืออุคคร่า ลักพาเอาไป ก็ถือว่าเป็นพิคศีล การพิคศีลในข้อนี้พิคจากการขึ้นน้ำใจผู้ปกครอง ทำให้ท่านต้องเข้าใจ พิคทั้งชายและหญิง

หญิงที่ผู้ใหญ่รับของหมั้นจากชายแล้ว ตกลงว่าจะให้แต่งงานด้วย นับแต่รับของหมั้นแล้ว หญิงนั้นย่อมเป็นสิทธิของคู่หมั้น จนกว่าจะได้คืนของหมั้น หรือบอกเลิกการหมั้นเสีย

๓.๓) หญิงมีจารีตรักษา (จาริตตุชมรมภุชิตา) หมายถึง หญิงที่ศีลธรรมกฎหมายหรือจารีตนิยมคุ้มครองรักษา ห้ามการสมสู่ หญิงประเภทนี้ได้แก่ หญิงผู้เป็นเทือกเถาเหล่ากอของตน

เช่น ญาติผู้ใหญ่นับย่นขึ้นไปทางบรรพบุรุษ ๓ ชั้น เหล่ากอ หมายถึง ผู้สืบสันดานจากตน นับลงไป ๓ ชั้นเหมือนกัน อีกประเภทหนึ่ง หญิงมีข้อห้าม คือ หญิงบำเพ็ญพรหมจรรย์ เช่น ภิกษุณี และ สามเณรีในสมัยก่อน หรือแม่ชี อุบาสิกา รักษาอุโบสถในสมัยนี้ นอกจากห้ามโดยข้อปฏิบัติแล้ว ยังมีหญิงบางประเภทที่พระราชทานห้าม โดยข้อกฎหมายอีก

ชายต้องห้าม คือชายที่หญิงสมสู่ไม่ได้ ท่านแสดงไว้เพียง ๒ จำพวก คือ

๓.๔) ชายอื่นนอกจากสามีตน สำหรับหญิงที่มีสามีแล้ว และยังคงอยู่ด้วยกันกับสามี ให้ถือว่า ผู้ชายนอกจากสามีตนเป็นชายต้องห้ามทั้งนั้น

๓.๕) ชายที่จารีตห้าม สำหรับหญิงทั่วไป คือ ทั้งที่มีสามีและไม่มี ให้ฟังถือว่า ชายที่มีจารีตห้าม เช่น นักบวชในศาสนาที่ห้ามเสพเมถุน พระภิกษุสามเณร เป็นชายต้องห้าม มิให้ยินยอมพร้อมใจในการร่วมประเวณี ถ้าเป็นใจด้วยกัน ผิดศีลด้วยกันทั้งสองฝ่าย

๔) เหตุผลของผู้รักษาศีล คือ พวกมนุษย์ชั้นสามัญ รู้จักสังวรในกาม มีการควบคุมจิต แม้จะมีความใคร่ในกามก็ยังรู้จักเว้นสิ่งที่ควรเว้น ไม่ปล่อยให้ไปตามอารมณ์ ในทางสังคม คนรักกัน อาจเสียดสีทุกสิ่งทุกอย่างให้แก่กันได้ ให้เงินให้ทองให้ข้าวของแก่กันและกันได้ เสื้อผ้าอาภรณ์ แม้จะหยิบยืมกันใช้สอยก็ได้ เว้นอย่างเดียวคือ อย่าล่วงเกินในภรรยาสามีของกันและกัน เพื่อนกับเพื่อนก็ไม่อาจรักกันต่อไปได้ พี่กับน้องก็ไม่อาจดีกันต่อไปได้ ผู้ใหญ่กับผู้น้อยก็ไม่อาจเคารพรักกันต่อไปได้ ถ้ามีการล่วงละเมิดศีลข้อนี้ การนอกใจ การเป็นชู้ เป็นศัตรูของการไว้วางใจกัน

เบญจศีลสิกขาบทข้อที่ ๔ มุสาวาทา เวรมณี เจตนาจเวเนนจากการพูดเท็จ

๑) พระพุทธองค์บัญญัติศีลข้อนี้ เพื่อป้องกันการทำลายประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น ด้วยการพูดเท็จ และให้รู้จักฝึกอบรมจิตใจให้เป็นคนมั่นคงในความดี

๒) สิกขาบทนี้ห้าม มุสา อนุโลมมุสา และปฏิสวสะ การกระทำผิดในข้อแรก ศีลขาด ส่วนสองข้อหลังทำผิด ศีลค้างพริ้ว

มุสา แปลว่า การพูด คือ พูดเท็จ โทหก ส่วนมากจะเข้าใจกันว่าการพูดโกหกคือใช้ปากพูด แต่ในเรื่องของศีลแล้ว ท่านหมายถึงการทำเท็จทุกอย่าง จะเท็จด้วยการพูด หรือเท็จด้วยการไม่พูดก็ถือว่าเท็จทั้งนั้น เมื่อแยกวิธีทำเท็จแล้วก็มีอยู่ ๒ ทาง คือ ทางวาจา คือ พูดออกมาเป็นคำเท็จ ตรงกับคำว่าโกหก ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันอยู่แล้ว และ ทางกาย ทำเท็จทางกาย เช่น เขียนจดหมายโกหก เขียนรายงานเท็จ ทำหลักฐานปลอม ดิพิมพ์ข่าวเป็นเท็จเผยแพร่ ทำเครื่องหมายให้คนอื่นหลงเชื่อ ตลอดจนการใช้ใบให้คนอื่นเข้าใจผิด เช่น สันศิระษะในเรื่องควรรับ หรือ พักหน้าในเรื่องควรรปฏิเสศ

อนุโลมมุตสา คือ เรื่องที่พูดนั้นไม่จริง แต่ผู้พูดมิได้มุ่งจะให้ผู้ฟังหลงเชื่อ เช่น พูดประชดคนทำงานซ้ำๆ ว่า “เขาทำมาตั้งปีแล้ว” คนที่ถูกเขาว่านั้นความจริงไม่ได้ซ้ำถึงปี และคนที่พูดก็ไม่ประสงค์จะให้คนนั้นหลงเชื่อว่าเป็นเช่นนั้น แต่มุ่งจะพูดให้เจ็บใจ พูดอย่างนี้เรียกว่า ประชดเป็นอนุโลมมุตสา

ปฏิสสวะ ได้แก่ การรับคำของคนอื่นด้วยเจตนาบริสุทธิ์แต่ภายหลังเกิดกลับใจไม่ทำตามที่รับนั้น โดยที่ตนยังพอจะทำตามคำรับได้อยู่

๓) หลักวินิจฉัย มุตสาท มือกค์ ๕ คือ เรื่องไม่จริง, จิตคิดจะพูดให้ผิด, พยายามพูดออกไป, คนฟังเข้าใจเนื้อความนั้น คือข้อที่ ๕ นี้จะขาดต่อเมื่อการพูดหรือการทำเท็จครบองค์ทั้ง ๕ นี้

๔) เหตุผลผู้รักษาศีล คือ ระหว่างคนทั้งสอง คือ คนโกหก กับคนฟังโกหก ผู้โกหกเป็นผู้เสียหายร้ายแรงกว่า เพราะการโกหกแต่ละครั้งเจตนาในจิตของเขาถูกทำลายลงไป เขาจะกลายเป็นคนเหลวไหลและ ฝ่ายคนฟังโกหกถูกทำลายเพียงความรู้สึกบางอย่างของจิตเท่านั้น

เบญจศีลสิกขาบทข้อที่ ๕ สุราเมรยมชฺชปมาทภูฏานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการดื่มของมีนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

๑) พระพุทธองค์ทรงบัญญัติศีลข้อนี้ไว้เพื่อให้คนรู้จักรักษาสติของตนให้สมบูรณ์

๒) ข้อห้ามโดยตรง คือ ห้ามดื่มน้ำเมา อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท คือ ทำให้สติฟั่นเฟือน น้ำเมาที่ว่า ได้แก่ สุรา น้ำเมาที่กลั่น ภาษาไทย เรียกว่า เหล้า และเมรัย น้ำเมาที่ไม่ได้กลั่น เช่น เหล้าดิบ กระแช่ น้ำตาลเมา เป็นต้น ฟีน ก็ชญา มอร์ฟิน เฮโรอิน รวมทั้งยาบ้า ยาฆ่า ยาอี ฯลฯ ก็ห้ามตามศีลข้อนี้ด้วย

๓) หลักวินิจฉัย สุราปานะ (การดื่มสุรา) ประกอบด้วยองค์ ๔ คือ น้ำที่ดื่มนั้นเป็นน้ำเมา, จิตคิดจะดื่มน้ำเมานั้น, พยายามดื่มน้ำเมานั้น, น้ำเมานั้นล้วงล้าคองลงไป

๔) เหตุผลผู้รักษาศีล คือ สมรรถภาพของคนมี ๒ ทาง คือ ทางกายกับทางจิต ในการใช้สมรรถภาพทางจิตนั้น จิตจำเป็นต้องฝึกฝนให้มีคุณภาพ การที่จะพัฒนาจิตให้มีคุณภาพจิตจะต้องมีสติกำกับอยู่ตลอดเวลา ร่างกายถ้าไม่มีจิตร่างกายก็เสีย จิตถ้าขาดสติก็เป็นจิตที่ไม่มีคุณภาพ สติของคนเรามีใช้จะเป็นของแตกหักเสียหายง่ายจนเกินไปหาไม่ได้ อดข้าวตั้งวันสติก็ไม่เสีย ป่วยทั้งปีสติก็ยังมี แต่มีสิ่งหนึ่งในโลกที่มีพิษร้ายกาจ สามารถฆ่าสติของคนได้ในชั่วพริบตา ก็คือเหล้า การไม่ดื่มเหล้าจึงเป็นการประกันคุณค่าแห่งชีวิตของตนเอง

ดังนั้น ขรवास ควรทำความเข้าใจหลักการรักษาศีล ๕ ให้ถูกต้องเสียก่อน ก่อนที่จะนำไปปฏิบัติ ทั้งนี้เพื่อป้องกันความเข้าใจที่อาจคลาดเคลื่อน อันเป็นสาเหตุทำให้ศีลไม่บริสุทธิ์ได้

๔.๓.๓.๒ อานิสงส์ของการรักษาศีล พระพุทธพจน์เกี่ยวกับอานิสงส์และประโยชน์

ของศีล จาก กัมมัตถยสูตร ว่า

ศีลที่เป็นกุศล มีอวิปปฏิสาร (ความไม่เดือดร้อนใจ) เป็นผล มีอวิปปฏิสารเป็นอานิสงส์
 อวิปปฏิสารมีปราโมทย์ (ความบันเทิงใจ) เป็นผล มีปราโมทย์เป็นอานิสงส์
 ปราโมทย์มีปีติ (ความอิ่มใจ) เป็นผล มีปีติเป็นอานิสงส์
 ปีติมีปีสัทธาธิ (ความสงบกายสงบใจ) เป็นผล มีปีสัทธาธิเป็นอานิสงส์
 ปีสัทธาธิมีสุขเป็นผล มีสุขเป็นอานิสงส์
 สุขมีสมาธิเป็นผล มีสมาธิเป็นอานิสงส์
 สมาธิมีญาณทัสสนะ (ความรู้ความเห็นตามความเป็นจริง) เป็นผลมีญาณทัสสนะ
 ทัสสนะเป็นอานิสงส์
 ญาณทัสสนะมีนิพพิทา (ความเบื่อหน่าย) และวิราคะ (ความคลายกำหนัด) เป็นผล มี
 นิพพิทาและวิราคะเป็นอานิสงส์
 นิพพิทาและวิราคะมีวิมุตติญาณทัสสนะ (ความรู้ความเห็นในวิมุตติ) เป็นผล มีวิมุตติญาณ
 ทัสสนะเป็นอานิสงส์
 ศีลที่เป็นกุศลมีอวิปปฏิสารเป็นผล มีอวิปปฏิสารเป็นอานิสงส์ อวิปปฏิสารมีปราโมทย์เป็น
 ผลมีปราโมทย์เป็นอานิสงส์ ปราโมทย์มีปีติเป็นผล
 มีปีติเป็นอานิสงส์ ปีติมีปีสัทธาธิเป็นผล มีปีสัทธาธิเป็นอานิสงส์ ปีสัทธาธิมีสุขเป็นผลมีสุข
 เป็นอานิสงส์ สุขมีสมาธิเป็นผล มีสมาธิเป็นอานิสงส์ สมาธิมีญาณทัสสนะเป็นผล
 มีญาณทัสสนะเป็นอานิสงส์ ญาณทัสสนะมีนิพพิทาและวิราคะเป็นผล
 มีนิพพิทาและวิราคะเป็นอานิสงส์ นิพพิทาและวิราคะมีวิมุตติญาณทัสสนะเป็นผล มีวิมุตติ
 ญาณทัสสนะเป็นอานิสงส์ ศีลที่เป็นกุศล ย่อมทำอรรถัตผลให้บริบูรณ์โดยลำดับ อย่างนี้^{๑๐}

ศีลจึงมีอานิสงส์มากมายนัก เมื่อรักษาศีลให้บริบูรณ์แล้วย่อมมีอานิสงส์เบื้องต้นคือ มีความ
 ไม่เดือดร้อนใจ จนอานิสงส์สูงสุดส่งผลให้เป็นพระอรหันต์เลยทีเดียว และทรงแสดงอานิสงส์ของ
 ศีลสมบัติ บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศีล อีก ๕ ประการ ในมหาปรินิพพานสูตรว่า

- ๑) ย่อมมีโภคทรัพย์เป็นอันมาก ซึ่งมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ
- ๒) กิตติศัพท์อันงามของบุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมขจรไป
- ๓) จะเข้าไปยังบริษัทใด ๆ จะเป็นชาติตติยบริษัทก็ตาม พราหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัท
 ก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมแก้วักلاء ไม่เก้อเงินเข้าไป

^{๑๐} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๑-๓.

๔) ย่อมไม่หลงลืมสติตาย

๕) หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๓๓}

จะเห็นได้ว่า เมื่อบุคคลใดรักษาศีลให้บริสุทธิ์แล้ว อานิสงส์ที่เห็นผลในชาตินี้ คือ ข้อ ๑-๔ ส่วนอานิสงส์ในชาติหน้า คือ เมื่อตายแล้วย่อมไปเกิดในสุคติภูมิ

๔.๓.๓ โทษของการละเมิดศีล ๕ ย่อมได้รับผลกระทบดังที่ตรัสไว้ใน ทุจจติวิปากสูตร ว่าด้วยวิปากแห่งทุจจติ ดังนี้

๑) ปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์) ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนาจผลให้ไปเกิดในนรก อำนาจผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนาจผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิปากแห่งปาณาติบาตอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนาจผลให้เป็นผู้มีอายุน้อยแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์

๒) อทินนาทาน (การลักทรัพย์) ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนาจผลให้ไปเกิดในนรก อำนาจผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนาจผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิปากแห่งอทินนาทานอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนาจผลให้เป็นผู้เสื่อม โภกทรัพย์แก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์

๓) กามสุมิฉาจาร (การประพฤติดิฉินกาม) ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนาจผล ให้ไปเกิดในนรก อำนาจผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนาจผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัยวิปากแห่งกามสุมิฉาจารอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนาจผลให้เป็นผู้มีศัตรูและเป็นผู้มีเวรแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์

๔) มุสาวาท (การพูดเท็จ) ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนาจผลให้ไปเกิดในนรก อำนาจผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนาจผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิปากแห่งมุสาวาทอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนาจผลให้ถูกกล่าวด้วยคำไม่จริงแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์ และยังได้อธิบายเกี่ยวกับการพูดในลักษณะต่างๆ ที่เป็นโทษ คือ ปิสุณาวาจา (การพูดต่อเสียด) ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนาจผลให้ไปเกิดในนรก อำนาจผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนาจผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิปากแห่งปิสุณาวาจาอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนาจผลให้แตกจากมิตรแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์

ผรุสวาจา (การพูดหยาบคาย) ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนาจผลให้ไปเกิดในนรก อำนาจผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนาจผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิปากแห่งผรุสวาจาอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนาจผลให้ได้ฟังเรื่องที่ไม่น่าพอใจแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์

^{๓๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๐/๕๔-๕๕.

สัมผัปปลาปะ (การพูดเพื่อเชื่อ) ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรก อำนวยผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนวยผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิกาณแห่งสัมผัปปลาปะอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยผลให้มีวาจาที่ไม่น่าเชื่อถือแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์

๕) การคัมสุราและเมรัยที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรก อำนวยผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนวยผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิกาณแห่งการคัมสุราและเมรัยอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยผลให้เป็นผู้วิกลจริตแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์^{๓๒}

ดังนั้น จึงกล่าวสรุปได้ว่า ศิลจะช่วยขัดเกลา บำรุงรักษาผู้รักษา คือ เราชักษา ศิลก็รักษาเรา ไม่ให้ตกไปในอบายภูมิแน่นอน เหมือนดังข้อความที่พระบอกเวลาให้คำแนะนำเรื่องศิลแก่ญาติโยมว่า

ศีเลน สุกตัง ยันติ	ศิลนำสุขมาให้ ^{๓๓}
ศีเลน โภกสัมปทา	ศิลนำมาซึ่งโภกทรัพย์ ^{๓๔}
ศีเลน นิพพุตังยันติ	ศิลเป็นทางนำสู่พระนิพพาน ^{๓๕}
คัสมา สิลัง วิโสทये	พุทธองค์ตรัสว่าศิลเป็นสิ่งประเสริฐแท้ ^{๓๖}

๔.๓.๔ การมีศีลมีนคังดี

การมีศีลอันตั้งไว้ถูกต้องดีแล้ว คือ ตั้งไว้ในกุศลกรรมบถ ๑๐ ตั้งไว้ในบุญกิริยาวัตถุ ๓ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐

กุศลกรรมบถ^{๓๗} หมายถึง ทางแห่งกรรมดี, ทางทำดี, ทางแห่งกรรมที่เป็นกุศล, กรรมดี อันเป็นทางนำไปสู่สุคติมี ๑๐ อย่างคือ

ก. กายกรรม ๓ ได้แก่ ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากทำลายชีวิต, อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้, กามเมสุมิจจาจารา เวรมณี เว้นจากประพฤติผิดในกาม

ข. วชิกรรม ๔ ได้แก่ มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากพูดเท็จ, ปิสุณาย วาจา เวรมณี เว้นจากพูดส่อเสียด, ผรุสสาย วาจา เวรมณี เว้นจากพูดคำหยาบ, สัมผัปปลาปา เวรมณี เว้นจากพูดเพื่อเชื่อ

^{๓๒} อัง.อุฎฺฐก. (ไทย) ๒๓/๔๐/๓๐๑-๓๐๒

^{๓๓} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๓๓/๑๓๖.

^{๓๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๐/๕๔.

^{๓๕} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘๗/๑๒๒.

^{๓๖} อัง.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๖๔/๑๑๒.

^{๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๘.

ก. มโนกรรม ๓ ได้แก่ อนภิชชา ไม่โลภคอยจ้องอยากได้ของเขา, อพยาบาท ไม่คิดร้าย เบียดเบียนเขา, สัมมาทิฐิ เห็นชอบตามคลองธรรม

บุญกิริยาวัตถุ^{๗๘} หมายถึง สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งการทำบุญ, เรื่องที่จัดเป็นการทำบุญ, ทางทำ ความดี

หมวด ๓ คือ ทานมัย ทำบุญด้วยการให้, สีลมัย ทำบุญด้วยการรักษาศีลและประพฤติดี กวานามัย ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา

หมวด ๑๐ คือ ทานมัย, สีลมัย, กวานามัย, อปจายนมัย ด้วยการประพฤติอ่อนน้อม, เวชยาวัจจมัย ด้วยการช่วยขวนขวายรับใช้, ปัตติทานมัย ด้วยการเฉลี่ยส่วนความดีให้ผู้อื่น, ปัตตานุโมทนามัย ด้วยความยินดี ความดีของผู้อื่น, ชัมมัสสวนมัย ด้วยการฟังธรรม, ชัมมเทศนามัย ด้วยการสั่งสอนธรรม, ทิฏฐชุกัมม ด้วยการทำความเห็นให้ตรง

อปจายนมัย และเวชยาวัจจมัย จัดเข้าในสีลมัย

ปัตติทานมัย และปัตตานุโมทนามัย จัดเข้าในทานมัย

ชัมมัสสวนมัย และชัมมเทศนามัย จัดเข้าในกวานามัย

ทิฏฐชุกัมม จัดเข้าได้ทั้งทาน สีล กวานา

จะเห็นได้ว่าที่พระพุทธองค์ตรัสให้มีคำริมนั่งคงดี ทรงสอนให้บุคคลสร้างแต่กรรมดี กรรมที่เป็นกุศล ทำบุญด้วยการให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา การประพฤติปฏิบัติเช่นนี้เป็นสิ่ง ที่ถูกต้องดีแล้ว และจะเป็นหนทางนำไปสู่สุคติ

๔.๓.๕ การรักษาคใจของตนไว้

การรักษาคใจของตนไว้ คือ ตามรักษาคด้วยอินทรีย์สังวร ด้วยการเจริญสมถกรรมฐาน ด้วยการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน

อินทรีย์สังวร^{๗๙} สำรวมอินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้ายในเวลาเห็น รูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ, ระวังไม่ให้กิเลสครอบงำใจใน เวลารับรู้อารมณ์ทางอินทรีย์ทั้ง ๖

^{๗๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑๒-๑๑๓.

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๗.

อินทรีย์สังวร เป็นเครื่องปิดกั้น ห้าม ป้องกัน ระมัดระวัง ไม่ให้จิตถูกกระตุ้นออกไปสนใจอารมณ์อันจะเป็นเหตุให้เกิดอกุศล และยังคุ้มครองรักษาจิตให้อยู่กับหลักอันมั่นคงไว้ ทำให้จิตรอดพ้นจากการถูกรอบงำด้วยกิเลสต่างๆ เมื่อมีการรับรู้อารมณ์ หรือเรียกว่า ความคุ้มครองทวารอินทรีย์สังวรนั้นมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตประจำวัน ทำให้มีการฝึกจิต ทำให้เป็นผู้มีสติ ทำให้ชีวิตอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข และมีความสำคัญต่อการปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้น ในภาคการปฏิบัติธรรม เป็นเหตุทำให้สุจริต ๓ สมบูรณ์ เกิดสมาธิ เกิดปัญญา จนถึงความสิ้นไปแห่งทุกข์ได้

องค์ธรรมหลักที่ใช้ในการฝึกหัด คือ มีสติ มีความรู้ตัว ไม่หลงลืม เตรียมพร้อมอยู่เสมอ อนุบายวิธีในการฝึกให้มีอินทรีย์สังวร เช่น การปฏิบัติกรรมฐาน การไม่ยึดถือนิมิตและอนุพยัญชนะ เลือกอารมณ์ หลบหลีกอารมณ์ เฝษญหน้าอย่างมีสติ การปฏิบัติตามวินัยอย่างเคร่งครัด และ โยนิโสมนสิการ เป็นต้น อินทรีย์สังวรนั้นมีความเกี่ยวข้องกับหลักธรรมอื่นๆ เช่น ไตรสิกขา ปฏิจจสมุปบาท และสติปัฏฐาน เป็นต้น

การนำหลักอินทรีย์สังวรมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันนั้น คือ ให้ใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจอย่างถูกต้อง มีความถาวรระวังทางทวารทั้ง ๖ ไม่หลงยินดียินร้ายไปตามอารมณ์ รู้จักบังคับควบคุมตนเอง ไม่ทำตามความอยากและกิเลสต่าง ๆ ทำให้ชีวิตเจริญงอกงาม ไม่เป็นผู้มัวเมา ในกามคุณ ๕ มีคุณธรรมต่างๆ เป็นบุญเขตอันยอดเยี่ยม หากขาดอินทรีย์สังวรแล้ว จะนำความทุกข์ มาให้มากมาย และมีอกุศลวิตกเข้ามารบกวนมากจนอยู่ไม่เป็นสุข เมื่อตายไปก็เป็นเหตุให้เกิดในทุคติภูมิได้

๔.๔ การเตรียมตัวตายโดยวิธีการเจริญมรณสติ

ในขณะที่บุคคลดำรงชีวิตอยู่ ไม่ว่าใครจะมีอำนาจอะไร หรืออยู่ในฐานะใด ก็ไม่มีผู้ใดที่จะรู้ว่าตนเองจะมีชีวิตอยู่ได้นานกี่วัน กี่เดือน กี่ปี ไม่รู้ว่าเจ็บป่วยวันใด ไม่รู้ว่าตายเมื่อใด เพราะเหตุแห่งการตายมีหลายสาเหตุ สถานที่ตายก็ไม่อาจรู้ได้ และที่สำคัญไม่สามารถจะรู้ได้ว่าเมื่อตายแล้วจะไปเกิดในภพภูมิใด อาจไปเกิดเป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย เทวดา หรือได้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก ด้วยเหตุที่บุคคลผู้ไม่เข้าใจกฎธรรมชาติ ไม่เข้าใจสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามความเป็นจริง เมื่อนึกถึงความตายจึงรู้สึกหวาดกลัว จิตใจไม่สงบ

การระลึกถึงสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต คือ ความตายที่จะมีแก่ตนเป็นธรรมดา ด้วยความไปประมาท เพื่อทำจิตสงบจากอกุศลกรรม ปลดปล่อยจากกิเลส เครื่องเศร้าหมอง ตัณหา ความทะยานอยาก อุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่น อันเป็นเหตุให้มีโมภ โกรธ หลง โดยระลึกอยู่เสมอว่า ชีวิตจะต้อง

สิ้นสุดแน่นอนจะช่วยบรรเทาโลกะ โทสะ โมหะ ลงได้ สามารถเผชิญกับความจริงของชีวิตได้อย่างกล้าหาญไม่หวาดหวั่นต่อความตาย รู้จักใช้ความตายให้เป็นประโยชน์ ซึ่งเรียกว่า การเจริญมรณสติ

การเจริญมรณสติ หรือ การเจริญมรณัสสติ เป็นข้อหนึ่งในอนุสติ ๑๐ ความระลึกอารมณ์ที่ควรระลึกถึงเนื่องๆ หมายถึง การระลึกถึงความตายอันจะต้องมีมาถึงตนเป็นธรรมดา พิจารณาให้ใจสงบจากอกุศลธรรม เกิดความไม่ประมาท และไม่หวาดกลัว คิดเร่งชวนชวนบำเพ็ญกิจและทำความดี^{๔๐}

ในปฐมมรณัสสติสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสถามภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลายเจริญมรณัสสติอย่างไร ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลตอบว่า ได้เจริญมรณัสสติว่าชีวิตพึงเป็นอยู่ได้ตลอดคืนหนึ่ง วันหนึ่งบ้าง ตลอดวันบ้าง ช่วงขณะบิณฑบาตบ้าง ช่วงขณะเคี้ยวข้าวกลืนกินบ้าง พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า การเจริญมรณัสสติเช่นที่ภิกษุทั้งหลายทูลตอบนั้น เป็นการเจริญมรณัสสติเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ได้ช้า ภิกษุรูปใดเจริญมรณัสสติอย่างนี้ว่า “เราพึงเป็นอยู่ได้เพียงช่วงขณะ ลมหายใจเข้าหายใจออก หรือหายใจออกหายใจเข้า เราพึงมนสิการถึงคำสอนของพระผู้มีพระภาค เราพึงทำกิจให้มากหนอ ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า ภิกษุเหล่านี้เป็นผู้ไม่ประมาทอยู่ เจริญมรณัสสติอย่างแรงกล้าเพื่อความสิ้นอาสวะทั้งหลาย”^{๔๑} หมายความว่า การเจริญมรณัสสติให้ได้ผลดี ต้องพิจารณาและระลึกถึงความตายทุกขณะ ทุกลมหายใจอย่างต่อเนื่อง ก็จะเห็นว่าชีวิตมีความตายเป็นธรรมดา มีความตายอยู่ตลอดเวลา มีความตายอยู่ในปัจจุบัน มีความตายมาแล้วในอดีต และมีความตายที่จะเป็นไปในอนาคต ก็จะไม่หลงไปในความชั่ว และเร่งทำความดีเมื่อยังมีโอกาส จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาท

วิธีเจริญมรณสติ^{๔๒} ให้ผู้ปฏิบัติอยู่ในที่ลับหลังเร้นอยู่พึงมนสิการโดยแยกกายว่า มรณะจักมี ชีวิตินทรีย์จักขาด หรือว่า ตาย ตาย ดังนี้ เพราะถ้ามนสิการโดยไม่แยกกายระลึกถึงความตายของคนที่คุณรักก็อาจจะเกิดความเศร้าโศกขึ้น ถ้าระลึกถึงความตายของผู้ที่เกลียดชังก็จะเกิดความยินดี ถ้าระลึกของผู้ที่ไม่รักไม่ชังก็จะไม่เกิดความสังเวช ถ้าระลึกถึงความตายของคนด้วยความขลาดกลัวก็จะสะดุ้งกลัวความตาย ความรู้สึกเหล่านี้จะมีแก่ผู้ไร้สติ สังเวชและญาณ จึงควรผู้สัตว์ที่ถูกฆ่าและตายเอง พึงพิจารณาถึงความตายของหมู่มสัตว์ที่ตายไปซึ่งมีสมบัติที่ตนเคยเห็นมา ประกอบสติความสังเวช และญาณ แล้วมนสิการให้เป็นที่ไปโดยนัยว่า มรณ ภวิสสุติ ความตายจักมี ดังนี้ นีวรณ

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๘๑.

^{๔๑} อัง.ภก. (ไทย) ๒๒/๑๕/๔๔๔-๔๔๖.

^{๔๒} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดยสมเด็จพระพุทธจาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), หน้า ๑๕๘.

ทั้งหลายจะระงับลง สติอันมีความตายเป็นอารมณ์จะตั้งมั่น กรรมฐานถึงอุปัชฌายาที่เดียวก็เป็นได้ สำหรับผู้มีอินทรีย์อ่อน กรรมฐานยังไม่เป็น ฟังระลึกถึงความตายโดยอาการ ๘ อย่าง ดังนี้

๑) โดยปรากฏเหมือนเพชฌฆาต ให้นึกถึงเพชฌฆาตถือดาบจ่ออยู่ที่คอ จะฟันลงมาแน่นอน เนื่องจากความตายมีมาพร้อมกับความเกิด เหมือนดอกเห็ดย่อมพาเอาฝุ่นติดหัวมาด้วย

๒) โดยวิบัติจากสมบัติ ขึ้นชื่อว่าสมบัติ มากน้อยแก่ไหนก็ตาม ไม่อาจรอดพ้นวิบัติได้ และสมบัติในโลกนี้จะงงมอยู่ชั่วเวลาชั้วเวลาชั้วไม่วิบัติเท่านั้น วิบัติ คือ มรณะ เป็นปริโยสาน ความสิ้นสุด แห่งสมบัติ คือ ชีวิต โดยนัยดังกล่าว จึงควรกำหนดความที่ชีวิตมีมรณะเป็นที่สุด

๓) โดยนำมาเปรียบเทียบ กับผู้ที่ตายแล้วอื่นๆ ด้วยอาการ ๗ คือ ผู้มียศใหญ่ มีบุญมาก มีเรี่ยวแรงมาก มีฤทธิ์มาก มีปัญญามาก พระปัจเจกพุทธะ พระพุทธเจ้า ล้วนตายหรือปรินิพพานทั้งสิ้น ความตายก็จักต้องมีแก่เราบ้าง คุณมีแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น

๔) โดยเป็นกายสาธาณะแก่หมู่หมอนจำนวนมาก ร่างกายเป็นสาธาณะแก่สัตว์ และปัจจัยแห่งความตายมากชนิด โดยมีหนอน อาศัยหนึ่ง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก กัดกิน ถ่าใน ที่อาศัยอยู่ตลอดเวลา เมื่อเป็นที่สาธาณะแก่หมู่หมอนก็เป็นที่เป็นที่สาธาณะแก่โรคภัยต่างๆ ที่จะกำริบขึ้นทำให้ถึงตายเมื่อใดก็ได้

๕) โดยอายุทุพลภาพ พิจารณาว่า ชีวิตผูกพันกับลมหายใจเข้าออก อิริยาบถ ความเย็น ความร้อน ผูกพันกับมหาภูต ผูกพันกับอาหาร ขาดสิ่งเหล่านี้ ก็ทำให้ชีวิตดำรงอยู่ไม่ได้

๖) โดยไม่มีเครื่องหมาย ชีวิตไม่มีนิมิต ไม่มีกำหนด ฐูไม่ได้ในธรรม ๕ ประการ คือ ชีวิต พยาธิ กาล สถานที่ทอดร่าง และคติ เพราะ ไม่มีกำหนดว่าจะมีชีวิตนานเท่าใด ไม่มีใครรู้ว่าตนเองจะตายด้วยเหตุ หรือโรคอะไร เวลาไหน ตายที่ใด และไม่รู้ว่าจะตายแล้วจะไปเกิดที่ใด

๗) โดยมีกำหนดระยะเวลา ไม่มีใครรู้ว่าจะมีชีวิตยาวนานเท่าใด อาจตายได้ในเวลาใดเวลาหนึ่ง จึงควรเจริญมรณสติว่า มีอายุเพียงชั่วหายใจเข้าหรือหายใจออก

๘) โดยมีขณะเล็กน้อย ชีวิตมีขณะสั้น พิจารณาว่าขณะแห่งชีวิตสั้นมาก ชั่วความเป็นไปแห่งจิตดวงหนึ่งเท่านั้น

ประโยชน์ของมรณานุสติ เมื่อกล่าวโดยสรุป มี ๒ อย่าง ได้แก่

๑) ผู้เจริญมรณานุสติ ย่อมจะเป็นผู้ไม่เศร้าโศก เมื่อประสบกับความตาย ไม่กลัวความตาย ที่มาเยือน เป็นผู้ปลอบโยน ให้สติแก่ผู้มีความเศร้าโศก และทำให้จิตสงบเย็นมีสมาธิ

๒) ผู้เจริญมรณานุสติ ย่อมได้ขณิกสมาธิ ซึ่งจะเป็ปัจจัยส่งผลให้ยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนา

กรรมฐาน จนกระทั่งสามารถที่จะพิจารณาไตรลักษณ์ การขจัดสภาวะวิปัสสนา นี้ จะทำได้ดีต้องอาศัย วิปัสสนาจารย์ที่คอยพร่ำสอน จึงจะได้รับผล คือ มรรค ผล และนิพพาน ได้ในที่สุด^{๔๓}

ดังนั้น เมื่อบุคคลพิจารณาความตายอยู่เสมอเป็นนิตย์ หากว่าความตายมาถึงตนเข้าแล้ว ก็จะ ไม่กลัวตาย ไม่หวั่นไหว เป็นผู้มั่งคั่ง สามารถระลึกถึงกุศลอาสันนกรรมได้ อารมณ์ที่ดีก็จะปรากฏ เมื่อ ตายไปก็จะไปสู่สุคติ ฉะนั้น การเจริญมรณานุสตินี้ จึงประกอบไปด้วยคุณานิสงส์เป็นอันมาก บุคคล เมื่อยังมีชีวิตอยู่จึงควรนึกถึงความตายเสมอๆ

๔.๕ การช่วยทำให้กุศลอาสันนกรรมเกิดแก่บุคคลใกล้จะตาย

เมื่อรู้ว่าวาระสุดท้ายของชีวิตใกล้เข้ามา บุคคลผู้กำลังจะตายนั้น หากเป็นผู้ที่มีการเตรียม ตัวตาย ประพฤติปฏิบัติตนดำรงชีวิตด้วยความไม่ประมาท มีสติ รักษาศีล ตั้งจิตเป็นกุศล หมั่น ทำบุญเสมอๆ ตำรวมอินทรี ๖ ระวางไม่ให้กิเลสครอบงำจิตใจ นึกถึงความตายอยู่บ่อยครั้ง บุคคล นั้นย่อมไม่หวั่นไหวต่อความตาย เมื่อเป็นผู้มีปัญหา เข้าใจเรื่องกรรม ก็จะหาอุบายสามารถสร้าง กุศลอาสันนกรรมให้เกิดขึ้นเองได้ หากเคยปฏิบัติกรรมฐาน กำหนด ภาวนาเช่นไร ก็สามารถระลึก ทำเช่นนั้นได้ หรือจะสวดมนต์ ระลึกถึงคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เหล่านี้ย่อมถือได้ว่าเป็น การปฏิบัติของผู้มีสติ มีการเตรียมตัวตายที่ดี กุศลกรรมเกิดไปจนกระทั่งลมหายใจสุดท้าย เมื่อจิต ผ่องใส ตายไปก็จะไปสู่สุคติอย่างแน่นอน อย่างนี้จัดเป็นอาสันนกรรมฝ่ายกุศล ประเภทกรรมที่ ระลึกได้ในเวลาใกล้เสียชีวิต ก็หาใช่เรื่องที่น่าเป็นห่วงสำหรับบุคคลประเภทนี้ แต่บุคคลอีก ประเภทหนึ่ง มักเป็นผู้ทำบาป ดำรงชีวิตด้วยความประมาท ตรงกันข้ามกับบุคคลอย่างแรก จึงน่า เป็นห่วงยิ่งนัก หากว่ากุศลอาสันนกรรมเกิดขึ้นแก่เขา ทุกคติภูมิก็เป็นทีไปของเขาอย่างแน่นอน

ในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าตรวดูสัตว์โลก เมื่อพบผู้เจ็บป่วยใกล้จะตาย ก็มักเสด็จ ไปโปรดคนเหล่านั้น แสดงธรรมโปรดเขาบ้าง ให้เขาทำใจให้เลื่อมใสบ้าง ไปช่วยเหลือและแสดง ธรรมบ้าง ในบางกรณี พระพุทธองค์ทรงใช้ความตายที่กำลังจะเกิดขึ้น สร้างประโยชน์อย่างสูงสุด ให้แก่ผู้จะตาย ทรงให้ผู้กำลังจะตายพบกับความตายที่ดี และในบุคคลผู้มีโอกาสจะบรรลุธรรม พระพุทธองค์ก็ทรงเปลี่ยนวิกฤตแห่งชีวิตให้เป็นโอกาสในการบรรลุอุดมมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต นั่นคือ ความหลุดพ้น หรือการตายที่ได้อย่างสมบูรณ์ ในพระไตรปิฎก ได้กล่าวถึงการช่วยเหลือผู้กำลังจะตาย โดยวิธีการสร้างศรัทธาต่อพระรัตนตรัย การสมาทานรักษาศีล การฟังธรรม และการช่วยแก้ไข อารมณ์ก่อนสิ้นชีวิต วิธีเหล่านี้ จัดเป็นกุศลอาสันนกรรม ประเภทกรรมที่กระทำในเวลาใกล้เสียชีวิต

^{๔๓} สุชาญา ศิริธัญกร, *คู่มือตายดี*, (กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑๕.

สามารถนำมาใช้กับผู้ที่ไม่เคยเตรียมตัวตาย ในระหว่างมีชีวิตมักเป็นผู้กระทำแต่อกุศลกรรม เมื่อวาระสุดท้ายมาถึงเขาไม่สามารถระลึกถึงกรรมดีใดๆ ได้เลย แต่การสร้างกุศลครั้งสุดท้าย เป็นโอกาสให้เขารอดพ้นจากทุกติภูมิในภพชาติต่อไปได้ หากว่ากุศลอาสนนกรรมเกิดขึ้น เขาก็สามารถไปสุคติภูมิได้เช่นเดียวกับคนที่มีการเตรียมตัวตาย ซึ่งมีวิธีการดังต่อไปนี้

๔.๕.๑ การสร้างศรัทธาต่อพระรัตนตรัย

บุคคลที่ประมาท ไม่มีจิตภาวนา จะเห็นผิดสิ่งที่ไม่เป็นสาระว่าเป็นสาระ มักหลงใหลในกามคุณ ยินดีใน ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ เต็มไปด้วยความต้องการต่างๆ พระพุทธเจ้าทรงเปลี่ยนความเห็นผิด (มิจฉาทิฐิ) ของบุคคลเหล่านั้นให้เป็นความเห็นถูก (สัมมาทิฐิ) เข้าใจความจริงของชีวิต เห็นสังขารแห่งชีวิตนั้นคือ ทุกคนเกิดมาต้องตาย ปลุกฝังศรัทธาให้กับคนที่ยังไม่มีศรัทธาที่มีศรัทธาอยู่แล้วก็เพิ่มพูนให้มากยิ่งขึ้น ดังพระดำรัสที่ตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศลผู้ยังประมาทในชีวิตว่า เมื่อชราและมรณะครอบงำอยู่อะไรเล่าจะเป็นกิจที่พระองค์ควรกระทำ นอกจากปฏิบัติธรรมให้เสมอดั้นเสมอปลาย สร้างบุญกุศลเอาไว้ ภูเขาใหญ่ลั่นแล้วด้วยศิลา สูงจดท้องฟ้า กลิ้งบดสัตว์มาโดยรอบทั้ง ๔ ทิศ แม้นั้นใด ชราและมรณะก็ฉนั้นนั้น ย่อมครอบงำสัตว์ทั้งหลาย คือ พวกกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คนจัณฑาล และคนเทษยะ ไม่มีเว้นใครๆ ไปได้เลย ย่อมย่ำยีเหล่าสัตว์ทั้งสิ้น ณ ที่นั้นไม่ยุทธภูมิสำหรับพลช้าง (พลม้า) พลรถพลเดินเท้า และไม่อาจจะเอาชนะแม้ด้วยมนตร์หรือด้วยทรัพย์ เพราะฉะนั้น บุคคลผู้เป็นบัณฑิต มีปัญญา เมื่อเห็นประโยชน์ตน พึงตั้งศรัทธาไว้ในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ผู้ใดมีปกติประพฤติธรรมทางกาย ทางวาจา ทางใจ บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญผู้นั้นในโลกนี้โดยแท้ ผู้นั้นละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์^{๔๔}

อีกเรื่องหนึ่ง หญิงจันฑาลแก่ ได้ประครองอัญชลิตถายอกวิาทพระชุลบาทของพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า ทำให้ใจให้เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธองค์โดยเร็ว เนื่องจากชีวิตเหลือน้อยแล้ว มีชีวิตเป็นวันสุดท้าย แม่โคได้ขวิดนางตาย ขณะยืนประครองอัญชลินมัสการพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หลังจากตายนางไปเกิดเป็นเทพธิดาอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์^{๔๕}

จะเห็นได้ว่าการมีศรัทธาต่อพระรัตนตรัย สามารถเป็นที่พึ่งสุดท้ายเมื่อบุคคลกำลังใกล้จะตาย เมื่อผู้ป่วยรู้สึกทุกข์ทรมาน เจ็บปวดตามร่างกาย และหวาดสะดุ้งต่อความตายที่จะมาถึง ความรู้สึกเหล่านี้ทำให้ขาดสติ จิตตกอยู่ในภาวะหวาดกลัว ไม่สามารถระลึกถึงกุศลกรรมที่ตนเคย

^{๔๔} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๖/๑๗๑-๑๗๔.

^{๔๕} พุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๕๕-๒๐๕/๓๔-๓๖.

ทำให้ได้ ผู้ใกล้จะตายต้องหยุดปรุงแต่งจิตไม่ให้คิดไปในทางลบ ปรับเปลี่ยนอารมณ์ให้ได้ เมื่อไม่มีที่พึ่งอย่างอื่น สิ่งที่เราถือได้จับปล้นที่สุด คือ น้อมจิตระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยเป็นอารมณ์ จะทำให้ลืมนึกถึงความเจ็บป่วย ความทรมาน จิตใจกลับมา่องใส มีความศรัทธา เลื่อมใสเกิดขึ้นในจิต ปิดโอกาสทุกชนิดไม่ให้เกิดขึ้น ลักษณะอย่างนี้จัดเป็นอาสันนกรรมฝ่ายกุศล ประเภทกรรมที่กระทำตอนใกล้เสียชีวิต หากมีญาติพี่น้องอยู่ใกล้ เห็นว่าผู้ป่วยกำลังเพ้อ ขาดสติก็สามารถปลุกเตือนสติให้ผู้ใกล้จะตายระลึกถึงพระรัตนตรัย โดยญาติให้ผู้ป่วยพนมมือแล้วจัดกรวยดอกไม้ธูปเทียนใส่ในมือเพื่อนำไปเป็นเครื่องบูชา แล้วเตือนให้รำลึกถึงคุณพระรัตนตรัย โดยยกกล่าวคำว่า สัมมา อรหัง หรือ สัมมา สัมพุทโธ ให้นึกถึงพระอรหันต์ จะทำให้ลืมนึกถึงความเจ็บป่วย จิตใจกลับมา่องใส ก็เชื่อได้ว่าผู้นั้นเมื่อตายไปแล้วก็ย่อมเข้าถึงสุคติได้

๔.๕.๒ การสมาทานรักษาศีล

ศีลมีอานิสงส์มากมายนัก เมื่อรักษาศีลให้บริสุทธิ์แล้วย่อมเป็นผู้ไม่หลงลืมสติ หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ดังนั้น การรักษาศีล หรือการได้สมาทานศีล จึงมีประโยชน์ที่เห็นได้ประจักษ์ชัด แม้แต่เมื่อเวลาใกล้จะตาย ดังเรื่อง พานิช ๗๐๐ คน^{๖๖} มีพ่อค้าสำเภา ๗๐๐ คน ลงเรือสำเภาไปในมหาสมุทร ครั้นถึงวันที่ ๗ สำเภาก็แตก พ่อค้าทั้งหลายพากันกลัวต่อความตาย ก็กราบไหว้บวงสรวงบนบานเทพดาที่ตนนับถือ ยังมีบุรุษผู้หนึ่ง วันจะลงเรือสำเภา นั้น ได้รับพระไตรสรณาคมน์และศีล ๕ ประการ ถวายทานแก่พระภิกษุสงฆ์แล้วลงเรือไป บุรุษผู้นั้นนั่งกลางนาวาพิจารณาศีลและทานเป็นต้น หาได้รื้อนรจนกระวนกระวายกลัวตายเหมือนคนอื่น ๆ ไม่ ชนทั้งหลายเห็นแปลกใจจึงถามถึงเหตุที่ไม่กลัวตาย บุรุษนั้นบอกว่า เรามีจิตบริสุทธิ์อยู่ในศีล ๕ ประการ ถึงจะดับสังขารก็คงไปเกิดในสวรรค์ เหตุนี้เราจึงไม่กลัวตาย ชนทั้งหลาย จึงพากันดีใจขอรับศีล ๕ จากบุรุษนั้น บุรุษนั้นจัดคนเป็น ๗ จำพวกๆ ละร้อยๆ ครั้นร้อยที่ ๑ รับศีลแล้วน้ำท่วมขึ้นมาถึงข้อเท้า ร้อยที่ ๒ รับแล้วน้ำท่วมขึ้นมาถึงเข่า ร้อยที่ ๓ รับศีลแล้วน้ำท่วมขึ้นมาถึงสะเอว ร้อยที่ ๔ รับศีลแล้วน้ำท่วมขึ้นมาถึงสะดือ ร้อยที่ ๕ รับศีลแล้วน้ำท่วมขึ้นมาถึงนม ร้อยที่ ๖ รับศีลแล้วน้ำท่วมขึ้นมาถึงคอ ร้อยที่ ๗ รับศีลแล้วน้ำท่วมขึ้นมาถึงปาก ครั้นรับศีลหมดแล้ว บุรุษผู้อาจารย์จึงร้องประกาศว่า ศีล ๕ ประการนี้แลเป็นที่พึ่งแห่งท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงตั้งมั่นอยู่ในศีลนี้เถิด ดังนี้แล้วก็พากันจมลงในน้ำ เมื่อชนทั้งหลายเหล่านั้นกระทำกาลกิริยาตาย ด้วยอานุภาพแห่งศีล ๕ ประการ ก็ได้ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นเทพคามีนามว่า สตุลละปากายิกะเทพดา วิมานของเทพดาที่เป็นอาจารย์

^{๖๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๖๘-๗๑.

นั้นสูง ๑๐๐ โยชน์ ตั้งอยู่ท่ามกลางวิมานของเทพดาที่เป็นศิษย์ ส่วนวิมานของเทพดาที่เป็นศิษย์สูง ๑๒ โยชน์ เสวยทิพย์สมบัติมีนางฟ้าเป็นบริวาร ก็ด้วยอำนาจรักษาศิล ๕ เพียงครู่หนึ่งยามเดียวเท่านั้น

จากเรื่องนี้ ได้ทราบชัดซึ่งอานิสงส์ที่บุคคลรักษาศิล ๕ แม้รักษาเป็นนิจศีลทีเดียวไม่ได้ ก็ไม่ควรประมาทละเลยเฉย หากสามารถรักษาศิลให้บริสุทธิ์ได้เพียงวันหนึ่งสองวันสามวัน ย่อมมีอานิสงส์ เมื่อนำเรื่องการสมათานศีลก่อนตายมาใช้กับผู้ที่กำลังจะตาย ให้เขานั้นได้สมათานวิรติ^{๔๖} จิตของเขาย่อมผ่องใส มีจิตตั้งมั่น ก็ย่อมมีอานิสงส์ส่งผลให้ไปสู่สุคติโลกสวรรค์ได้เหมือนพ่อค้าสำเภา ๗๐๐ คน ถึงแม้จะรักษาศิลได้เพียงครู่หนึ่งยามเดียวเท่านั้น การสมათานศีลก่อนจะตายนี้ จัดเป็นอาสันนกรรมฝ่ายกุศล ประเภทกรรมที่กระทำตอน ใกล้เสียชีวิต

๔.๕.๓ การพึงธรรม

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าต่อพระวัคคิ ซึ่งอาพาธ ได้รับทุกข์เป็นไข้หนัก พระพุทธองค์เสด็จไปเยี่ยมตรัสถึงอาการไข้ว่าเป็นอย่างไรบ้าง เมื่อได้รับทราบถึงอาการไข้หนักขึ้น จึงตรัสถามว่า ไม่รู้สาเหตุทรมานทรมายบ้างหรือ ตอบว่า ข้าพระองค์รำคาญทรมานทรมายมาก จึงถามต่อว่า เธอติเตียนตนเองโดยศีลได้หรือไม่ ตอบว่า ข้าพระองค์ติเตียนตนเองโดยศีลไม่ได้เลย ตรัสต่อว่า ถ้าเธอติเตียนตนเองโดยศีลไม่ได้แล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอจะรำคาญทรมานทรมายไปทำไม พระวัคคิตอบว่า ข้าพระองค์ประสงค์จะเข้าเฝ้าท่านแล้ว แต่ร่างกายของข้าพระองค์ไม่มีกำลังพอ จากนั้นพระองค์ทรงแสดงธรรมว่า จะมีประโยชน์อะไรด้วยร่างกายอันเปื่อยเน่าที่เธอเห็นอยู่นี้ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ความจริงเมื่อเห็นธรรมก็ชื่อว่าเห็นเรา เมื่อเห็นเราก็ชื่อว่าเห็นธรรม จากนั้น ทรงน้อมในพระวัคคิให้อบรมปัญญาขึ้นตามลำดับ โดยแสดงธรรมให้พิจารณาขั้น ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วเสด็จกลับไปยังที่ประทับ จิตของพระวัคคิลึบตามคำสอนอยู่เช่นนี้ เมื่อความตายมาถึง แม้จะเจ็บปวดทรมานร่างกาย แต่จิตผ่องใส สงบและนิพพานในที่สุด^{๔๗}

พระสารีบุตรได้แสดงธรรมให้แก่ชณฺฑชานิปราหมัน ซึ่งกำลังป่วย มีทุกข์ เป็นไข้หนัก พระสารีบุตรไปเยี่ยมท่านถึงบ้านแล้วถามอาการว่า ท่านยังพอทนได้บ้างไหม พอจะยังอดภาพให้เป็นไปได้บ้างไหม ทุกขเวทนาค่อยลดลง ไม่กำเริบขึ้น อาการค่อยคลายลง ไม่รุนแรงบ้างไหม เขาตอบว่า พระคุณเจ้าสารีบุตร คนที่แข็งแรงใช้เหล็กที่แหลมคมแทง ที่ศีรษะ แม้ฉันท โยมก็ฉันทนั้น

^{๔๖} เจตนาถวันด้วยการสมათานศีลไว้ล่วงหน้า.

^{๔๗} ศ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๗-๑๖๓.

เหมือนกัน ถูกลมที่แรงกล้าเสียดแทงศีรษะเหลือกำลัง คนที่แข็งแรงใช้เชือกหนังที่เหนียวขันทศีรษะ
 แม้นัด โยมก็ฉันทันเหมือนกัน คนฆ่าโคหรือลูกมือของคนฆ่าโคผู้ชำนาญ ใช้มีดแล่นเนื้อที่คมกรีด
 ท้อง แม้นัด โยมก็ฉันทันเหมือนกัน คนที่แข็งแรง ๒ คนช่วยกันจับคนที่อ่อนแอกว่าที่แขน คนละ
 ข้างย่างไว้ที่หลุมถ่านเพลิง แม้นัด โยมก็ฉันทันเหมือนกัน โยมแทบทนไม่ไหว จะยังอดสภาพให้
 เป็นไปไม่ได้แล้ว ทุกขเวทนาของโยมกล้ายิ่งนัก มีแต่กำเริบ ไม่ลดลงเลย อาการมีแต่ยิ่งรุนแรงขึ้น
 ไม่คลายลงเลย จากนั้น ท่านพระสารีบุตรแสดงธรรมให้ฟังโดยถ่มถึงความประเสริฐของทุกคติภูมิ
 และสุดคติภูมิ ไล่ขึ้นไปตามลำดับ เริ่มจากรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปตวิสัย มนุษย์ เทพชั้นจาตุ
 มหาราช เทพชั้นดาวดึงส์ เทพชั้นมายา เทพชั้นดุสิต เทพชั้นนิมมานรดี เทพชั้นปรนิมมิตวสวัตติ
 และพรหมโลก จนชั้นญาณิพรหมณ์เห็นว่า พรหมโลกประเสริฐที่สุด จากนั้นจึงได้แสดงทางเข้า
 ถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพรหม เมื่อท่านพระสารีบุตรแสดงธรรมจบแล้วจากไปไม่นาน ชั้นญาณิ
 พรหมณ์ก็ตายไปบังเกิดในพรหมโลก^{๔๘}

อีกเรื่องหนึ่ง ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เป็นอุบาสกคนสำคัญในพระพุทธศาสนา เป็นผู้สร้าง
 วัดพระเชตุวันถวายไว้เป็นสมบัติของศาสนา ในบั้นปลายของชีวิต ขณะที่กำลังป่วยอยู่นั่งอยู่ที่บ้านนั้น
 ท่านได้ให้คนไปกราบอภิวาทพระยุคลบาทของพระพุทธเจ้า และให้กราบไหว้เท้าของท่านพระสารีบุตร
 ร่วมกันนั้นก็ให้หมิ่นต์ท่านพระสารีบุตรมาเยี่ยมคนที่บ้านด้วย พระสารีบุตรได้ชวนพระอนาถ
 ไปเยี่ยมท่านเศรษฐีที่บ้าน ได้ถ่มถึงอาการไข้ ท่านเศรษฐีเล่าถวายว่า อาการป่วยของท่านหนักมาก แสบ
 จะทนไม่ได้ มีอาการปวดที่ศีรษะและท้องเป็นอย่างมาก ร่างกายเร่าร้อนเหมือนถูกย่างบนหลุมถ่านเพลิง
 พระสารีบุตรเมื่อรู้ว่า ท่านเศรษฐีจะมีชีวิตอยู่ได้ไม่นานนัก จึงแสดงธรรมโปรดท่านเศรษฐีไม่ให้ยึดมั่น
 ถือมั่นในอายตนะทั้งภายในและภายนอก เพราะเป็นตัวก่อให้เกิดการรับรู้และความรู้สึกสุข ทุกข์ และ
 ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นขันธ ๕ หรือนามรูป โดยเฉพาะรูปก็สักว่าเป็นเพียงองค์ประกอบ
 ของธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ส่วนนามก็คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ถ้าไม่ยึดมั่นถือมั่นถึงนั้นว่า
 เป็นตัวตนของเรา ก็จะไม่เป็นทุกข์ เมื่อเศรษฐีได้ฟังธรรมแล้วมีความซาบซึ้งถึงกับน้ำตาไหล ได้ขอให้
 พระภิกษุทั้งหลายแสดงธรรมเช่นนี้แก่ภุคส์เหล่าอื่นฟังบ้าง เพื่อจะได้สำเร็จประโยชน์แก่บุคคล
 เหล่านั้นต่อไป ครั้นพระเถระทั้งสองกลับไปแล้วไม่นาน ท่านเศรษฐีก็ถึงแก่กรรมและได้ไปเกิดใน
 สวรรค์ชั้นดุสิต^{๔๙}

^{๔๘} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๔๕-๔๕๓/๕๖๗-๕๗๒.

^{๔๙} ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๘๓-๓๘๘/๔๔๓-๔๔๑.

จากตัวอย่างดังกล่าวนี้ เป็นการได้ฟังธรรมของผู้ที่ป่วยกำลังใกล้จะตาย เพื่อให้เกิดสัมมาทิฐิ มีจิตที่ผ่องใส เกิดศรัทธา เลื่อมใส ในคำสอนของพระพุทธองค์ จนเกิดปัญญา สำหรับบุคคลโดยทั่วไป ตายแล้วไปเกิดในสุคติภูมิ หากนำมาประยุกต์ใช้ในปัจจุบัน ญาติผู้ป่วยจะนิมนต์พระสงฆ์มา ให้แสดงธรรม หรือเปิดเสียงธรรมบรรยาย ให้ผู้กำลังจะตายคลายห่วงต่างๆ ให้ลดลงได้ พระพุทธองค์ ได้ตรัสถึงการฟังธรรมมีอานิสงส์ ๕ ประการ^{๔๐} คือ

- ๑) ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
- ๒) เข้าใจชัดสิ่งที่ได้ฟังแล้ว
- ๓) บรรเทาความสงสัยเสียได้
- ๔) ทำความเห็นได้ตรง
- ๕) จิตของผู้ฟังธรรมย่อมเลื่อมใส

ดังนั้น การฟังธรรมสำหรับผู้ป่วยที่ใกล้จะตาย ถือว่าเป็นอีกวิธีหนึ่งที่ทำให้ผู้ป่วยมีจิตใจที่สงบ มีจิตใจที่ผ่องใส หากว่าบุคคลนั้นมีสติได้พิจารณาธรรมก็ยังเชื่อได้ว่าผู้นั้นยอมไปสู่คติภูมิเป็นแน่แท้ การฟังธรรมนี้จึงจัดเป็นอาสนันกรรมฝ่ายกุศล ประเภทกรรมที่กระทำตอนใกล้เสียชีวิต

๔.๕.๔ การช่วยแก้ไขอารมณ์ก่อนสิ้นชีวิต

วิธีช่วยแก้ไขอารมณ์ในเวลาใกล้สิ้นชีวิตนี้ บุคคลผู้อยู่ใกล้ชีวิตกับผู้ที่กำลังจะตาย เมื่อเห็นผู้ป่วยมีจิตเศร้าหมอง เตื่อคร้อนทรมานทรมานเพราะทุกคืนมีตปรางกุญ ควรรีบแก้ไขทุกคืนนิมิตให้กลับเป็นสุคตินิมิตให้ได้ ดังตัวอย่างเช่น

พระโสมเถระ โยมบิดาของท่านเป็นนายพรานอาศัยสุนัขล่าเนื้อ พระเถระได้คอยห้ามท่าน ให้เลิกจากการประกอบอาชีพเช่นนี้ แต่โยมบิดาก็ยังไม่ยอมเลิก จึงขอให้โยมบิดาบวชทั้งที่ไม่อยากบวช ในที่สุดก็ยอมบวชแต่เป็นเพียงสามเณร เมื่อบวชได้เพียงวันเดียว เกิดอาพาธหนัก ใกล้ตายเต็มที ขณะที่นั่งนอนบนเตียง พลันนิมิตอกุศลก็ปรากฏ คือเห็นเป็นสุนัขใหญ่ วิ่งออกมาจากเชิงเขา แล้วเข้าล้อมสามเณรทำทางทางจะกัด กล่าวกับพระโสมเถระให้ช่วยห้ามปราม พระโสมเถระรู้ว่าบิดา จะไปเกิดในนรกเป็นแน่ ถึงเกิดนิมิตเช่นนี้ จึงให้พวกสามเณรผู้เป็นศิษย์นำดอกไม้ชนิดต่างๆ มา กระทำเป็นเครื่องลาดสำหรับบูชา ณ ลานเจดีย์ศรีมหาโพธิ์ แล้วเอาเตียงหามไปยังลานเจดีย์ แล้วสอนว่า บิดาจงยังจิตให้เลื่อมใสดอกไม้เหล่านี้เป็นของบิดา

^{๔๐} อัง.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๒๐๑/๓๔๔.

แล้วให้กล่าวในใจ ตามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระบรมโลกนาถ เครื่องสักการะเหล่านี้ ข้าพระองค์ขอน้อมถวายอุทิศแด่พระองค์ กล่าวอย่างนี้สามครั้ง สามเณรได้กล่าวตามในใจ ออกวาจาไม่ได้ แต่ในใจเลื่อมใส ชุ่มชื้นหนักหนา พอบูชาเสร็จก็หลับตาลง ขณะนั้นนิมิตฝ่าย สวรรคเทวโลกก็พลันบังเกิดขึ้น บันดาลให้เห็นทิพยวิมาน สวณันทวัน สวณพรุสทวัน ใน สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แต่พอภาพนั้นหายไปก็มีภาพใหม่ปรากฏ เป็นชาวสวรรค์เทพอัปสรกัญญา มาแวดล้อม จึงกล่าวกับพระโสณะให้หลีกไป พระโสณะประหลาดใจ จึงถามว่า บิดาเห็นสิ่งใด สามเณรตอบว่า นางเทพอัปสรที่จะเป็นมารดาของท่านมาแวดล้อมต้อนรับเรา ท่านจงหลีก เขา อย่าให้เขาต้องใกล้ชิดท่านผู้เป็นสมณะ พระโสณเถระดีใจว่า นิมิตข้างฝ่ายสวรรค์ปรากฏ แก่บิดาแล้ว จักต้องไปเกิดในสวรรค์แน่นอน เมื่อคิดอย่างนี้แล้วก็ถอนใจดูบิดาหลับตาดาย อย่างเป็นสุข^{๕๒}

นั่นหมายความว่า สามเณรได้เปลี่ยนอารมณ์ที่เศร้าหมอง กำลังจะไปเกิดในนรกอยู่ จวนเจียนได้สำเร็จ หลังจากการบูชาเจดีย์ คตินิมิตที่เกิดขึ้น เป็นนิมิตที่ดี และนำสามเณรผู้เป็นบิดา พระโสณเถระไปสู่สุคติ

ดังนั้น บุคคลผู้อยู่ใกล้ชิดกับผู้ป่วยมีความสำคัญอย่างยิ่ง หากว่าครอบครัว ญาติพี่น้อง อยู่รอบข้างผู้กำลังจะตายแล้ว ควรหาวิธีการเปลี่ยนอารมณ์ให้ผู้ป่วยไม่เศร้าหมอง โดยวิธีที่กล่าวมา ข้างต้นเป็นวิธีการทางพระพุทธศาสนา คือ การให้ผู้ป่วยสร้างศรัทธาต่อพระรัตนตรัย สมาทาน รักษาศีล และฟังธรรม สามารถนำมาใช้เปลี่ยนอารมณ์ให้กับผู้ที่กำลังจะตาย เปลี่ยนจากทุกคตินิมิต เป็นสุคตินิมิต เมื่อกุศลอาสนกรรมเกิดขึ้นก็จะนำเกิดในสุคติภูมิในภพชาติถัดไป

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), โลกทิพย์นี้, หน้า ๑๕-๒๑.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอาสันนกรรมกับชีวิตหลังความตาย สรุปได้ดังนี้

กรรม หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา หรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความตั้งใจ ในชั้นอรรถกถา มีการแบ่งประเภทของกรรม เป็นกรรม ๑๒ ประเภท เกี่ยวข้องกับการให้ผลของกรรมแต่ละอย่างโดยตรง ทั้งฝ่ายที่เป็นกุศลกรรม และอกุศลกรรม แบ่งเป็น ๓ หมวด กรรมหมวดที่ ๑ กรรมที่ว่าโดยหน้าที่ กรรมหมวดที่ ๒ กรรมประเภทที่ว่าโดยลำดับการให้ผล กรรมหมวดที่ ๓ กรรมที่ว่าโดยเวลาให้ผล อาสันนกรรม จัดอยู่ในหมวดที่ ๒ ให้ผลปฏิสนธิลำดับที่ ๒ รองจากครุกรรม

อาสันนกรรม มีลักษณะการแสดงออกเป็นสองลักษณะ คือ กรรมที่ระลึกได้ในเวลาใกล้เสียชีวิต หรือกรรมที่กระทำในเวลาใกล้เสียชีวิต ทั้งสองลักษณะตรงกับคำอธิบายในมหากัมมวิภังคสูตร นัยแรก คือ กรรมที่ระลึกได้ในเวลาใกล้เสียชีวิต ถึงแม้บุคคลผู้ทำกรรมชั่วไว้มาก แต่เมื่อตายแล้ว กลับไปเกิดในสุคติภูมิ เพราะกรรมดีที่เคยทำไว้และนึกถึงตอนใกล้เสียชีวิต และบุคคลผู้ทำกรรมดีไว้มาก แต่ตายแล้วกลับไปเกิดในทุคติภูมิ เพราะกรรมชั่วที่เคยทำไว้และนึกถึงตอนใกล้เสียชีวิต นัยที่สอง คือ กรรมที่กระทำ ในเวลาใกล้เสียชีวิต หรือ กรรมที่ทำใหม่ในขณะที่ใกล้ตาย มีจกาทิฎฐิที่เกิเกิดขึ้น ในขณะที่จิตจะดับจัดเป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศลจึงนำพาไปเกิดในทุคติภูมิ ส่วนสัมมาทิฎฐิที่เกิเกิดขึ้นในขณะที่จิตจะดับจัดเป็นมโนกรรมฝ่ายกุศลจึงนำพาไปเกิดในสุคติภูมิ

อาสันนกรรมแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย คืออาสันนกรรมฝ่ายอกุศลกรรมและอาสันนกรรมฝ่ายกุศลกรรม อาสันนกรรมฝ่ายอกุศลกรรมจะชักนำผู้กระทำให้ไปเกิดในทุคติภูมิ ส่วนอาสันนกรรมฝ่ายกุศลกรรมจะชักนำผู้กระทำให้ไปบังเกิดในสุคติภูมิหลังจากตายจากโลกนี้ไปแล้ว

ประเภทของความตาย ที่เรียกว่า สมมติมรณะ คือ ความตายของสัตว์ที่สมมติเรียกกันว่า นาย ก.ตาย นาย ข.ตาย เป็นความตายของสัตว์ผู้เกิดในภูมิต่างๆ เป็นเพียงความสิ้นสุดแห่งชีวิตที่เกิดขึ้นในภพหนึ่งๆ เท่านั้น สภาวะของชีวิตหลังความตาย จำแนกเป็นประเภทใหญ่ๆ มี ๒ ประเภท คือ ทุคติภูมิ และสุคติภูมิ รวม ๓๑ ภูมิ ประเภทแรก ทุคติภูมิ เป็นภูมิที่ไม่ดี มีแต่ความทุกข์ทรมาน

ไว้ความเจริญ ทุกคติภูมิแบ่งเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ ๔ ภูมิ โดยจะเริ่มจากภูมิที่มีความทุกข์ทรมาณ น้อยไปหาภูมิที่มีความทุกข์ทรมาณมากตามลำดับ คือ ตีรจกานภูมิ อสุรกายภูมิ เปตติวัสสัยภูมิ นิรยภูมิ ประเภทสอง สุกคติภูมิ คือ ภูมิที่มีความสุขความเจริญต่างๆ ตรงกันข้ามกับทุกคติภูมิ สุกคติภูมิแบ่งเป็น ประเภทใหญ่ๆ ได้ ๓ ภูมิ โดยเรียงลำดับจากระดับต่ำไปหาระดับสูง หรือจากภูมิที่มีความสุขน้อย ความสุขหาย ไปหาชั้นที่มีความสุขมาก ประณีตมากตามลำดับ คือ มนุสสภูมิ ๑ ชั้น เทวภูมิ ๖ ชั้น และ พรหมภูมิ ๒๐ ชั้น

การตายแล้วเกิดย่อมมีความสัมพันธ์กัน คือ เมื่อสัตว์ในภพภูมิต่างๆ สิ้นอายุขัย ในภพชาตินั้นแล้ว จะเกิดการเปลี่ยนแปลงตามกระบวนการของชีวิตไปสู่ภพชาติใหม่ กล่าวคือ การได้มีชาติ และการได้มีภพภูมิใหม่ มีรูป และนามใหม่ แต่ยังคงบุคลิก หรือลักษณะภายในบางอย่างตามกรรม ภายในของจิตที่เคยมี หรือเคยสั่งสมไว้อยู่ ส่วนในช่วงที่จะตายแล้วไปเกิดนั้น จะมีปรากฏการณ์ ก่อนตายที่สัมพันธ์กับการเกิดในภพใหม่ ๔ อย่างเกิดขึ้นด้วยกัน คือ นิमितที่ปรากฏขึ้นเมื่อใกล้จะตาย มรณาสันนกาล มรณาสันนวิถิ จุติจิตและปฏิสนธิจิต อธิบายได้ดังนี้

นิमितที่ปรากฏขึ้นในเวลาใกล้จะตาย ไม่ว่าจะป็นอบาย สัตว์ มนุษย์ เทวดา หรือพรหม ก็ตาม จะมีนิमित ๓ อย่าง คือ กรรม กรรมนิमित และคตินิमित อย่างใดอย่างหนึ่งปรากฏแก่ผู้ที่จะไปสู่ สุกคติภูมิ หรือทุกคติภูมิ การปรากฏแห่งนิमितนี้ มีลักษณะอาการไม่เหมือนกัน กล่าวคือ บุคคลใดจะไปสู่สุคติภูมิ บุคคลนั้นย่อมมีกรรม กรรมนิमित คตินิमित ฝ่ายดีมาปรากฏ บุคคลใดจะไปสู่ทุกคติภูมิ บุคคลนั้นย่อมมีกรรม กรรมนิमित คตินิमित ฝ่ายไม่ดีมาปรากฏ อารมณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อตอนใกล้จะตายนั้น ท่านได้ตั้งชื่อเอาไว้อย่างหนึ่งเพื่อเป็นสัญลักษณ์ให้ผู้ศึกษาเข้าใจได้ว่า ไม่ใช่เป็นอารมณ์อื่นๆ ทัวไป หากแต่เป็นอารมณ์ของผู้ที่ใกล้จะถึงแก่ความตายเท่านั้น จะเป็นอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งก็ได้ เกิดขึ้นก่อนแล้วความตายจึงจะมาถึง จะไม่มีอารมณ์เหล่านี้เกิดขึ้นเลยแล้วก็ตายไป ย่อมจะเป็นไม่ได้

มรณาสันนกาล คือ กาลเวลาที่บอกให้รู้ว่าใกล้จะถึงแก่ความตาย จะมีเหตุการณ์แปลกๆ ของแต่ละคนไม่เหมือนกัน เช่น บางคนมีดวงสังหรณ์ใจแปลกๆ โดยที่เจ้าตัวจะไม่รู้มาก่อน เป็นการเตือนให้รู้ล่วงหน้า เพื่อให้เตรียมตัว ส่วนมรณาสันนวิถิ คือ วิถิจิตใกล้ตาย หรือกระแสของจิตใกล้ตาย จิตในขณะนั้นจะทำหน้าที่ระลึกอารมณ์ รับอารมณ์ครั้งสุดท้าย จะเป็นบุญหรือบาปของผู้ที่ใกล้จะตาย อารมณ์ที่ปรากฏนี้เป็นเหมือนผู้นำทางว่าจะไปเกิดในภพใด อารมณ์ที่ปรากฏครั้งสุดท้ายนี้ มาจากกรรมที่มีอำนาจมากที่สุดที่ผู้ตายได้กระทำไว้ ในมรณาสันนวิถิ จะมี กรรม กรรมนิमित คตินิमित เป็นอารมณ์แน่นอน กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ คตินิมิตอารมณ์ ที่เกิดขึ้นในมรณาสันนวิถินี้เป็น เครื่องหมายบ่งบอกภพชาติที่จิตสัตว์นั้นจะไปปฏิสนธิ อำนาจกรรม ๔ อย่าง ที่ให้ผลตามลำดับนี้คือ คุรุกรรม อาสันนกรรม อาจิณณกรรม และกัตตตากรม

ความสัมพันธ์ระหว่างอาสันนกรรมกับชีวิตหลังความตาย ผู้ที่ใกล้จะถึงแก่ความตาย เมื่อเกิดอารมณ์ขึ้นแล้วจึงได้อาศัยอารมณ์ที่ได้นี้เป็นหนทางไปสู่การปฏิบัติ ตามแต่อำนาจของอารมณ์ที่เกิดขึ้นนั้น กรรมที่ได้กระทำไปแล้วนั้นมิได้สาบสูญสิ้นไปไหน หากแต่ยังอยู่ และคอยช่วงชิงเพื่อจะเอาชนะซึ่งกันและกัน คือกระทบใจออกมาเป็นอารมณ์ให้อยู่ตลอดเวลา ในผู้ใกล้จะถึงแก่ความตาย ถ้ายกเว้นกรรมที่เรียกว่า คุรุกรรม คือ กรรมหนักออกเสียแล้ว กรรมที่เรียกว่า อาสันนกรรม คือ กรรมที่ระลึกได้ในเวลาใกล้เสียชีวิต และกรรมที่กระทำในขณะนั้น จะเป็นผู้ให้ผล ย่อมกระทำนิमितที่เป็นกรรม กรรมนิमित หรือคตินิมิต ให้ปรากฏในมรณาสันนิวัติได้ อาสันนกรรมฝ่ายอกุศลกรรม จะชักนำไปเกิดในทุคติภูมิ หากเป็นอาสันนกรรม ฝ่ายกุศลกรรม จะชักนำไปบังเกิดในสุคติภูมิหลังจากตายจากโลกนี้ไปแล้ว

วิธีการเตรียมตัวตายเพื่อไปสู่สุคติ พระพุทธองค์ตรัสสอนวิธีการเตรียมตัวตายไว้ในมหาปริณีพพานสูตร สำหรับบุคคลทั่วไป ถึงแม้จะยังไม่สามารถปฏิบัติจนถึงขั้นละการเวียนว่ายตายเกิดได้ แต่ก็สามารถนำมาปฏิบัติเป็นการเตรียมพร้อมสำหรับความตายที่จะมาถึง และเพื่อมุ่งสู่ชีวิตหลังความตายที่เป็นสุคติภูมิ การเตรียมความพร้อมเช่นนี้ เมื่อความตายเข้ามาข้อมมีสติ ไม่หวั่นไหวสามารถระลึกถึงกุศลอาสันนกรรมตอนใกล้จะตายได้ ซึ่งมีวิธีการปฏิบัติ ได้แก่ แนวทางปฏิบัติด้วยความไม่ประมาท แนวทางปฏิบัติด้วยความมีสติ การรักษาศีลให้บริสุทธิ์ การมีดำริมั่นคงดี และการรักษาจิตของตนไว้ นอกจากนี้ยังมีวิธีการเตรียมตัวตายอีกวิธีหนึ่งที่ได้ผล คือ วิธีการเจริญมรณสติ

วิธีการทำให้กุศลอาสันนกรรมเกิดแก่บุคคลใกล้จะตาย ได้แก่ (๑) การสร้างศรัทธาต่อพระรัตนตรัย น้อมจิตระลึกเป็นอารมณ์ โดยญาติให้เขาพนมมือแล้วจัดกรวยดอกไม้ธูปเทียนใส่ในมือเพื่อนำไปเป็นเครื่องบูชา แล้วเตือนให้รำลึกถึงคุณพระรัตนตรัย โดยกล่าวคำว่า สัมมา อรหันต์ หรือ สัมมา สัมพุทโธ ให้นึกถึงพระอรหันต์ จะทำให้สัมนึกถึงความเจ็บป่วย จิตใจกลับมาผ่องใส (๒) การสมาทานรักษาศีล เมื่อเขามีจิตตั้งมั่น และมีเจตนาที่จะรักษาศีล จิตของเขาข้อมผ่องใส (๓) การฟังธรรม จะนิมนต์พระสงฆ์มาให้แสดงธรรม หรือเปิดเสียงธรรมบรรยาย ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ เมื่อมีจิตเลื่อมใสในคำสอน จนเกิดปัญญา จิตใจก็จะสงบ วิธีการเหล่านี้จึงเป็นวิธีที่ช่วยให้ผู้ใกล้จะตายจากไปอย่างสงบ มีจิตที่ผ่องใส สามารถปิดอบายภูมิในภพชาติหน้าได้

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ในการทำวิจัยครั้งนี้ จะเห็นได้ว่าอาสันนกรรมมีความสำคัญมากที่สุดในช่วงที่บุคคลใกล้จะตาย ผู้วิจัยได้นำเสนอวิธีการเตรียมตัวตายระหว่างที่มีชีวิต และวิธีการสร้างกุศลอาสันนกรรมให้เกิดเมื่อไม่สามารถระลึกถึงความดีที่เคยทำไว้ได้ เพื่อที่หลังจากตายไปแล้วจะได้นำเกิดในสุคติภูมิ แต่จากการรักษาผู้ป่วยระยะสุดท้ายหลายกรณีไม่เกิดประโยชน์แก่ผู้ป่วย อาจทำให้ผู้ป่วยได้รับความทุกข์ทรมานจากการใช้เครื่องกึ่งชีพต่างๆ เช่น การเจาะคอใส่ท่อช่วยหายใจ การปั๊มหัวใจ หรือการใช้อุปกรณ์ต่างๆ ที่ช่วยยืดการตายออกไป ไม่ทำให้คุณภาพชีวิตผู้ป่วยดีขึ้น กลับก่อให้เกิดความทุกข์ทรมานที่ไม่สามารถที่จะทำให้ระลึกถึงกุศลได้ ในปัจจุบันประเทศไทยมีพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๐ มาตรา ๑๒ วรรคหนึ่ง “บุคคลมีสิทธิทำหนังสือแสดงเจตนาไม่ประสงค์จะรับบริการสาธารณสุขที่เป็นไปเพียงเพื่อยืดการตายในวาระสุดท้ายของชีวิตตน หรือเพื่อยุติการทรมานจากการเจ็บป่วยได้” ผู้ที่ไม่ประสงค์จะรับบริการต้องทำ “หนังสือแสดงเจตนา” ซึ่งผู้ที่จะทำหนังสือนี้ นำจะได้แก่ผู้ที่ตั้งอยู่ในความไม่ประมาทกับการดำเนินชีวิตของตน ที่ประสงค์จะให้การเสียชีวิตของตน มีลักษณะเป็นการตายอย่างสงบตามธรรมชาติ (Good Death) ตามแนวทางศาสนาที่ตนนับถือ หรือตามความเชื่อของแต่ละบุคคล ไม่ว่าจะบุคคลเหล่านั้นจะเป็นผู้สูงอายุที่มีโรคประจำตัวตามสภาพ หรือผู้ป่วยด้วยโรคเรื้อรังต่างๆ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป

ข้อเสนอแนะต่อผู้สนใจเรื่องเกี่ยวกับความตาย ควรให้มีการวิจัยในภาคปฏิบัติต่อไป โดยสัมภาษณ์ผู้ที่ทำ “หนังสือแสดงเจตนา” เพราะเหตุใดบุคคลเหล่านั้นจึงไม่ประสงค์จะรับการรักษาต่อเพื่อยืดการตายในวาระสุดท้ายของชีวิตตน มีวิธีการเตรียมตัวอย่างไรเพื่อให้จิตใจผ่อนคลาย สงบ ไม่มี ความกังวล และมีความพร้อมมากเพียงใดต่อความตาย

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

- ๑) ศึกษาวิเคราะห์วิธีการเตรียมตัวตายของบุคคลที่ไม่ประสงค์จะรับบริการสาธารณสุข จาก พระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๐ มาตรา ๑๒
- ๒) ศึกษาวิเคราะห์อาจินณกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๓) ศึกษาวิธีการสอนธรรมะให้กับผู้ต้องขัง

บรรณานุกรม

ก. เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources)

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๕๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

ข. เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources)

(๑) หนังสือ

กรมศิลปากร. จักรวาลที่ป็นของพระสิริมังคลาจารย์. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๓.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระ. รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร : องค์การคำคุณศัพท์, ๒๕๔๘.

จิตตวนุ โณ ภิกขุ. ตายแล้วไปไหน. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ประยูร ดิษฐานพงศ์. ความตายของมนุษย์ตายแล้วไปไหน. กรุงเทพมหานคร : ไพลินบุ๊กเน็ต, ๒๕๔๖.

ปรุทม์ บุญศรีตัน. หลักพระพุทธศาสนา. เชียงใหม่ : มรดกล้านนา, ๒๕๕๒.

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราธิบดี. พระคัมภีร์อริชาน์ปทีปิกา. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตวนุ). จิตวิทยาในพระอภิธรรม. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระธรรมธีรราชฆานุมณี (โชคก ญาณสิทธิ ป.ธ.๕). อนุสรณ์ ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระครูวิสุทธิคุณากร (สังข ติสุโร ปธ.๕). กรุงเทพมหานคร : สนิทพันธ์การพิมพ์, ๒๕๑๔.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- _____ . **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.
- พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร). **กรรมที่ปณี เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้า, ๒๕๔๕.
- _____ . **ภูมิวิลาสินี**. กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้า, ๒๕๔๕.
- _____ . **โลกที่ปณี**. กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้า, ๒๕๔๕.
- พระพุทธโฆสเถระ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลและเรียบเรียงโดยสมเด็จพระพุทธอาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). กรุงเทพมหานคร : ธนาพรส, ๒๕๕๑.
- พระมหาบุญมี มาลาวชิโร. **พระพุทธศาสนากับความตาย**. กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้า, ๒๕๔๘.
- พระโมคคัลลานเถระ. **พระคัมภีร์อภิธานปิฎก**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๘.
- พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ วิฑูญาโณ). **ปัญหานานาชาติ**. กรุงเทพมหานคร : พรศิวการพิมพ์, ๒๕๓๕.
- พระราชวรมุนี (ประยูร ฐมฺมจิตฺโต). **รวมปาฐกถาธรรม ชุด พระพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์**. กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๔๑.
- พระวัลลภ ขวนปโย. **กฎแห่งกรรม**. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๒.
- พระสัทธัมมโชติกะ ฐมฺมาจริยะ. **ปฏิจาสุมุปาทที่ปณี ปริเฉทที่ ๘**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____ . **ปรมัตถโชติกะ ปฏิจาสุมุปาทที่ปณี**. กรุงเทพมหานคร : วี.อินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๔๖.
- _____ . **ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : ทิพยวิสุทธี, ๒๕๕๑.
- _____ . **ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : ทิพยวิสุทธี, ๒๕๕๑.
- _____ . **ปรมัตถโชติกะ หลักสูตรมัชฌิมอภิธรรมิกะโท : ปฏิจาสุมุปาทที่ปณี**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- พระสีลาจารย์เถร. **อภิธัมมุตตงฺกุคหที่ปณี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๔๗.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **มหาสติปัญญาสูตร ทางสู่พระนิพพาน**. แปลโดย พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๕,M.A.,Ph.D.). พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๕.
- พระอนุรุทธาจารย์,พระญาณชชะ. **อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถที่ปณี**. แปลโดยพระคันธสารากิจวงศ์. กรุงเทพมหานคร : ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๒.

พระอาจารย์อินทวังสะเถระ. **ปูลงวิสัยชนา มหาสติปัญญาสูตร**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี จำกัด, ๒๕๔๕.

พิสิฐ เจริญสุข. **เบญจศีล-เบญจธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓.

พุทธทาส ภิกขุ. **หัวใจของธรรม**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิและธรรมสภา, ๒๕๔๓.

พิน ดอกบัว. รายงานการวิจัย เรื่อง **แนวคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ : การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๔๓.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระสูตรและอรรถกถาแปล, สัทธัมมปกาสินี อรรถกถาเอกนิเทศ**, กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

_____ . **มังคลัตถปิณี แปล เล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

_____ . **อภิธรรมัตถสังคหบาลี และอภิธรรมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕.

วสิน อินทสระ. **หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๘.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **ธรรมวิภาค ปริเฉท ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๘, กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

_____ . **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

สุชญา ศิริชัยภร. **คู่มือตายดี**. กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๒.

สุชญา ศิริชัยภร และคณะ. “การวิเคราะห์คัมภีร์พระพุทธศาสนา : ความตายกับมรณัสสติ”. รายงานการวิจัย. ฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสน์ กองวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

สุนทร ณ รั้งมี. **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก (ราชบัณฑิต). **คำบรรยายพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัย, ๒๕๕๐.

แสง จันทร์งามและคณะ. **พระไตรปิฎกสำหรับเยาวชน เล่ม ๕**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๕.

แสวง บุญเฉลิมวิภาส. **กฎหมายการแพทย์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : วิญญูชน, ๒๕๔๖.

(๒) วิทยานิพนธ์

จุฑามาศ วารีแสงทิพย์. “การฟื้นฟูคุณภาพชีวิตของผู้ป่วยไตวายเรื้อรังระยะสุดท้ายด้วยธรรมปฏิบัติ”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

ชูศรี บรุณทอง. “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องความตายในพระอภิธรรมปิฎก”. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

ชนาคม บรรเทากุล. “การศึกษาวิธีการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานของพระอาจารย์ถนิต อาสภมหาเถระ อัครมหากรรมฐานจารียะ”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระพงศธร คมภิรมย์โม (แก้วลาน). “ศึกษาเรื่องปรโลกในพระสูตรต้นตปิฎก : การศึกษาเชิงวิเคราะห์”. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหาอภิศักดิ์ วรรณโณ (รินโรสง). “ศึกษาเชิงวิเคราะห์การให้ผลแห่งกรรมที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท”. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

สยาม ราชวัตร. “วิธีการอ้างเหตุผลเพื่อยืนยันความมีอยู่ของโลกหน้าในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

อุดมพร ชันไพบูลย์. “การไม่หลงตายในคำสอนพระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ/นามสกุล : นายธนวัฒน์ พวงทะวาย
- วัน/เดือน/ปี/เกิด : วันอังคารที่ ๑๖ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๑๗
- สถานที่เกิด : บ้านเลขที่ ๗๖ ซอยร่วมจิตต์ ถนนอำนวยการ แขวงถนนนครไชยศรี เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร
- มารดาบิดา : นายวิวัฒน์ – นางอรพิน พวงทะวาย
- การศึกษา : พ.ศ. ๒๕๒๓ ประถมศึกษาโรงเรียนพันธะวัฒนา กรุงเทพมหานคร
: พ.ศ. ๒๕๒๘ มัธยมศึกษาโรงเรียนโยธินบูรณะ กรุงเทพมหานคร
: พ.ศ. ๒๕๓๕ คณะบริหารธุรกิจ ภาควิชาธุรกิจระหว่างประเทศ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต กรุงเทพมหานคร
- ประสบการณ์การทำงาน : พ.ศ. ๒๕๓๕ – ปัจจุบัน พนักงาน บมจ.ธนาคารกรุงไทย จำกัด (มหาชน)
- ที่อยู่ปัจจุบัน : ๓๘/๕๘ ซอยรัตนวิบูลย์ ๑๑ ถนนรัตนวิบูลย์ ตำบลบางกระสอบ อำเภอเมือง นนทบุรี